

VOL 03

ISSUE 02

UDES
JOURNAL

CURRENT
DEBATES IN
SOCIAL
SCIENCES

ISSN: 2632-1734

12/2020

35

COVID-19. Salgının Türkiye’de Çalışma Hayatına Etkileri
İnşallah MUSAYEV

45

Enerji Tüketimi İle Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir
İnceleme
Ayşe Demir YILMAZ / Muhammet Yusuf YILMAZ / Mustafa Emre
AKBAŞ

71

Uluslararası Muhasebe Standartlarının Uygulanmasında
Entegrasyon Sorunları: Azerbaycan Örneği
Nicat MAMMADOV

77

Change in Canada's Public Economy Size in the Last 20 Years
(2000-2020)
Seymur HUSEYNLI

88

Alafranga Cuisine in Ottoman Empire
Bülent AYDIN / İlker AKSOY / Zeynelabidin ADANIR

95

Türkiye’nin Biyoçeşitlilik Turizm Potansiyeli Üzerine Bir
Değerlendirme
Erdem SEVEN

104

Coğrafi Özellikler ve Anlatılara Dayanan Alman Şehir
Adlandırmaları
Derya PERK

133

Dilin Kökenine Yönelik Kuramların Değerlendirilmesi
Serkan DEMİRAL / Muzaffer KAYA

IJOPEC
PUBLICATION

London | ijopec.co.uk | Istanbul

VOL 03

ISSUE
02
12/2020

CUDES
JOURNAL

CURRENT
DEBATES IN
SOCIAL
SCIENCES

www.cudesjournal.com
info@cudesjournal.com

JOURNAL OF CURRENT
DEBATES IN SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2632-1734
London, U.K.

 CUDES CURRENT
DEBATES IN
SOCIAL
SCIENCES
JOURNAL

CUDES began broadcasting peer reviewed articles in 2018, is an international academical journal that publishes theoretical, empirical and experimental papers that significantly contribute to the disciplines of social sciences. Areas of Social Studies Sciences (Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences). No publication Fee!

Editorial Board is free to publish or not to publish articles which are sent. The authors are responsible for the content of their own article.

Editors

Prof. Dr. Umut BALCI
Batman University, Turkey

Dr. H. Gülçin BEKEN
Gümüşhane University, Turkey

Editorial Board

Prof. Dr. Alfredo Saad-FILHO (Political Economy)
SOAS University of London, UK

Prof. Dr. Anna SLOCINSKA (Management Studies)
Czestochowa University of Technology, Poland

Prof. Dr. Birgit MAHNKOPF (Politics)
Berlin School of Economics and Law, Germany

Prof. Dr. Cüneyt AKAR (Business Studies)
Bandırma Onyedli Eylül University, Turkey

Prof. Dr. Dibyesh ANAND (International Relation)
University of Westminster, UK

Prof. Dr. Dursun ZENGİN (Literature)
Ankara University, Turkey

Prof. Dr. F. Burcu CANDAN (Marketing Studies)
Kocaeli University, Turkey

Prof. Dr. Gülriz KOZBE (Art History)
Batman University, Turkey

Prof. Dr. Hakan KAPUCU (Finance)
Kocaeli University, Turkey

Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER (Macroeconomics)
Batman University, Turkey

Prof. Dr. Joachim BECKER (Economics)
Vienna University of Economics and Business, Austria

Prof. Dr. Julia DOBREVA (Political Economy)
VUZF University, Bulgaria

Prof. Dr. Ljiljana MARKOVIC (Cultural Studies)
University of Belgrade, Serbia

Prof. Dr. Mustafa ERDOĞDU (Fiscal Studies)
Marmara University, Turkey

Prof. Dr. Seçil Paçacı ELİTOK (Demography)
Michigan State University, USA

Prof. Dr. Şükrü ASLAN (Sociology)
Mimar Sinan Fine Arts University, Turkey

Prof. Dr. Tahir BALCI (Linguistik)
Çukurova University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Bora ERDAĞI (Philosophy)
Kocaeli University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Murat AYDIN (Public Economics)
Marmara University, Turkey

Assoc. Prof. Dr. Ömer Can SATIR (Music)
Hitit University, Turkey

Dr. Ayşe Gül KANBAK (Environmental Studies)
Batman University, Turkey

Dr. Derya DEMİRDİZEN ÇEVİK (Labour Studies)
Kocaeli University, Turkey

Dr. Emrah DOĞAN (Film Studies)
Bitlis Eren University, Turkey

Dr. Makbule Ş. ÖNVER (Urbanization)
Batman University, Turkey

Dr. Nihal Şirin PINARCIOĞLU (Woman Studies)
Batman University, Turkey

Dr. S. Emre DİLEK (Tourism)
Batman University, Turkey

Dr. Vahdet ÖZKOÇAK (Anthropology)
Hitit University, Turkey

Dr. Serkan DEMİRAL (French Language Editor)
Batman University, Turkey

Dr. Yasemin DARANCIK (German Language Editor)
Çukurova University, Turkey

Lec. Zekeriya AKSOY (English Language Editor)
Batman University, Turkey

Advisory Board

Prof. Dr. Dibyesh ANAND
University of Westminster, UNITED KINGDOM

Prof. Dr. Farhang MORADY
University of Westminster, UNITED KINGDOM

Prof. Dr. Federico PALO-MARTI
University of Alcalá, SPAIN

Prof. Dr. Hun Joo PARK
KDI School of Public Policy and Management, S.KOREA

Prof. Dr. İzzettin ÖNDER
İstanbul University, TURKEY

Prof. Dr. İsmail ŞİRİNER
Batman University, TURKEY

Prof. Dr. Joachim BECKER (Economics)
Vienna University of Economics and Business, AUSTRIA

Prof. Dr. Julia DOBREVA
VUZF University, BULGARI

Prof. Dr. Ljiljana MARKOVIC
University of Belgrade, SERBIA

Prof. DR. Milenko POPOVIĆ
Mediterranean University, PODGORICA

Prof. Dr. Salvatore CAPASSO
University of Napoli, Parthenope, ITALY

Prof. Dr. Seçil Paçacı ELİTOK
Michigan State University, USA

Scientific Board

Adam SOFRONIJEVIC
University of Belgrade

Ali Osman ÖZTÜRK
Necmettin Erbakan University

Anna SLOCINSKA
Częstochowa University of Technology

Asli Yüksel MERMÖD
Webster University Geneva

Ayşe GÜNER
Marmara University

Ben FINE
SOAS University of London

Binhan Elif YILMAZ
İstanbul University

Dedousopoulos APOSTOLOS
Panteion University

Elmar ALTVATER
University of Berlin

Erich KIRCHLER
Education and Evaluation University of Vienna

Erinç YELDAN
Bilkent University

Federico Pablo MARTI
University of Alcalá

Fırat KARADAŞ
Mustafa Kemal University

Fikret ŞENSES
Middle East Technical University

Francisco SERCOVICH
University of Buenos Aires

Frederick NIXSON
Manchester University

Fuat KEYMAN
Sabancı University

Galip YALMAN
Middle East Technical University

Gialis STELIOS
University of the Aegean

Gravaris DIONISIS
Panteion University

Hacer ANSAL
Işık University

Hakan KAPUCU
Kocaeli University

Harini MITTAL
City University of New York

Hilal YILDIZ
Sakarya University

Irene TILIKIDOU
ATEI of Thessaloniki

John WEEKS
SOAS University of London

Jose J. SEMPERE-MONERRIS
University of Valencia

Juan R. CUADRADO-ROURA
University of Alcalá

Justina A.V. FISCHER
University of Mannheim

Kaoru NATSUDA
Ritsumeikan Asia Pacific University

Kouzis IOANNIS
Panteion University

Larissa BATRANCEA
Babes-Bolyai University

Ljiljana MARKOVIC
University of Belgrade

Mahmut TEKÇE
Marmara University

Martin MACHACEK
Ostrava Technical University

Mehmet ŞEREMET
Van Yüüncü Yıl University

Maniatis ATHANASIOS
University of Athens

María Teresa FERNÁNDEZ
Rey Juan Carlos University

Mavroudeas STAVROS
University of Macedonia

Mike O'DONNELL
University of Westminster

Milios JOHN
National Technical University of Athens

Murat GÜMÜŞ
Batman University

M. Mustafa ERDOĞDU
Marmara University

Oktar TÜREL
Middle East Technical University

Oxana KARNAUKHOVA
Southern Federal University

Papatheodorou CHRISTOS
Panteion University

Paul ZAREMBKA
New York University

Peter DAVIS
Newcastle University

Phoebe KOUNDOURI
Athens University of Economics and Business

Rafael MONER-COLONQUES
University of Valencia

Savaş ÇEVİK
Selçuk University

Sevda MUTLU AKAR
Bandırma Onyedı Eylöl University

Simon JAMES
University of Exeter

Şevket Alper KOÇ
Kocaeli University

Şevket PAMUK
Boğaziçi University

Şükri ASLAN
Mimar Sinan Fine Arts University

Thankom GOPINATH ARUN
University of Essex

Thomas MAROIS
SOAS University of London

Tsoufıdis LEFTERIS
University of Macedonia

Wiboon KITTILAKSANAWONG
Saitama University

Yılmaz KILIÇASLAN
Anadolu University

Yücel KARADAŞ
Gaziantep University

Publisher

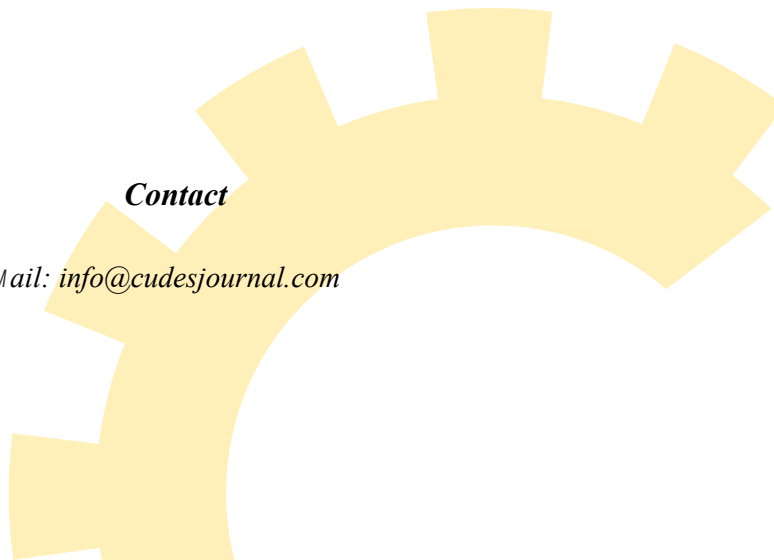
*IJOPEC Publication
International Journal of Politics & Economics London,
United Kingdom, 3 Bassingbourn
House Sutton Dwellings Upper Street, London N1 1UB*

www.ijopec.co.uk

E-Mail: info@ijopoc.co.uk Phone: (+44) 73 875 2361 (UK)

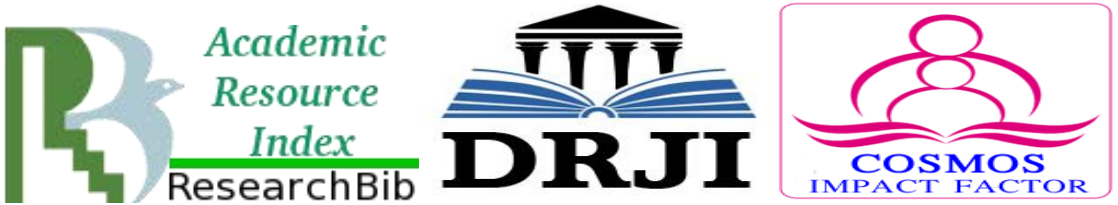
Contact

E-Mail: info@cudesjournal.com

JOURNAL OF CURRENT DEBATES IN SOCIAL SCIENCES
INDEXED BY

Eurasian Scientific Journal Index, Academic Resource Index, Directory of Open Access Scholarly Resources, Directory of Research Journals Indexing, Cosmos Impact Factor, Journal Factor, Cite Factor, Index Copernicus, Scientific Indexing Services, General Impact Factor, International Services For Impact Factor And Indexing (ISIFI), International Impact Factor Services and Google Scholar.

VOL 03

ISSUE

02

UDES

CURRENT
DEBATES IN
SOCIAL
SCIENCES

12/2020

JOURNAL

ISSN 2632-1734

ARTICLES

COVID-19. Salgının Türkiye’de Çalışma Hayatına Etkileri

İnşallah MUSAYEV..... 35

Enerji Tüketimi İle Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

Ayşe Demir YILMAZ / Muhammet Yusuf YILMAZ / Mustafa Emre AKBAŞ 45

Uluslararası Muhasebe Standartlarının Uygulanmasında Entegrasyon Sorunları: Azerbaycan Örneği

Nicat MAMMADOV..... 71

Change in Canada's Public Economy Size in the Last 20 Years (2000-2020)

Seymur HUSEYNLİ 77

Alafranga Cuisine in Ottoman Empire

Bülent AYDIN / İlker AKSOY / Zeynelabidin ADANIR 88

Türkiye’nin Biyoçeşitlilik Turizm Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme

Erdem SEVEN..... 95

Coğrafi Özellikler ve Anlatılara Dayanan Alman Şehir Adlandırmaları

Derya PERK..... 104

Dilin Kökenine Yönelik Kuramların Değerlendirilmesi

Serkan DEMİRAL / Muzaffer KAYA..... 113

Musayev, İ. (2020). COVID-19 Salgının Türkiye’de Çalışma Hayatına Etkileri. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 3(2), 35- 44.

Research Article

COVID-19 Salgının Türkiye’de Çalışma Hayatına Etkileri

Covid-19 Epidemic Impact of Working Life in Turkey

İnşallah MUSAYEV

Yalova Üniversitesi

musayev54musayev@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0326-3263

DOI: 10.37154/ijopec.2020.19

Article Info

Received: 12.10.2020

Accepted: 25.11.2020

Keywords: *Covid-19, Working Life, Telework, Distance Education, Impact on Tourism*

Abstract

Dünya genelinde büyük tahribata sebep olan Covid-19 salgını yaşamı çok ciddi anlamda tehdit etmeye devam etmektedir. Türkiye’de Covid-19’un çalışma hayatında ortaya çıkardığı olumsuz etkilere karşı çok ciddi çözümler ve önlemler alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmadaki amaç Covid-19 salgınından etkilenen işçi ve işverenin hukuk çerçevesinde uzaktan çalışma, kısa çalışma ve kısa çalışma ödeneği uygulanması, izin uygulamaları, gelir dağılımı ve gelir kaybı yaşaması gibi işsizlik, yeni çözüm olarak yapay zeka çalışmaları, eğitim ve turizm gibi sektörleri ne beklediği ve ne gibi önlemler alındığı değerlendirilmiştir.

23 Mart’ta başlayan koronavirüs salgını nedeniyle birçok sınırlamalar getirildi. Çalışmamızda bazı verilere ve rakamlara yer verilmiştir. Özellikle Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu ve Yüksek Öğretim Kurulu gibi veriler önemli oranda katkı sağlamaktadır. Çalışmanın kapsamında koronavirüs’den dolayı gerekli önlemler alınmazsa birçok sektörün, işyeri ve işletmenin iflas edeceği ve gelir kaybı sebebiyle milyonlarca insanın işsiz kalacağı açıktır.

Makale Bilgisi

Geliş: 12.10.2020

Onay: 25.11.2020

Anahtar sözcükler: *Covid-19, Çalışma Hayatı, Uzaktan Çalışma, Uzaktan Eğitim, Turizme Etki*

Öz

The Covid-19 epidemic, which has caused great destruction worldwide, continues to threaten life very seriously. Covidien-19 study in Turkey against the adverse effects posed a very serious life solutions and measures have been attempted to be taken. The purpose of this study is what the workers and employers affected by the Covid-19 outbreak expect from sectors such as unemployment such as distance work, short work and short work allowance, leave applications, income distribution and loss of income, artificial intelligence studies as a new solution, education and tourism and what measures have been take. Many restrictions were imposed on the coronavirus outbreak that started on March 23. In our study, some data and concepts are included. In particular, the Ministry of Health, Ministry of Education, data such as Turkey Statistical Institute and the Higher Education Council is contributing significantly.

It is clear that if the necessary measures are not taken due to the coronavirus, many sectors, businesses and businesses will go bankrupt and millions of people will be unemployed due to loss of income.

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), virüse bağlı ilk vaka bildiriminin yapıldığı günden bu yana dek dünya çapında belli bazı bölgeler hariç her yere yayılarak bireysel ve toplumsal hayatı felce uğratmıştır. Devletler virüse bağlı oluşan hasarlara karşı önlem amaçlı olarak sosyal, ekonomik ve politik birçok olağanüstü düzenlemeyi gündemlerinin merkezine oturtmuşlardır (Aktürk, 2020, s. 1).

“Dünya ülkeleri, Covid-19 nedeniyle çok zor bir süreç yaşarken, virüsün ekonomik etkileri de kendisini göstermeye başlamış ve OECD, virüsün 2008 mali krizinden bu yana küresel ekonomi için en büyük tehlike olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, küresel büyümenin bu yıl %2'nin altına düşeceğini ve Dünya ekonomisinin, değerinden 1 trilyon dolar kaybedeceğini tahmin etmektedir” (Erol, 2020, s. 214).

Türkiye’ Covid-19 salgını başladığı andan birçok kurum ve kuruluşlar tarafından bir dizi önlemler alındı.

Bu çalışmanın amacı Covid-19 Türkiye’ çalışma hayatında hangi değişikliklere sebep olmuştur ve hükümetçe yasal önlemler getirilmiştir onlar araştırılmıştır. Toplumdaki insanların sağlığını korumak için bazı kararlarla işyerleri, birçok faaliyet gösteren işletmelerin, merkezlerin faaliyetlerini geçici bir süre durdurulmuştur.

Bazı vatandaşlar, 65 yaş ve üstü vatandaşlarımız kronik rahatsızlığa sahip vatandaşlarımız yaşadıkları yerden dışarı çıkmaları, sokağa çıkmaları yasaklandığı için devletin yasal gösterdiği yardımlar ve tedbirlerden faydalanmaları incelenmiştir. Çalışmamızda yasal mevzuat bağlamında işverenlere tanınmış birden çok alternatif çalışma imkanı olduğunu görüyoruz. Bu çalışma biçimi olarak uzaktan çalışma, kısa çalışma, kısa çalışma ödeneği uygulaması ve izin uygulamaları gibi birkaçı değerlendirilmiştir.

Sekiz başlıkta düzenlenen çalışmanın ilk başlığını ekonomik duruma olan etkisi oluşturmaktadır. Ardından uzaktan çalışma başlığı altında olan kısa çalışma, kısa çalışma ödeneği uygulaması ve izin uygulamaları incelenmiştir. Üçüncü başlıkta Covid-19’un işsizlik üzerine etkisi rakamsal olarak değerlendirilmiştir. Dördüncü ve beşinci başlık olarak Covid-19’un sektörlere göre etkisi ve gelir dağılımına göre etkisine yer verilmiştir. Altıncı başlık yapay zeka Covid-19 salgını başlığında ne gibi avantajlar geleceğe yönelik ne yenilikler getireceği de değerlendirilmiştir. Yedinci ve son bölümde ise Covid-19’un eğitim ve turizm sektörüne olan etkisi araştırma kapsamında değerlendirmeler bulunmaktadır.

1. EKONOMİK DURUMA OLAN ETKİSİ

Çalışma hayatında önemli kuruluşlar tarafından COVID-19 salgını sebebiyle ülke ekonomilerinin olağanüstü zamanlardan geçtiği belirtilmekte, salgının bu ekonomileri ne ölçüde etkileyeceğine yönelik farklı görüşler üzerinde durulmaktadır. En basit ifadeyle, hastalığa sebep olan virüsün tıbbi bulaşıcılığının yanında, ekonomik anlamda virüsün oluşturacağı olumsuz etkileri çalışma hayatında yayılma göstereceği belirtilmiştir. Toplumda artan endişe yüzünden üretimin azalması, tüketimin artması sebebiyle ekonomik verilerde düşüş eğilimi görülmektedir.

Çalışma hayatında belirli sektörlerde iflaslar ve iş kayıpları yaşanmakta, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ) için ticari faaliyetlerin sürdürülmesi zorlaşmıştır. Birçok yasaklar ve sınırlamalar getirilmiş seyahat yasakları, sınır kapatmaları ve karantina önlemleri doğrultusunda, başta kayıt dışı ve kayıtsız istihdam edilen işçiler olmak üzere birçok işçi işlerine gidememektedir. Mevcut vaziyet ve panik ortamı göz önüne alındığında, işletmelerin yatırımlarını, mal ve işçi alımını geciktirmesi olası sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Özçiftçi, 2020, s. 147-148).

2. UZAKTAN ÇALIŞMA

İş Kanunumuzun 14. maddesine göre uzaktan çalışma; “işçinin işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir”. Kanunda uzaktan çalışma, evde çalışma ve tele çalışma biçiminde düzenlenmiştir.

Uzaktan çalışmada işçiler, esaslı neden olmadıkça salt iş sözleşmesinin niteliğinden ötürü emsal işçiye göre farklı işleme tabi tutulamaz. İşveren, uzaktan çalışma ilişkisiyle iş verdiği çalışanın yaptığı işin

niteliğini dikkate alarak iş sağlığı ve güvenliği önlemleri hususunda çalışanı bilgilendirmek, gerekli eğitimi vermek, sağlık gözetimini sağlamak ve sağladığı ekipmanla ilgili gerekli iş güvenliği tedbirlerini almakla yükümlüdür (Sümer, 2019, s. 46-47).

Eğer işletme faaliyeti imkân veriyorsa işveren evden çalışma sistemine geçebilir. Mevzuatta evden çalışmaya ilişkin bir hüküm bulunmamakla birlikte İş Kanunu uzaktan çalışma hususunu düzenlemektedir. Uzaktan çalışma sistemine geçecek işyerlerinin bu kapsamda çalışma şeklini, çalışma şartlarını ne süre ile uzaktan çalışılacağını ilan etmesi ve sonrasında çalışanlardan yazılı muvafakat name alınması iyi olacaktır.

Covid-19 salgınına yakalanan çalışanın sağlık personeli olması durumunda da iş kazası ve geliştirdikleri hastalıklar meslek hastalığı olarak tanımlanacaktır. Burada tartışılması gereken diğer bir husus ise işçinin evinde korona virüs sebebiyle hasta olması iş kazası sayılıp sayılmayacağıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki iş kazasından bahsedebilmek için kazanın işverenin otoritesi altında meydana gelmiş olması gerekmektedir. Bununla birlikte hem çalışanın görmekte olduğu iş ile kaza arasında hem de kaza ile zarar arasında illiyet bağının bulunması gerekmektedir. İşçi işyerinde

Covid-19 virüsünü kaparsa ve uzaktan çalışma sistemine geçtikten sonra hasta olduğu ortaya çıkarsa bu durumda iş kazası sayılması yerinde olacaktır. Buna karşılık uygun illiyet bağı kesecek şekilde evde çalışma sırasında madde 3. Bir kişiden bulaşması halinde iş kazası veya meslek hastalığı sayılması mümkün görünmemektedir (Yasak, 2020, s. 2-3).

Tele çalışma ise işçinin işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir. Tele çalışma işçinin işini göreceği yer evi veya bir başka yer de olabilir. Önemli olan işçinin teknolojik iletişim araçlarını kullanarak işveren ile bağlantı içerisinde olmasıdır. Bir işçi evinde kurulan bir bilgisayar ve telefonla bir işletmenin çağrı merkezi işini yürütebilir (SÜMER, 2019, s. 47).

2.2. Kısa Çalışma ve Kısa Çalışma Ödeneği Uygulaması

“Ekonomik kriz ve zorlayıcı sebeplerin ortaya çıktığı durumlarda işverene destek sağlamak için öngörülen kurumlardan birisi de kısa çalışmadır” (Yasak, 2020, s. 4).

İşverenin kısa çalışma talebinin iş müfettişlerince yapılacak inceleme sonucu uygun bulunması,

Kısa çalışmaya tabi tutulan işçinin kısa çalışmanın başladığı tarihte çalışma sürelerini ve prim ödeme şartlarını sağlamış olması (Covid-19 etkisiyle yapılan kısa çalışma başvurularında, son 60 gün hizmet akdine tabi olmak kaydıyla son 3 yıl içinde 450 gün prim ödemiş olması), İş müfettişlerince yapılacak inceleme sonucu kısa çalışmaya katılacaklar listesinde işçinin bilgilerinin bulunması, gerekmektedir.

Prim ödeme şartını sağlamadığı için kısa çalışma ödeneğine hak kazanamayanların daha önce çeşitli nedenlerle kesilmiş (yeni işe başlama vs.) son işsizlik ödeneği hak sahipliğinden varsa kalan süre kısa çalışma süresini geçmemek üzere kısa çalışma ödeneği olarak ödenir.

“Kısa çalışma uygulamasından yararlanabilmesi için işyerinde kısa çalışma uygulanan dönemde 4857 sayılı İş Kanununun 25 inci maddesinin birinci fıkrasının (II) numaralı bendinde yer alan sebepler dışında bir gerekçeyle işveren tarafından işçi çıkarılmaması gerekmektedir” (Türkiye İş Kurumu, 2020).

“Kısa çalışma uygulaması bakımından işçi özelinde de sağlanması gereken şartlar bulunmaktadır. Buna göre kısa çalışma ödeneğinden yararlanabilmek için işçinin işsizlik maaşı almaya hak kazanmış olması, yani son üç yılda en az 600 gün süreyle işsizlik sigortası primi ödenmiş olması gereklidir” (Güner, 2020, s. 1).

2.2. İzin Uygulamaları

a) Telafi Çalışması Zorunlu nedenlerle işin durması, ulusal bayram ve genel tatillerden önce veya sonra işyerinin tatil edilmesi veya benzer nedenlerle işyerinde normal çalışma sürelerinin önemli ölçüde altında çalışılması veya tamamen tatil edilmesi ya da işçinin talebi ile kendisine izin verilmesi hallerinde, işveren 2 ay içinde (18.03.2020 tarihinde yapılan Covid-19 önlemlerine ilişkin açıklamada telafi çalışmasının süresinin 4 ay olarak uzatıldığı belirtilmiştir) çalışılmayan süreler için telafi çalışması yaptırabilir. Bu çalışmalar fazla çalışma veya fazla sürelerle çalışma sayılmaz. Telafi

çalışmaları, günlük en çok çalışma süresini aşmamak koşulu ile günde üç saatten fazla olamaz. Tatil günlerinde telafi çalışması yaptırılamaz. Telafi çalışmasında aşağıda belirtilen hususlara dikkat edilmelidir.

- Günlük en çok çalışılabilecek 11 saatlik süre aşılmamalıdır.
- Günde en çok 3 saat telafi çalışması yaptırılmalıdır.
- Normal çalışma ile telafi çalışması arasında ara dinlenmesi uygulanmalıdır.
- Tatil günlerinde telafi çalışması yaptırılmamalıdır.
- Telafi çalışmasının tatili izleyen dört aylık sürede tamamlanması gereklidir.
- Telafi çalışması fazla çalışma ya da fazla sürelerle çalışma olarak değerlendirilemez.

b) Ücretsiz izin: Ücretsiz izin İş Kanunu'nda düzenlenmeyen bir konudur. Uygulanması ile ilgili bilgiler genellikle doktrin 9 / 11 ve yargı kararları ile şekillenmektedir. Ücretsiz izin talebi çalışandan gelebileceği gibi olağanüstü şartlarda işveren tarafından da önerilebilir. Ancak işveren tarafından önerilmesi halinde İş Kanunu'nun 22.maddesi çerçevesinde değerlendirmek ve çalışanın yazılı onayı ile ilerlemek gerekli olacaktır. İşverenin tek taraflı iradesi ile işçiyi ücretsiz izne çıkarması mümkün değildir. Bu tür zorunlu ücretsiz izinler iş yargısı tarafından ve doktrinde işveren feshi olarak değerlendirilmektedir. İçinde bulunduğumuz olağanüstü şartlarda bir önlem olarak karşılıklı anlaşma ve çalışanın onayı ile uygulanması mümkün bir önlem olarak değerlendirilebilir.

c) Yıllık ücretli izin: İşyerinde üretimin durması ya da önemli ölçüde azalması halinde çalışanların yıllık ücretli izinlerinin kullandırılması daha önceki kriz dönemlerinde de karşılaştığımız bir uygulamadır. Ancak burada unutulmaması gereken ücretsiz izin uygulamasında olduğu gibi işçi onayının ve tarafların yıllık ücretli iznin kullanılmasına ilişkin ortak iradelerinin var olması gerektiridir (Bilgütay Yaşar, 2020, s. 8-9)

İş Kanunu'nun 56.maddesine göre yıllık ücretli izin işveren tarafından bölünemez. Bu iznin işveren tarafından sürekli bir şekilde verilmesi zorunludur. Ancak öngörülen izin süreleri, tarafların anlaşması ile bir bölümü on günden aşağı olmamak üzere bölümler hâlinde kullanılabilir. İşveren tarafından yıl içinde verilmiş bulunan diğer ücretli ve ücretsiz izinler veya dinlenme ve hastalık izinleri yıllık izne mahsup edilemez (Türkiye Denizciler Sendikası, 2017, s. 75).

Uygulamada özellikle yıllık ücretli izni birikmiş olan çalışanların yıllık ücretli izinlerini kullanmaları işveren tarafında teşvik edilmektedir. Yıllık izinlerin hak edilen yıllarda kullanılması – kullandırılması aslında İş Kanunu'nun ruhuna da uygundur. Bununla birlikte yine de sıkça biriken yıllık izinlerin olduğunu görmekteyiz. İşveren biriken yıllık izinlerin kullanılmasını çalışandan isteyebilir. Ancak bu bir öneri ya da teklif olarak değerlendirilmelidir. Çalışanı birikmiş yıllık iznini kullanmaya zorlayabilecek bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu çerçevede yine çalışanın rızası ile birikmiş izinler kullandırılabilir. d) Toplu yıllık ücretli: İzin Birikmiş izinlerin kullandırılmasına ilişkin diğer bir yöntem ise toplu izin kullanımınıdır. Toplu izin kullanma dönemi Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliğinin 10.maddesinde Nisan ayı başı ile Ekim ayı sonu olarak düzenlenmiştir. Bu aylar arasında işveren işçilerin tümünü veya bir kısmını kapsayan toplu izin uygulayabilir. Çalışanlar toplu izin uygulamasına katılmakla yükümlüdür.

3. COVID-19'UN İŞSİZLİK ÜZERİNE ETKİSİ

İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü için hazırlanan bir araştırma ise koronavirüs salgınının Türkiye'deki iş hayatına vuracağı tahmin edilen ağır darbeyi gözler önüne seriyor. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden (İTÜ) Prof. Dr. Öner Günçavdı ve Doç. Dr. Ayşe Aylin Bayar ile Bilgi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Haluk Levent tarafından kaleme alınan araştırmaya göre, salgının ekonomiye etkileri uzun bir döneme yayılacak ve işsizlikte büyük bir artışa neden olacak. Ekonomistlerin ortaya koyduğu en iyimser senaryoda bile, işsizlik oranının yüzde 20'ye dayanacağı öngörülmüyor. Yani çalışabilir durumdaki her beş kişiden biri, işsiz kalma tehlikesi ile karşı karşıya. Kötümser senaryoda ise işsizlik neredeyse ikiye katlanacak ve 3 milyon 200 bin kişi işini kaybedecek. Prof. Dr. Öner Günçavdı, yaptıkları çalışmada Türkiye'de istihdam sağlayan 18 büyük sektörü mercek altına aldıklarını söylüyor. İşsizliğin en fazla yaşanacağı sektörlerin inşaat, konaklama, yiyecek ve kültür-sanat sektörleri olduğunu ifade eden Günçavdı, "Mevcut durumda bir tane iyimser, bir tane de kötümser senaryo hazırladık. Buna göre iyimser senaryoda işsizlik yüzde 19,8'e, kötümser senaryoda ise yüzde 25,9'a çıkacak. Yani en olumsuz senaryoda istihdam kayıpları 3,2 milyona kadar

çıkabilecek. Gelir kayıpları ise en kötü etkilenen sektörlerde yüzde 75'e ulaşacak" diye belirtildi. (DURAN, 2020).

Yapılan çalışmaların bir kısmı anket uygulanmasına yönelik olurken bir kısmı da mevcut dönemin etkisini ölçmeye yönelik düzenlemeler şeklinde gerçekleştirilecek. Koronavirüse 4.3 milyon kişilik resmi işsizle yakalanan Türkiye'de salgın döneminde işsiz kalan ancak iş bulamayacağı için iş aramayan veya iş aramaktan vazgeçen işsizler yine TÜİK'e göre işsiz sayılmayacaktır. (Birgün.net, 2020).

TÜİK'in araştırmalarına göre Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaştakilerde işsiz sayısı 2020 yılı Şubat döneminde geçen yılın aynı dönemine göre 502 bin kişi azalarak 4 milyon 228 bin kişi oldu. İşsizlik oranı 1,1 puanlık azalış ile %13,6 seviyesinde gerçekleşti. Tarım dışı işsizlik oranı 1,5 puanlık azalış ile %15,4 oldu. İstihdam edilenlerin sayısı 2020 yılı Şubat döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre 602 bin kişi azalarak 26 milyon 753 bin kişi, istihdam oranı ise 1,7 puanlık azalış ile %43,1 oldu. Kamudaki istihdam oranına bakacak olursak Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın derlediği verilere göre, 2020 yılı I. döneminde toplam kamu istihdamı 2019 yılının aynı döneme göre 15-64 yaş grubunda işsizlik oranı bir önceki yılın aynı dönemine göre 1,1 puan azalışla %13,9, tarım dışı işsizlik oranı ise 1,4 puanlık azalışla %15,5 oldu. Bu yaş grubunda istihdam oranı 1,7 puanlık azalışla %47,6, işgücüne katılma oranı ise 2,6 puanlık azalışla %55,4 oldumine göre %4,0 oranında artarak 4 milyon 699 bin kişi oldu (Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 2020).

4. COVID-19'UN SEKTÖRLERE GÖRE ETKİSİ

Korona virüsün Sektörlere Göre Etkilerine kısaca olarak bakarsak Covid-19 tedbirleri nedeniyle faaliyeti doğrudan olumsuz etkilenen sektörler vardır bunlar:

- Konaklama ve yiyecek hizmetleri,
- Seyahat acentesi, tur operatörü, diğer rezervasyon hizmetleri ve ilgili hizmetler,
- Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence hizmetleri; kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel hizmetler; kumar ve müşterek bahis hizmetleri,
- Spor hizmetleri ile eğlence ve dinlence hizmetleri ve
- Hava yolu taşımacılığı hizmetleri;
- Tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler ve
- Perakende ticareti

Bu sektörler genel itibariyle az etkilenen ve çok etkilenen sektörler olarak ayrılıyorlar (TAYMAZ, 2020).

5. GELİR DAĞILIMINA GÖRE ETKİSİ

COVID-19 salgınının hane halklarının gelirleri üzerindeki etkisi iki senaryo üzerinden analiz edilmiştir. Temel araştırmalara göre iki hisseye; temelinde ve kamunun müdahalesi öncesinde salgının ücretli istihdamı üzerinde olumsuz etkileri görülmektedir. Buna İstihdam oranının ve doğal olarak bağımlılık oranının sırasıyla yüzde 40 ve yüzde 30'a kadar düşmesinin beklenmesi mümkündür. İstihdam edilenlerin oranı ortalama olarak bakmakta oldukları nüfus bir hayli yükselmektedir. Öte yandan yaşanan şokun istihdama bağlı tüm gelir türlerinde meydana getirdiği etkiler dikkate alındığında ve diğer gelirlerin değişmediği varsayımı ile hane halklarının önemli bir gelir kaybına uğradıkları ancak gelir dilimleri üzerindeki etkinin farklılaşması nedeniyle gelir dağılımının bozulduğu gözlemlenmektedir. Düşük gelir gruplarının gelir kaybı yüksek gelir gruplarına göre daha yüksektir (BAYAR, 2020, s. 5)

Gelir kayıplarını bir şekilde telafi edebilmek, minimize edebilmek mümkün olsa da, gelir dağılımını bozucu etkilerini telafi edebilmek kolay olmayacaktır. Zira salgın sırasında alınan olağanüstü tedbirlerin makro-iktisadi dengeler üzerinde yapacağı etkilerin kalıcı olmaması için izlenecek olan politikalar, salgın süresince ortaya çıkan bozulmaların salgın sonrasında da devam etme riskini arttırmaktadır. Maalesef gelir dağılımında meydana gelebilecek bozulmaların telafi edilebilmesi de ek kaynakların, aynı 2002-2007 döneminde olduğu gibi, bu amaç doğrultusunda kullanılmasını gerektirecektir (Bayar ve Günçavdı, 2020).

6. YAPAY ZEKA VE COVID-19 SALGINI

Yeni tip koronavirüsü (COVID-19) tüm dünyada küresel sistemi durma noktasına getirilmiştir. İnsanoğlunun virüs ile mücadele yollarından en önemlileri avantajları yeni yüzyılın teknolojik avantajları, 3D yazıcılar, insansız hava araçları, kuantum bilgisayarlar ve yapay zekâ teknolojileridir. COVID-19 karşı verilen mücadelede yapay zekâ teknolojisi etkin olarak kullanılmaya çalışılmaktadır. Yapay zekâ araçları, koronavirüsün yayılmasını tahmin etmek, insandan insana bulaşırken genetik evrimini belirlemek, teşhisi hızlandırmak ve potansiyel tedavilerin geliştirilmesinde kullanmak gibi virüsle mücadelenin çeşitli sahalarında kullanılmaya başlanmıştır. Stanford Üniversitesi akademisyenlerinden E. Kahana'ya göre COVID-19 krizinin çözülmesi ve virüs ile ilgili tedavi yollarının bulunması yapay zeka ekseninde olacaktır. COVID-19 salgınına karşı etkili olması için, güncel ve tam verilere yeterli erişimin olması gerekmektedir. Özellikle makine öğrenimi, derin öğrenme teknikleri, yeni algoritmalar ve yapay sinir ağlarını geliştirmek için çok fazla miktarda veriye ve bilgi işlem gücüne ihtiyaç vardır (Metin, 2020, s. 45).

Yapay zekaya endüstri 4.0 konusunda bakacak olursak istihdam konusundaki en önemli kaygılardan biri de, gelecekte robotların çalışan işçilerin yerini alabileceği ve işsizliğin artabileceği kaygısıdır. Bu konuda kesin bir cevap olmamakla birlikte, geçmiş sanayi devrimlerinin başında hep bu tür kaygılar yaşanmasına rağmen, her yeni teknolojik gelişmeler yeni iş alanlarının ve becerilerin gelişmesini de beraberinde getirdiğinden işsizliğin uzun vadede artması beklenmemektedir. Ancak, önemli iki sonucu kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır. Birincisi çalışma sürelerinin giderek kısılması ve ikinci olarak ta daha iyi bir iş ve kariyer sahibi olabilmek için yüksek vasıflar ve iyi bir eğitim gerektirmektedir. Bu bağlamda 4. Endüstri Devrimi ile birlikte kullanılabilen yüksek teknoloji imkanlarının da bu alanlarda faaliyet ve iş yapmak isteyen girişimcilerin ve KOBİ' lerin işlerini kolaylaştıracağı beklenmektedir (Taş, 2018, s. 1827).

Yapay zeka, COVID-19'un yayılımını potansiyel olarak izlemeye ve öngörmeye ek olarak, hastalığın tanı ve prognozunda da kullanılabilir. Aslında, bu belki de Artifica intelligence I girişimlerinin ilk acelesinin çoğunun odaklandığı yerdir. COVID-19'un hızlı ve doğru teşhisi hayat kurtarabilir, hastalığın yayılmasını sınırlayabilir ve (AI) modellerinin eğitileceği verileri oluşturabilir. Göğüs radyografisi görüntüleri kullanarak COVID-19'u teşhis etmek için yapay zeka modellerini eğitmek için giderek daha fazla çaba harcanmaktadır. Son zamanlarda COVID-19'a karşı yapay zeka uygulamalarının Bullock ve ark göre, yapay zekanın insanlar kadar doğru olabileceğini, radyologların zamanından tasarruf edebileceğini ve COVID-19 için standart testlerden daha hızlı ve daha ucuz bir teşhis yapabileceğini savunuyor (Naudé, 2020).

7. COVID-19'UN EĞİTİM SİSTEMİNE OLAN ETKİSİ

“Bulaşıcılığı yüksek olan COVID-19 pandemisi dünya genelinde bir panik ve tedirginlik oluşturmuş, “evde kalın” çağrısını desteklemek için ülkeler eğitim süreçlerine geçici süre ara vermişler, bunun yerine öğrencilerin uzaktan eğitim almaları desteklenmiştir” (ÖZÇİFTÇİ, 2020, s. 147).

Yapılan araştırmalar, salgının yayıldığı ülkelerde okulların kapalı olduğunu ancak Türkiye'dekine benzer ulusal çapta bir uzaktan eğitim sisteminin kurulmadığını ortaya koydu. Türkiye'de koronavirüs tedbirleri kapsamında eğitime ara verilmesinin ardından, Millî Eğitim Bakanlığının yürüttüğü çalışmalarla kısa sürede 3 yeni televizyon kanalı ve kapasitesi artırılan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden 18 milyonun üzerinde öğrenci için uzaktan eğitime başlandı. Uzaktan eğitim yayınlarının TRT EBA televizyonlarında 23 Mart itibarıyla başlatılması ve Bilim Kurulunun da önerisiyle 30 Nisan'a kadar sürdürülmesi kararlaştırıldı. İlkokul, ortaokul ve liseler için ayrı ayrı açılan televizyon kanallarında 12 sınıf düzeyinde 20-25'er dakikalık ders yayınları akşam saatlerine kadar sürüyor. İnternet üzerinden hizmet veren dünyanın en büyük dijital eğitim platformu EBA'da ise öğrencilere, 1600'den fazla ders ve 20 binin üzerinde etkileşimli içerik sunuluyor. Çocukların derslerini TRT EBA TV üzerinden takip etmeleri, ders tekrarları, konu eksikleri ve sorular için EBA'yı kullanmaları öneriliyor. Sisteme yüklenme olmaması için EBA'yı hangi sınıfların hangi saat aralığında kullanması gerektiği öğrencilere bildiriliyor.

Öte yandan uzaktan eğitim sürecinde öğretmen ile öğrenci arasındaki mesafeyi ortadan kaldırarak etkileşimli ders işlenmesine imkan sağlayan canlı sınıf uygulamasının 8. ve 12. sınıflar için pilot çalışmaları başlatıldı. Canlı sınıf uygulamasına 8. sınıflardaki 1 milyon 700 bin ve lise son sınıflarda okuyan 1 milyon öğrencinin katılması amaçlanıyor. Uygulamanın, pilot çalışmaların ardından

kademeli olarak Türkiye geneline yaygınlaştırılması planlanıyor. Öğretmenler, canlı sınıf uygulamasıyla evlerinde görev alacak ve televizyon dersleriyle eşgüdümlü olarak kendi öğrencilerine EBA üzerinden ödevlendirme yapıp soru-cevap-test etkinliklerini yönlendirip çalışma gönderecek.

Bu arada uzaktan eğitimle birlikte milyonlarca öğrencinin aynı anda internet kullanım talebiyle yaşanan yoğunluk problemlerini hızla çözüme kavuşturmak için EBA Kontrol Merkezi kuruldu.

YÖK tarafından, küresel Kovid-19 salgını sürecinde üniversitelerde başlatılan uzaktan öğretim süreçlerinin mevcut durumunu tespit etmek ve daha da iyileştirilmesi faaliyetlerine katkıda bulunmak üzere bir veri analiz çalışması yapıldı. Çalışmada doğrudan üniversite rektörlüklerinden istenilen bilgiler sonucunda elde edilen veriler kullanıldı. Bu kapsamda 127 Devlet ve 62 Vakıf olmak üzere toplam 189 üniversiteden toplanan farklı alanlardaki bütün veriler değerlendirilerek analiz edildi. Yapılan bu çalışma neticesinde ortaya çıkan sonuçlara göre:

Üniversitelerimiz uzaktan öğretime geçiş konusunda önemli gayretler göstermiş birçok üniversite kısa süre içerisinde bu çalışmalarını tamamlamıştır. 189 Üniversiteden 121'i (%64'ü) 23 Mart 2020 (YÖK'ün üniversitelerde eğitime ara vermesinden bir hafta sonra), 41'i (%21,6'sı) ise 30 Mart 2020, 25'i ise (%13,2'si) 6 Nisan 2020 tarihlerinde uzaktan öğretim uygulamalarına başlamıştır (YÖK, 2020).

“Vaka sayısının Türkiye’de hızlıca artması ve pandeminin uzun süreceğinin anlatılması üzerine YÖK (2020i) 18 Mart 2020 tarihinde aldığı kararla örgün ön lisans, lisans ve lisansüstü programlarının teorik derslerinin uzaktan eğitimle yürütülmesinde üniversitelere yetki devri yaptı. Bu yetki devri sonrasında Türkiye’deki üniversiteler örgün programlardaki teorik dersleri çeşitli uzaktan eğitim yöntemleriyle yürütmeye başladılar. Yine YÖK 26 Mart 2020 tarihinden itibaren bahar dönemi eğitim-öğretim sürecinin sadece uzaktan eğitim, açık öğretim ve dijital öğretim imkanları ile sürdürülmesine karar verdi” (YÜCEL, 2020, s. 2).

Üniversitelerin neredeyse tamamına yakını (%99.2) teorik derslerini, yaklaşık %89'u ise uygulamalı derslerin teorik kısımlarını uzaktan öğretim yöntemiyle yürütmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Üniversitelerin %75'inin uzaktan öğretime verilebilecek uygulamalı dersleri bu dönemde uzaktan öğretim yoluyla verdiği görülmektedir (YÖK, 2020).

8. COVID-19'UN TURİZM SEKTÖRÜ ÜZERE ETKİSİ

Türkiye’de Sağlık Bakanı Fahrettin Koca Mart ayının 11’ne bağlayan gecede coronavirüs (Covid-19) salgını ile ilgili olarak bir vatandaşın test sonuçlarının pozitif çıktığını belirtmiştir. Bunun üzerine Türkiye’den 13 Mart 2020 tarihi itibarıyla 9 Avrupa ülkesine yönelik uçuşlar durduruldu. Türkiye’de 21 Mart 2020 itibarıyla uçuşların yasaklandığı ülke sayısı 68 oldu. Covid-19 sebebiyle Mart 2020 itibarıyla seyahat kısıtlamalarının başladığı görülmektedir.

2019 yılında Türkiye’ye gelen ziyaretçi sayısı, 45.058.286 kişi olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de Covid-19 vakasının görüldüğü ay olan Mart 2019’da gelen ziyaretçi sayısı 2.232.358 kişi olarak gerçekleşirken, Nisan ayında 3.293.176 kişi olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ortalama kişi başı harcama ise 666 Dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜRSAB, 2020). Dolayısıyla kısıtlamanın olduğu Mart ve Nisan ayı içinde ortalama kayıp 3,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Mart ve Nisan ayında ziyaretçi sayısı Mayıs, Haziran, Temmuz aylarına göre daha düşük düzeyde seyretse de salgının kontrol altına alınmaması durumunda bu kayıp artarak devam edecek ve Türkiye’de ortalama 30 milyar dolarlık bir kayıp yaşanmış olacaktır. Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün istihdama katkısını incelendiğinde turizm sektörünün toplam istihdam içerisinde aldığı payın genelde % 8 civarında gerçekleştiği görülmektedir (İLAL, 2020, s. 129-130).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Covid-19 salgının Türkiye’de çalışma hayatını nasıl etkilediği ve ne gibi çözüm ve önlemler alındığı incelenmiştir. Covid-19 pandemisi sebebiyle bazı işyerlerinin kapanması ve iş kayıplarının yaşandığı için ticari faaliyetlerin sürdürülmesi zorlanmıştır. Bu zorluklar sebebiyle salgının korkutucu boyutlara ulaşmaması işçi ve işveren için yasal önlemlerin alınmasına çalışılmıştır.

Çalışmada uzaktan çalışma, evden çalışma ve kısmi çalışma gibi sistemler de salgın sebebiyle iş hayatında istihdam şekli olarak önemi artmaya başladığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar işçiler açısından da kısa çalışma ödeneğine başvurulması, ödeneğin verilmesi, iş kazası ve salgın gibi olaylardan korunması kanun çerçevesinde araştırılmıştır. “Korona virüsün Türkiye’deki iş hayatına

vurduğu zarara bakacak olursak en çok ekonomik problem olarak işsizlik büyük bir artışa neden olacaktır. Ekonomistlerin ortaya koyduğu araştırmaya göre işsizlik oranının % 20'ye dayanacağı öngörülmüyor. Yani çalışabilir halde olan her 5 kişiden biri, işsiz kalma tehlikesi ile karşı karşıyadır'' (Aram EKİN DURAN, 2020).

TÜİK'e göre 4,3 milyon kişilik resmi işsizle yakalanan Türkiye'de salgın döneminde işsiz kalan ancak iş bulmayacağı için iş aramayan veya iş aramaktan vazgeçen işsizler yine işsiz sayılmayacaktır. Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaşta kişilerde işsiz sayısı 2020 yılı şubat döneminden geçen yılın aynı dönemine göre 502 bin kişi azalarak 4 milyon 228 bin kişi seviyesinde gerçekleşti (Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 2020).

Covid-19 salgını ile hane halkının gelirlerinde azalma ve gelir kaybına uğradıklarından dolayı gelir dağılımında bozulma gözlemlenmektedir.

Koronavirüs tüm dünyada küresel sistemin durma noktasına getirmiştir. Buna karşın verilen mücadele yapay zeka teknolojisini yaygın olarak kullanmaya çalışmaktadır. Stanford Üniversitesinin araştırmasına göre covid-19 krizin çözülmesi ve virüs ile ilgili tedavisi yollarının bulunması yapay zeka ekseninde olacaktır diye belirtilmiştir (Metin, 2020).

Salgın sebebiyle eğitim sistemine etkisi açısından değerlendirsek öğrencilerin uzaktan eğitim almaları desteklenmiştir. 23 Mart'tan itibaren Milli Eğitim Bakanlığının yürüttüğü çalışmalarla öğrenciler uzaktan eğitime başlamıştır. YÖK tarafından ise covid-19 salgını sürecinde üniversitelerde başlatılan uzaktan öğretim programına birçok üniversite bu çalışmalarını tamamlamıştır (YÜKSEKÖĞRETİM KURULU, 2020).

İş hayatının önemli sektörlerinden biri olan turizm sektörüne de koronavirüs sebebiyle Mart 2020 tarih itibarıyla seyahat kısıtlamalarının başladığı görülmektedir. Dolayısıyla kısıtlamanın olduğu mart ve nisan ayında ortalama kayıp 3,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu kayıplar mayıs, haziran, temmuz aylarında da devam ederse Türkiye'de ortalama 30 milyar dolarlık bir kayıp yaşanmış olacaktır. Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün istihdama katkısı incelendiğinde turizm sektörü toplam istihdam içinde aldığı payın genelinde %8 civarında gerçekleştiği görülmektedir (İLAL, 2020, s. 129-130).

Virüsten kaynaklanan nedenlerle şu an hesaplanan parasal kaybın küresel çerçevede 860 milyar dolar ile 3,4 trilyon dolar arasında olacağı tahmin ediliyor. "Toplam küresel GSYİH'nin 88 trilyon dolar seviyesinde olduğu varsayılırsa 3,4 trilyon dolar bu büyüklüğün yaklaşık %4'üne tekabül etmektedir (%3,86)" (Özdemir, 2020).

Bu salgının neden olduğu endişeyi azaltmak ve insanların güvenini kazanmak için devlet işyerinde işçileri korumalı, ekonomiyi ve istihdamı teşvik etmeye çalışmalı, geliri desteklemek ve ekonomik paketlerin sürdürülmesine devam edilmelidir.

Kaynakça

- Aktürk, H. (2020). *Covid-19 Ve Online Yaşam*. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 1-25. 31.05.2020 tarihinde https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/63304987/Yeni_Koronavirus_Hastaligi_Pandemisi_Doneminde_Online_Yasam_ve_Psikolojik_Etkileri20200514-121159-t3ezb3.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DYeni_Koronavirus_Hastaligi_Pandemisi_adresinden_alindi
- Duran, A. (2020). İşsizlikte korkutan tahmin: 3,2 milyon kişi işsiz kalabilir. 10.05.2020 tarihinde <https://www.dw.com/tr/i%C5%9Fsizlikte-korkutan-tahmin-32-milyon-ki%C5%9Fi-i%C5%9Fsiz-kalabilir/a-53126727> adresinden alındı
- Bayar, Ö. G. (2020). COVID-19 Salgınlarının Türkiye'de Gelir Dağılımına Etkisi ve Mevcut Politika Seçenekleri. Türkiye: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü.
- Yaşar, N. S. (2020. 03. 20). Covid-19 Özelinde İşveren Bilgilendirme Rehberi (Sosyal Güvenlik ve Çalışma Mevzuatı Yönünden). PwC Türkiye Sosyal Güvenlik Bülteni(15), 2-11.

<https://www.pwc.com.tr/tr/Hizmetlerimiz/sosyal-guvenlik/bultenler/2020/covid-19-ozelinde-isveren-bilgilendirme-rehberi.pdf> adresinden alındı

- Birgün.net. (2020.04.24). TÜİK, koronavirüs nedeniyle işgücü araştırmasına yeni sorular ekleyecek. Türkiye. 07.05.2020 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/tuik-koronavirus-nedeniyle-isgucu-arastirmasina-yeni-sorular-ekleyecek-298044> adresinden alındı
- Erol, S. I. (2020.04.17). Covid-19'un Çalışma Hayatına Yansımaları: Salgından Etkilenen Bazı Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(19), 212-231. 06.05.2020 tarihinde <http://static.dergipark.org.tr/article-download/f064/5bbb/89f5/5ecd34c2944b9.pdf?> adresinden alındı
- İlal, O. B. (2020.05.10). Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri. International Journal of Social Sciences and Education Research, 125-139. 28.05.2020 tarihinde <http://static.dergipark.org.tr/article-download/b8c9/b642/f8c5/5ebc54d59ced7.pdf?> adresinden alındı
- Metin, U. M. (2020 Mayıs). COVID-19 ile Mücadelede Yapay Zekâ Uygulamaları. Ankara, Çankaya, Türkiye. 30.05.2020 tarihinde https://www.academia.edu/43094839/COVID-19_ile_M%C3%BCcadelede_Yapay_Zek%C3%A2_Uygulamalar%C4%B1_Artificial_Intelligence_Applications_in_the_Fight_Against_COVID-19_ adresinden alındı
- Naudé, W. (2020 April 28). Artificial intelligence vs COVID-19: limitations, constraints and pitfalls. Nature Public Health Emergency Collection, 1-5. doi:10.1007/s00146-020-00978-0
- Özçiftçi, Ç. Ü. (2020 Ocak). COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme. Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, 25(1), 142-153. 09.04.2020 tarihinde <http://static.dergipark.org.tr/article-download/3693/75ff/7972/5ea73aa1049b8.pdf?> adresinden alındı
- Özdemir, P. (2020). COVID-19'un (Corona) Küresel İşgücü Piyasalarına ve Topluma Muhtemel Etkileri. Sakarya Üniversitesi Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (S E S A M). 29.05. 2020 tarihinde <http://sesam.sakarya.edu.tr/tr/duyuru/goster/91192/covid-19-corona-un-kuresel-isgucu-piyasalarina-ve-topluma-muhtemel-etkileri> adresinden alındı
- Güner, H. S. (2020). Covid-19 Salgını Çalışma Hayatına Etkisi Ve Uygulanabilecek Yöntemler. Moral & Partners Hukuk Bürosu, 1-3. 28.04.2020 tarihinde https://www.bcct.org.tr/wp-content/uploads/20200414-MoralPartners-Bilgi_Notu_Covid-19_%C4%B0%C5%9F-Hukuku_Uygulanabilecek-Y%C3%B6ntemler.pdf adresinden alındı
- Sümer, P. H. (2019). İş Hukuku (24. Baskı b.). Ankara: Seçkin.
- Taş, H. Y. (2018). Dördüncü Sanayi Devrimi'nin (Endüstri 4.0) Çalışma. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9(16), 1818-1836. doi:DOI: 10.26466/opus.479123
- Türkiye Denizciler Sendikası. (2017). 4857 sayılı İş Kanunu (Ziraat Gurup Matbaacılık A.Ş. b.). İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Eğitim Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni. (2020 Mayıs 11). İşgücü İstatistikleri, Şubat 2020. Türkiye. Mayıs 21. 2020 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33786> adresinden alındı
- Türkiye İş Kurumu. (2020). Kısa Çalışma Ödeneği. Türkiye. 05. 2020 tarihinde <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odeneği/genel-bilgiler/> adresinden alındı
- Yasak, A. G. (2020). Koronavirüs Salgınının İş Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi. ACADEMIA, 1-15.04.30. 2020 tarihinde https://www.academia.edu/42736423/KORONAV%C4%B0R%C3%9CS_SALGINININ_%C4%B0%C5%9E_HUKUKU_KAPSAMINDA_DE%C4%9EERLEND%C4%B0R%C4%B0LMES%C4%B0 adresinden alındı

Yücel, E. K. (2020. 12 Mayıs). Yeni Tip Koronavirüs Pandemisi Döneminde Üniversitelerde Uzaktan Eğitim: Lisans Öğrencileri Kapsamında Bir Değerlendirme Çalışması. Yükseköğretim Dergisi, 2-12. Mayıs 2020 tarihinde http://www.yuksekogretim.org/Port_Doc/YOD_Preprint_Vol/YOD_2020000009.pdf adresinden alındı

Yükseköğretim Kurulu. (2020. 3 Mayıs). -Yök Üniversitelerimizdeki Uzaktan Öğretimin Bir Aylık Fotoğrafını Çekti Yök'ten Üniversitelerdeki Uzaktan Eğitime Yönelik Değerlendirme Yök'ten, Salgın Sürecinde Üniversitelerdeki Uzaktan Eğitimin Bir Aylık Durum Tespiti. Türkiye. 12.05.2020 tarihinde <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/uzaktan-egitime-yonelik-degerlendirme.aspx> adresinden alındı

Yılmaz, A.D.&Yılmaz, M.Y.&Akbaş, M.E. (2020). Enerji Tüketimi İle Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Yükselen Piyasalar Örneği. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 3(2), 45-70.

Research Article

Enerji Tüketimi İle Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Yükselen Piyasalar Örneği*

An Investigation on the Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth: Example of Emerging Markets

Dr. Ayşe Demir YILMAZ

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı

ayse.demir.yilmaz@gelirler.gov.tr

ORCID: 0000-0001-5020-566X

Muhammet Yusuf YILMAZ

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı

m.y.s.f.yilmaz@hotmail.com

ORCID:0000-0002-3618-0774

DOI: 10.37154/ijopec.2020.20

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa Emre AKBAŞ

Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi

emreakbas@marmara.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9243-1286

Article Info

Received: 30.10.2020

Accepted: 15.11.2020

Keywords

Economic Growth, Emerging Market Economies, Energy Consumption, Panel Causality

Abstract

In this study, the relation between economic growth and energy consumption are tested based on hypothesis within mainstream growth theories in selected emerging markets. Matching mainstream growth theory, namely explaining the relation between two factors, is explained based on the results of Bootstrap Granger Causality test of Konya. According to both cross-sectional and panel results, the protectionism hypothesis claiming a significant causality in the direction of economic growth to energy consumption is confirmed. These results can be explained with their own specific fundamental characteristics of emerging market economies. The population of emerging market countries makes more than a half of the world population and they demonstrate higher growth rates than developed, industrialized countries. Along with the increasing degree of urbanization and the urbanization of rural areas as a result of fast growing sectoral activities such as manufacturing, technology and software, the energy consumption may lead to these increases. Actually, other than India case, we couldn't find a causality relation in both direction in selected emerging countries. The empirical results shows that only in India the energy consumption leads to economic growth and vice versa, and support the feedback hypothesis. The bidirectional causality between variables may be due to a positive relationship between manufacturing and growth, planning 74% of the development projects as energy related projects within the framework of 2030 Sustainable Development Goals, innovation efforts in energy related technologies, and prioritizing diversification of energy supplies. Nonetheless, we couldn't find any causality in the direction from energy consumption to economic growth in Hungary, Malaysia, China, Turkey, Mexico, Argentina, Romania and Brazil. This result may stem from energy dependency of these countries in terms of energy resources, which leads to an increase in energy imports and instability in economic growth when energy consumption increases. In this study, the importance of energy consumption for economic growth in emerging market economies with distinguishing rate of economic growth is analyzed, and it's concluded that there is no direct effect of energy consumption on growth.

* Bu makale 2019 yılında Marmara Üniversitesi tarafından kabul edilen Muhammet Yusuf Yılmaz'ın yüksek lisans tezinin genişletilmiş halidir.

Makale Bilgisi	Öz
<p>Geliş: 30.10.2020 Onay: 15.11.2020</p>	<p>Çalışmada ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki seçilmiş yükselen piyasalara örnek ülkelerde ana akım büyüme teorileri ve ileri sürülmüş hipotezler üzerinden sınanmıştır. İki faktör arasındaki ilişkinin hangi ana akım büyüme teorisi ile örtüşeceği Konya'nın Bootstrap Granger Nedensellik test sonuçları doğrultusunda açıklanacaktır. Çalışmanın hem yatay kesitsel sonuçları hem de panel sonuçlarına göre, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru anlamlı bir nedensellik olduğunu ifade eden korumacılık hipotezi doğrulanmıştır. Bu sonuçlar yükselen piyasa ekonomilerinin kendilerine özgü temel karakteristikleri ile açıklanabilir. Yükselen piyasa ülkelerinin nüfusu, dünya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturmakta ve gelişmiş sanayi ülkelerine göre daha yüksek büyüme oranları yaratmaktadır. Hızla gelişen imalat sanayi, teknoloji ve yazılım gibi sektör faaliyetleri sonucu şehirleşme ve kırsalın kentleşme oranı arttıkça enerji tüketimleri de bu artışlara nedensellik oluşturabilmektedir. Hindistan örneği dışındaki ülkelerde karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ampirik sonuçlar yalnızca Hindistan'da enerji tüketiminin ekonomik büyümeye ekonomik büyümenin de enerji tüketimine neden olduğunu göstermekte ve geri besleme (bildirim) hipotezini desteklemektedir. Değişkenler arasındaki karşılıklı nedenselliğin imalat sektörü ile büyüme arasındaki doğru yönlü ilişkiden, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde kalkınma projelerinin %74'ini enerji üzerine dayandırmayı planlamasından, enerji teknolojisi alanlarındaki inovasyon çabalarından, enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesine öncelik verilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte, Macaristan, Malezya, Çin, Türkiye, Meksika, Arjantin, Romanya ve Brezilya'da enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik bulunamamıştır. Bu sonuç bu ülkelerin enerji kaynakları açısından dışa bağımlı olmaları nedeniyle enerji tüketiminde meydana gelen artışların hem enerji ithalatını artırmakta hem de ekonomik büyümede dengesizlik yaratmasından kaynaklı olabilir. Bu çalışmada önemli ekonomik büyüme oranları ile dikkat çeken yükselen piyasa ekonomilerinde iktisadi büyüme için enerji tüketiminin önemi sorgulanmış ve büyümeye doğrudan etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.</p>
<p>Anahtar sözcükler:</p> <p>Ekonomik Büyüme, Panel, Nedensellik, Yükselen Piyasa Ekonomileri, Enerji Tüketimi</p>	

GİRİŞ

20. yüzyıl'da ülkeler arasındaki gelir ve büyüme farklılıkları açıldıkça teorisyenler büyüme odaklı ampirik çalışmalara yoğunlaşarak büyümenin kaynakları üzerine savlarını zenginleştirmeye başlamışlardır. 1800'lü yıllarda ülkeler arası kişi başı gelir dağılımı veri setlerinin günümüz veri setlerine göre nispeten daha eşit olduğu belirlenmiş, ama 1900'lü yıllardan itibaren dünya kişi başı gelir dağılımı farklılıkları açılmaya başladıkça küresel büyümenin kazananları ve kaybedenleri birbirinden belirgin bir şekilde ayrılmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkeler ve diğerleri olarak ortaya çıkan keskin ayırım maddi ve beşerî faktörlerle donatılan büyüme hipotezlerini geliştirmiştir (Acemoğlu, 2009, 5-35).

Büyüme hipotezleri içinde enerji faktörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi iktisat literatürü içinde uzun bir dönem ihmal edilmiştir. Bunun gerekçesi ise 20. yüzyıl içinde üretim içindeki maliyetinin oldukça düşük görülmesidir. Enerjide petrole olan bağımlılığın yüksek oluşu ve 1974 Petrol Krizine kadar sürdürülen ucuz petrol politikasının sürdürülmesinin etkisi de büyüktür (Kümmel vd., 2015, 834). Sanayi Devrimi enerji arz ve tüketim artışlarına büyük katkı sağlamakla beraber enerjinin üretimin önemli bir faktörü olarak kabul edilmesi ihmal edilmiş ve genellikle modellerden çıkartılmıştır. Enerji kullanımının büyüme modellerine dahil edilmesi halen tartışmalı olmakla beraber tartışma enerji ve diğer üretim sürecindeki girdiler arasındaki ikame edilebilirlik sorusu ile ilgilidir. Mevcut literatürde enerji kullanımı ile ekonomik kalkınma arasında da halen bir fikir birliğinin olmaması ve artan enerji kullanımının artan gelirden kaynaklanıp kaynaklanmadığının tam olarak belirlenememesi

sonucu enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenecek açık bir kapı olarak kalacaktır (Fröling, 2011, 1134). Ana akım teorileri genel olarak enerji ve doğal kaynakların ekonomik büyümeyi teşvik etme konusundaki rolüne çok az önem vermiş ya da hiç vermemiştir. Fakat petrol krizinin arkasından yaşanan ‘verimlilik yavaşlaması’ sonrası gelişen doğal kaynak ekonomisi insan ekonomisi ve doğal ekosistemler arasında farklı disiplinleri birbirine bağlayarak doğal kaynakların ekolojik kısıtlamalar altında nasıl işletileceğine odaklanarak makroekonomik büyüklüklere dayalı modellerin kurulmasına ön ayak olmuştur. Enerji kullanımı ile ekonomik büyüklükler arasındaki bağlantıyı değiştirebilecek bazı faktörlerin; mevcut teknoloji altındaki enerji ve diğer girdiler arasındaki ikame oranları, teknolojik değişim ve enerji girdi-çıktı bileşimindeki kaymalar, modelleme bulgularında farklılıklar yaratabilecektir (Stern ve Cleveland, 2004, 2-3). Klasik iktisadi düşüncede enerji bir üretim faktörü olarak kabul edilmemişken, Neoklasik iktisatçılar enerjiyi ulusal gelir hesaplarında enerji sektörüne dahil edilen bir ara maddesi olarak kabul etmişlerdir (Alam, 2006, 4). İçsel büyüme modellerinde ise enerji ve doğal kaynakların üretim sürecine pozitif katkı sağladıkları ileri sürülmüştür (Solow, 1974).

Yükselen piyasa ekonomileri son yıllarda küresel kalkınmayı ve büyümeyi oldukça hızlandırmaktadırlar. Küresel kalkınma ve büyümeyle birlikte ortaya çıkan hızlı nüfus artışı ve kentleşme dünya enerji tüketimini önemli oranlarda arttırmıştır (Apergis ve Payne 2011; Ouedraogo 2013; Chen et. al 2007). Dünya enerji rezervinin tüketimini etkileyen önemli faktörlerden biri de ekonomik büyümedir. 1970’li yıllardan bu yana, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki nedensel bağlantıyı incelemeye çalışan birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Bu konuda yapılan oldukça kapsamlı araştırmalara rağmen, nedensellik ilişkisinin yönüne ilişkin sonuçlar net bulgular yaratmamıştır (Saidi vd., 2017).

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisine yönelik daha önce yapılan çalışmalardan elde edilen ampirik kanıtlar, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin zaman içinde ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değiştiğini açıkça göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün yapılan çalışmalarda farklılık göstermesi ülkeler arasındaki farklılıklara, kullanılan istatistiksel tekniklere, zaman aralıklarına ve kullanılan veri setlerine bağlanabilir. Bu sonuçlar ise ekonomi literatüründe enerjinin rolünü tartışmalı bir konu hale getirmiştir. Bunun yanında, nedensellik ilişkisinin yönünün bilinmesinin ekonomi politikalarının geliştirilmesi konusunda da önemli etkileri vardır. Örneğin, devlet enerji tüketiminin azaltılmasına dönük çevreci enerji kaynaklarına yönelim için yapısal politikalar mı kullanmalı, yoksa enerji fiyatlarının sübvansede edilmesinde ek kaynaklar mı kullanılmalı? gibi sorulara cevap verilebilmesi açısından önemlidir. Aynı zamanda uzun vadeli ve istikrarlı enerji arzının sağlanması da, enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisinin analizine bağlıdır (Saidi ve Hammami, 2015).

Bu çalışmada, IMF’nin 2020 yılı raporunda ifade ettiği yükselen piyasa ekonomilerinden Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Macaristan, Malezya, Meksika, Romanya ve Türkiye olmak üzere 9 ülkenin enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmada özellikle bu ülkelerin seçilmesinin nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak diğer yükselen piyasa ekonomilerine kıyasla son yıllarda oldukça hızlı büyüme ivmesi elde eden ülkelerdir. İkinci olarak, siyasal sistemleri ve politikalarının yansısı farklı ekonomik yapılarına rağmen dünyanın güçlü ekonomileri arasında yer alacakları öngörülmektedir. Üçüncü olarak bu ülkeler Asya, Avrupa, Latin Amerika bölgelerinin karma yapısını temsil etmektedir. Ve Malezya dışındaki tüm ülkeler G20 ülkelerine üyedir. Böylelikle bu ülkelerin kendi coğrafi bölgelerinde önemli bir söz hakkına ve gelecek dönemde artan bir küresel etkiye sahip olma ihtimalleri yüksektir.

2035 yılına kadar enerji talebi artışının %90’ını kapsayacak olan yükselen piyasa ekonomileri artan nüfus ve ekonomik büyüme nedeniyle, küresel enerji talebini hızla artırmaktadır (OECD, 2011, 9). Bu yüzden yükselen piyasa ekonomilerinin uzun vadeli ve planlı bir enerji politikası yaratmaları için enerji tüketimleri ile ekonomik büyümeleri

arasındaki ilişki yönünü bilmeleri gereklidir. Tüm bu nedenler bu ülkelerde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisinin analizini yapmamızı sağlamaktadır.

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisini seçilmiş yükselen piyasalar örneğinde analiz eden bazı çalışmalar bulunmaktadır. Ozun ve Cifter (2007), yükselen piyasa ekonomisi olarak ele aldığı Türkiye örneğinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisini çok ölçekli nedensellik tespiti için yarı parametrik model olan Wavelets analiziyle incelemiştir. 1968-2002 dönem aralığı ele alındığında kısa dönemde değişkenler arasında çift yönlü bir ilişki bulunurken, uzun dönemde yalnızca büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Benzer bir çalışmayı Sadorsky (2009), 18 yükselen piyasa ekonomisi için panel eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz etmiştir. 1994-2003 dönem aralığında ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Apergis ve Payne (2010), 15 yükselen piyasa ekonomisi için 1980-2006 dönem aralığındaki kömür tüketimi ve ekonomik büyüme verilerini Granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Değişkenler arasında hem kısa hemde uzun dönemde karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. 16 yükselen piyasa ekonomisini ele aldığı çalışmasında Apergis ve Payne (2011), 1990-2007 dönemleri arasında panel nedensellik testini çalışmalarında kullanmışlardır. Kısa dönemde ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik bulunurken, uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Apergis ve Payne (2014) aynı ülke ve değişken örneğini ele aldıkları çalışmalarında, 1990-2011 dönemini Panel eşbütünleşme testi ile analiz ettiklerinde, enerji tüketiminden büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi elde etmişlerdir.

Bayar ve Özel (2014), yükselen piyasa ekonomilerinde 1970-2011 dönem aralığındaki elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini Pedroni, Kao ve Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda değişkenler arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi elde etmişlerdir. Kutun vd. (2017)'nin 1990-2012 dönemi için yükselen piyasalarda Dumitrescu and Hurlin panel nedensellik testinin uygulandığı analizinde, yenilenebilir enerji tüketiminin büyümeyi desteklediğini ortaya koymuşlardır.

Bakırtaş ve Akpolat (2018) yeni yükselen piyasalar için yaptığı Dumitrescu-Hurlin panel Granger nedensellik testi sonucunda, 1971-2014 döneminde büyümeden enerji tüketimine bir nedensellik elde etmiştir. Bhat (2018), 5 yükselen piyasa için 1992-2016 yılları aralığındaki panel eşbütünleşme testi ile yenilenebilir-yenilenemeyen enerji tüketiminin ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. Bu çalışmanın sonucunda yenilenemeyen enerji tüketiminden büyümeye olumlu bir etki bulunurken, yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye pozitif fakat istatistiksel olarak önemsiz bir etki elde edilmiştir. Bayar ve Gavriletea (2019) yükselen piyasa ekonomilerinde, 1992-2014 dönemi için yaptığı panel eşbütünleşme testi sonucunda kısa dönemde enerji tüketiminin büyümeyi etkilediğini, uzun dönemde ise önemli bir etkinin bulunmadığını ortaya koymuştur.

Yükselen piyasa ekonomileri son yıllarda elde ettiği ekonomik büyüme oranları ile oldukça dikkat çekmektedirler. Bu nedenle bu ülkelerin kullanacağı enerji politikaları gelecekteki konumlarının belirlenmesinde önemlidir. Bu çalışmada Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Macaristan, Malezya, Meksika, Romanya ve Türkiye'nin 1991-2014 dönemleri arasındaki yıllık verileri kullanılarak enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü ve hangi iktisadi ekoldeki varsayımlarla uyumlu olduğu incelenmiştir. Bu çalışmada ele alınan ülkeler, son yıllarda önem kazanan Konya'nın Bootstrap Granger nedensellik testi analiz yöntemi ve kullanılan dönem aralığı farklılık oluşturduğundan, literatüre katkı sağlayacağı ve konuya dair ilerideki çalışmaları geliştireceği düşünülmektedir.

1. YÜKSELEN PİYASALARDA ENERJİ TÜKETİMİ VE EKONOMİK BÜYÜME

Yükselen piyasa ekonomileri oldukça hızlı ekonomik gelişim göstermektedirler. Dünya nüfusunun % 85'inden fazlasını, endüstriyel üretimin büyük bölümünü, enerji tüketimini, ekonomik büyümeyi ve satın alma gücü paritesini kullanarak elde edilen ekonomik faaliyetlerin yaklaşık yarısını elinde tutmaktadırlar (Booth, 2014, 2).

Yükselen piyasa ekonomileri olan Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Hindistan, Malezya, Macaristan, Romanya ve Türkiye'nin 2010-2018 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranları Tablo 1'de sunulmuştur. Ülkelerin büyüme oranları yönünden ortak bir artış yada azalış göstermediği görülmektedir. Aynı zamanda hiçbir ülkede tutarlı bir ekonomik büyüme ivmesi bulunmamaktadır.

Tablo 1

Yükselen piyasa ekonomilerinin ekonomik büyüme oranları (2010-2018)

Ülke	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Arjantin	10.12	6.00	-1.02	2.40	-2.51	2.73	-2.08	2.66	-2.48
Brezilya	7.52	3.97	1.92	3.00	0.50	-3.54	-3.30	1.06	1.11
Çin	10.63	9.55	7.85	7.76	7.29	6.90	6.73	6.75	6.56
Macaristan	0.66	1.81	-1.47	1.96	4.19	3.84	2.19	4.32	5.09
Hindistan	8.49	5.24	5.45	6.38	7.41	7.99	8.16	7.16	6.81
Malezya	7.42	5.29	5.47	4.69	6.00	5.09	4.44	5.74	4.74
Meksika	5.11	3.66	3.64	1.35	2.80	3.28	2.91	2.11	2.13
Türkiye	8.48	11.11	4.78	8.49	5.16	6.08	3.18	7.47	2.82
Romanya	-3.90	2.00	2.07	3.51	3.41	3.87	4.80	7.11	3.95

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, (7 Mayıs 2020).

Yükselen piyasa ekonomilerinden biri olan Brezilya'nın elde ettiği yüksek büyüme oranlarının temelinde güçlü iç talebi ve önemli bir net emtia ihracatçısı olması yatmaktadır. Enerji kaynakları bakımından Brezilya, Venezuela'dan sonra Güney Amerika'daki en büyük ikinci petrol rezervine sahip ülkedir. Bunun yanında önemli doğal gaz rezervlerine sahiptir. Ancak doğal gaz üretimi son yıllarda, özellikle yurt içi taşıma kapasitesi eksikliği ve düşük yurt içi fiyatları nedeniyle yavaş gelişmektedir. Ülkenin doğal gaz tüketimi ise toplam enerji tüketiminin küçük bir parçasından oluşmaktadır (Arourı vd., 2014, 205).

Meksika, uzun vadeli ekonomi politikalarının uygulanmasının bir sonucu olarak olumsuz küresel ortama rağmen son on yılda yıllık ortalama %2,1 oranında büyüyen bir ülkedir (Mexico Projects Hub, 2020). Aynı zamanda Meksika, dünyanın en büyük petrol üreticilerinden ve ihracatçılarından biri konumundadır. Ancak petrol üretiminin son yıllarda düşmesiyle bu konumu zayıflamıştır. Doğal gaz ise ülkenin ikinci en büyük birincil enerji kaynağıdır (IAEA, 2018a).

Arjantin fosil, hidro ve nükleer enerji olmak üzere üç temel enerji kaynağını içeren bir enerji üretim sistemine sahiptir. Rüzgar ve güneş enerjisi ise nispeten azdır. Arjantin'in toplam birincil enerjisinin % 86,5'i fosil yakıtlardan (% 54 doğal gaz, % 31,2 petrol ve % 1,3 kömür) üretilmektedir (IAEA, 2019). Enerji yaratımında termik santrallerin fazlalığı ülkenin doğal gaza olan ihtiyacını artırmış, petrol ihracatçısı bir ülke olmasına rağmen enerji talebinin altında üretim yapması enerji açığını artırmaktadır (Gomel ve Rogge, 2020, 5). Petrol fiyatlarının düşmesiyle beraber ticaret açıklarının yükselmesi ülke ekonomisini son yıllarda büyük bir durgunluk dönemine itmiş ve ülke yüklü dış borç yükü altında kalmıştır (Lopez ve Nahon, 2017, 119). Diğer yükselen piyasa ekonomilerine nazaran dünya ekonomisine daha az entegre olmuştur. Bunun temel nedeni yüksek tarifeler ve tarife dışı ticaret engelleri olarak görülmektedir (OECD, 2019a).

Çin ekonomisi 1980 sonrası küresel ticaret sistemine uyum reformları ile beraber petrol ihracatçısı kimliği ile gelirlerini yükseltmiş, birincil ürün ihracatını azaltırken küçük imalat sanayi gelişimine büyük bir hız kazandırmıştır. (Lardy, 1992, 693). Maliyet avantajını düşük emek ücretleri üzerinden kullanarak özerk ticaret bölgeleri üzerinden elde ettiği geniş satış ve pazarlama kanalları ile imalat sanayi ürünlerinde büyük bir ihracatçı ülke konuma gelmiştir. Dünya ticaretinin %12'lik payına sahip olarak aynı zamanda büyük bir tedarikçi ülke konumuna ulaşmıştır (Kroeber, 2016, 45). Enerji tedariki açısından ise ağırlıklı yerel kaynaklarından kömüre bağlı olmakla beraber, nüfus-gelişim ilişkisi bakımından her geçen gün daha fazla petrol ve doğal ithalatına bağımlılığı artan bir ülkedir (McManus, 2018, 22). 2035 yılında toplam nüfusunun yaklaşık %70'inin şehirleşeceği tahmin edilmekte olup dünyanın en büyük enerji tüketicisi ülkesi olması beklenmektedir (CNPC ETRI, 2017, 7).

Hindistan'ın ekonomik büyümesi büyük oranda güçlü sermaye ithalatı ile desteklenmektedir. Enerji kaynakları bakımından çok fazla rezervi bulunmayan Hindistan, genellikle Orta Doğu'dan ithal edilen ham petrole bağımlıdır. Böylelikle, enerji şirketlerinin tedarik kaynaklarını çeşitlendirme amacıyla Nijerya, Sudan ve Angola gibi ülkelerden deniz aşırı mal satın almaktadır. Enerji elde etmedeki bu stratejisi, ülkenin spot piyasalara bağımlılığı azaltmasına ve petrol fiyatlarındaki oynaklığa karşı daha az savunmasız olmasını sağlamaktadır (Arourı vd., 2014, 205). Ülke yönetimi ağırlıklı kömüre dayalı olan enerji üretimi çeşitliğini yenilenebilir enerji formlarına çevirmek istemektedir. 2015 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler zirvesinde ülke 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde 'Herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişimin sağlanması' na yönelik hedefi kabul ederek kalkınma projelerinin %74'ini enerji üzerine dayandırmayı planlamıştır (Srikanth, 2018, 325).

Hindistan enerji taleplerini karşılamak için yeni pazarlara girerken, fosil yakıt faaliyetlerinde BP, Royal Dutch, Saudi Aramco ve Shell gibi enerji devleri, hızla gelişen Hindistan pazarını büyüyen nüfusuyla beraber bir fırsat olarak görmektedirler. (World Energy Council, 2018). Hindistan'ın yoğun enerji talebine ilişkin oluşturduğu enerji araştırma, geliştirme ve devreye alma stratejisinin, enerji politikası hedeflerinin güçlü bir tedarikçisi olabileceği düşünülmektedir. Hükümet, güneş PV, lityum piller, solar şarj altyapısı ve Hindistan'daki diğer ileri teknolojiler üretmek için küresel şirketleri çekmek için çalışmaktadır. Bu süreçte hükümet soğutma, elektrik hareketliliği, akıllı şebekeler ve gelişmiş biyoyakıtlar dahil olmak üzere çok çeşitli enerji teknolojisi alanlarında inovasyon çabalarını güçlendirmektedir (IEA, 2020).

Hindistan dünyanın üçüncü büyük petrol tüketicisi, dördüncü büyük petrol arıtıcısı ve net rafine ürün ihracatçısıdır. Hindistan'ın petrol tüketimindeki büyüme oranının, 2020 yılının sonlarına doğru Çin'inkinden daha fazla olması ve Hindistan'ı rafineri yatırımı için çok cazip bir pazar haline getirmesi beklenmektedir. Hindistan'ın rafineri merkezi konumunu korumak için hükümet, 2040 yılına kadar ülkenin öngörülen talep artışına paralel olarak rafinaj kapasitesini genişletmek için çok iddialı bir uzun vadeli yol haritası izlemektedir. Kanıtlanmış petrol rezervleri iç ihtiyaçlarla karşılaştırıldığında sınırlı olduğundan, Hindistan'ın ithalat bağımlılığı önümüzdeki yıllarda önemli ölçüde artacağı düşünülmektedir. Hindistan hükümeti, petrol güvenliğini artırmak için petrol ithalatının azaltılmasına, enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesine ve Orta Doğu ile Afrika'daki deniz aşırı petrol alanlarında yapılan yatırımların artırılmasına öncelik vermiş ve Hidrokarbon Arama, Lisanslama Politikası ile yerli üretimi teşvik ederek aşamalı olarak özel acil durum petrol stokları da oluşturmaktadır (IEA, 2020).

Malezya ekonomisi iç ve dış zorluklara rağmen istikrarlı bir görünüme sahiptir. İç talebin orta vadede büyümenin temel itici gücü olması beklenmektedir (IMF, 2020b). Dünyanın en büyük 14. gaz rezervine ve 27. kanıtlanmış ham petrol rezervine sahip olan Malezya, sadece geleneksel değil aynı zamanda bolca yenilenebilir enerji kaynaklarına sahiptir. Sahip olduğu

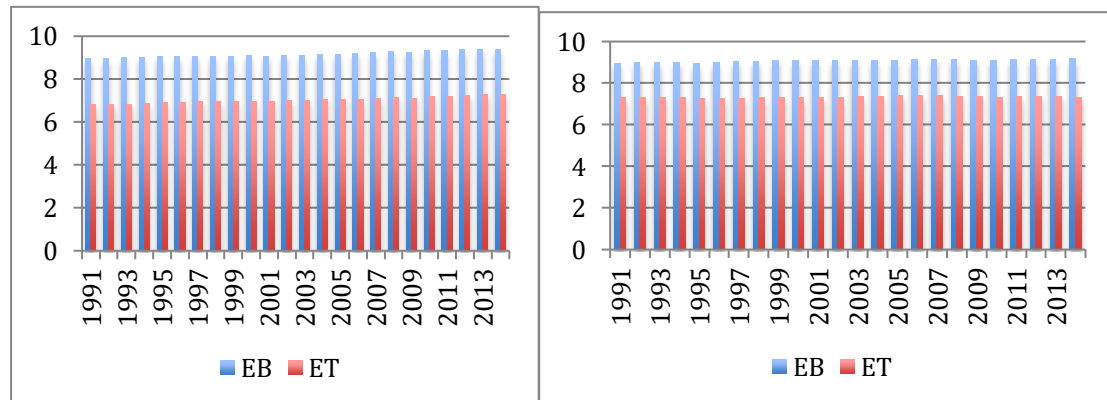
bu enerji zenginliği dolayısıyla küresel düzeyde petrol ve doğal gaz tedarikçilerinden biri olan Malezya, sürekli olarak gelen enerji taleplerini karşılama çabasıdadır. Bu durum ise ülkeyi enerji güvenliği sorunlarına karşı savunmasız hale getirmektedir (Hasan, 2017, 10).

Macaristan, son yıllarda önemli ekonomik gelişimler göstermektedir. Bu hızlı ekonomik gelişim hızla genişleyen imalat, artan hizmet ihracatı, AB transferleri ve ekonomiyi güçlendirmeyi hedefleyen devlet programlarıyla açıklanabilir (Moldicz, 2019, 1). Enerji kaynakları bakımından Macaristan'ın kendine özgü sınırlı miktarda fosil yakıt kaynakları mevcuttur. Ancak yerli üretimi zamanla azalmaktadır. Bu nedenle Macaristan petrol ve doğal gazın yaklaşık olarak %90'ını Rusya'dan ithal etmektedir. Ülkede kullanılan kömürün yaklaşık olarak %90'ı yurt içinde üretilmektedir. Elektrik arzının %55'i ise Slovak Cumhuriyeti'nden ithal edilirken, kalan kısmı nükleer enerji, kömür ve doğal gazdan elde edilmektedir (OECD, 2019b).

Romanya'nın son yıllardaki güçlü büyümesi, devam eden mali teşvik ve güçlü ücret büyümesi sayesinde gerçekleşmiştir. Ülkede finansal sektör istikrarlıdır ancak işsizlik dikkat edilmesi gereken seviyelere yükselmiştir (IMF, 2019). Romanya, bölgedeki stratejik konumu nedeniyle enerji güvenliği açısından kilit bir rol oynamaktadır. Romanya'nın en çok kullandığı enerjiler sırasıyla petrol ürünleri, gaz, katı yakıtlar, yenilenebilir enerjiler ve nükleer enerji olarak sıralanabilir (European Commission, 2017). Romanya, Orta ve Doğu Avrupa'daki en büyük petrol ve gaz üreticisidir. Aynı zamanda Karadeniz'deki yeni keşifler sonucunda Avrupa'nın petrol ve gaz pazarına hakim olma potansiyeli mevcuttur (ITA, 2019).

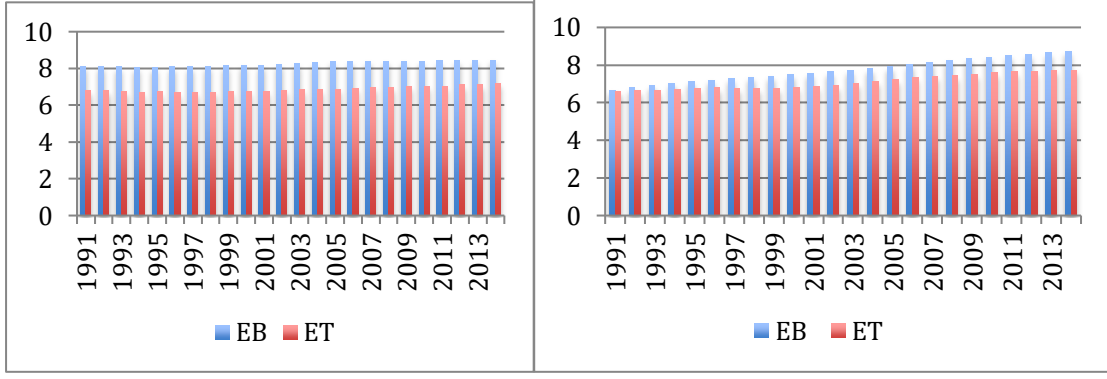
Türkiye enerji ihtiyacının yaklaşık olarak %74'ünü ithalat yoluyla elde etmektedir. Türkiye büyüyen ekonomisi, sanayisi ve kentleşmesiyle birlikte artan enerji talebine dönük ithalatta çeşitlendirme ve iç kaynaklarla elektrik üretimini artırma gibi enerji talebini karşılayacak politikalar geliştirme yoluna gitmektedir. Aynı zamanda Türkiye, coğrafi konumu sayesinde enerji tedarik ve enerji talep eden ülkeleri birbirine bağladığından geliştirdiği politika ulusal ve uluslararası düzeyde önemli hale gelmektedir. Böylelikle Türkiye'nin, önümüzdeki yıllarda küresel enerjide dağıtıcı ülke pozisyonunu kuvvetlendirerek önemli bir rol oynaması beklenmektedir (IAEA, 2018b).

Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Hindistan, Malezya, Macaristan, Romanya ve Türkiye'nin 1990-2014 dönem aralığındaki enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini gösteren grafikleri aşağıda sunulmuştur. Romanya dışındaki tüm ülkelerde enerji tüketimi ile ekonomik büyümenin seyrinin genel olarak aynı yönde ilerlediği görülmüştür.

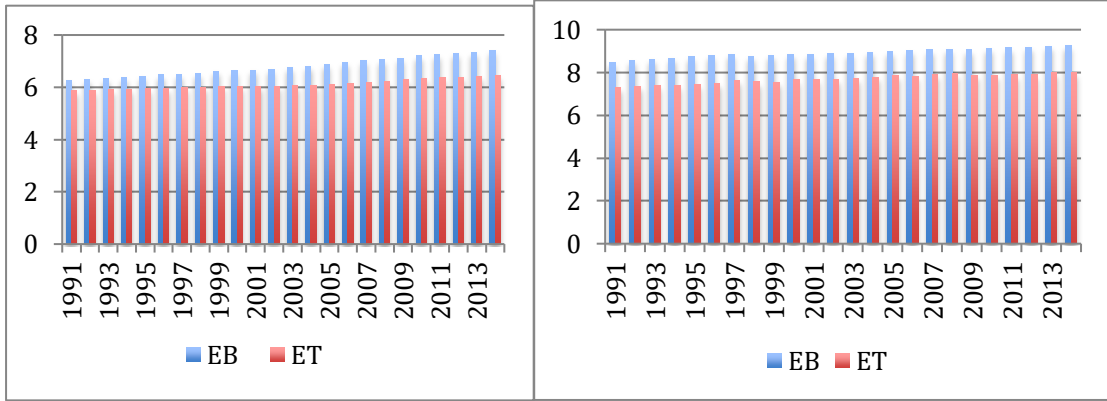
Grafik 1.Brezilya'da Enerji Tüketimi-Büyüme ilişkisi Tüketimi-Büyüme

Grafik 2.Meksika'da Enerji

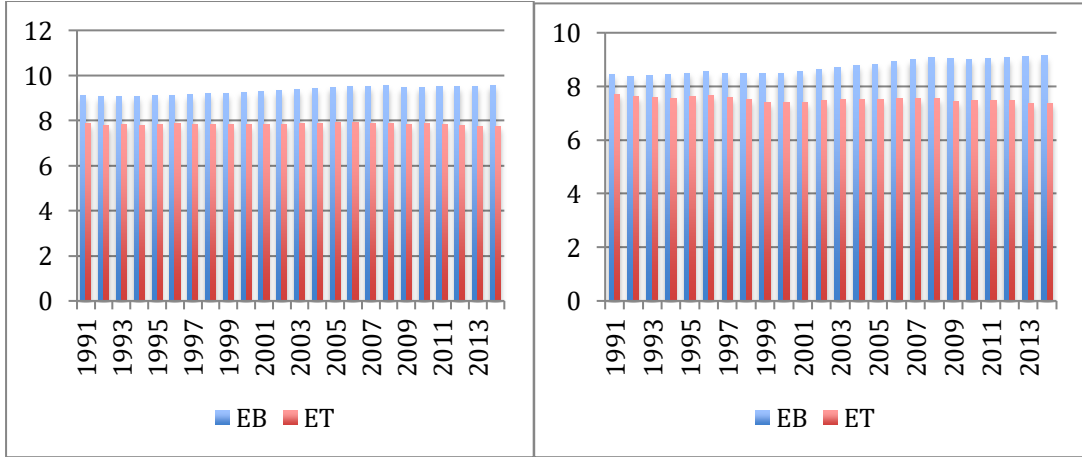
Grafik 3. Arjantin'de Enerji Tüketimi-Büyüme İlişkisi

Grafik 4. Çin'de Enerji Tüketimi-Büyüme İlişkisi

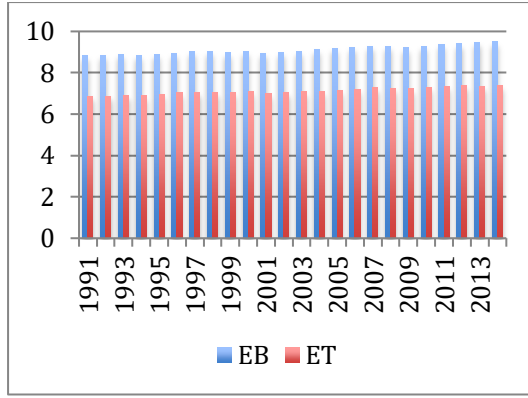
Grafik 5. Hindistan'da Enerji Tüketimi-Büyüme İlişkisi

Grafik 6. Malezya'da Enerji Tüketimi-Büyüme İlişkisi

Grafik 7. Macaristan'da Enerji Tüketimi-Büyüme İlişkisi

Grafik 8. Romanya'da Enerji Tüketimi-Büyüme İlişkisi

Grafik 9.Türkiye'de Enerji Tüketimi-Büyüme İlişkisi

* ET: Enerji Tüketimi (Kişi Başına Düşen Petrol Tüketimi (kg)), EB: Ekonomik Büyüme (Kişi Başına Düşen GSYİH (sabit fiyatlarla 2010 US\$)). **Kaynak:** World Bank, (8 Mayıs 2020).

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine literatürde oldukça yoğun çalışılmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönüne ilişkin literatürde dört farklı hipotez bulunmaktadır; (Mozumder and Marathe, 2007; Apergis and Payne, 2009; Ozturk, 2010; Almulali et al., 2013; Hassan vd., 2017) Büyüme hipotezinde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (Jumbe, 2004). Korumacılık hipotezinde iktisadi büyümeden enerji tüketimine yönelik tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır (Ghosh, 2002). Değişkenler arasında çift yönlü bir ilişkinin bulunduğunu ise geri besleme hipotezi ortaya koymaktadır (Squalli, 2007). Yansızlık hipotezinde değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı varsayılmaktadır (Chen et al., 2007).

Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisini analiz eden çalışmaların sonuçları nedenselliğin yönüne bağlı olarak büyüme hipotezi (BH), geri besleme hipotezi (GBH), korumacılık hipotezi (KH) ve yansızlık hipotezi (YH) çerçevesinde Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik yapılan çalışmalar

Yazarlar (Yılı)	Dönem ve Ülke(ler)	Yöntem	Nedensellik Sonucu*
Kraft ve Kraft (1978)	1947-1974 Amerika	Granger nedensellik analizi	KH
Ramcharran (1990)	1970–1986 Jamaika	Granger nedensellik analizi	BH
Aqeel ve Butt (2001)	1955-1996 Pakistan	Hsiao granger nedensellik testi	KH
Ghosh (2002)	1950-1997 Hindistan	Granger nedensellik testi	KH
Jumbe (2004)	1970-1999 Malavi	Granger nedensellik testi, Hata düzeltme modeli	GBH
Lee ve Chang (2005)	1954–2003 Tayvan	Johansen eşbütünleşme testi	BH
Yoo (2005)	1970–2002 Kore	Eşbütünleşme Testi	GBH
Al-Irmani ve Şepi (2006)	1971-2002 GCC'nin altı üye ülkesi	Panel eşbütünleşme ve nedensellik testi	KH
Chen vd. (2007)	1971-2001 10 Asya	Panel eşbütünleşme testi	KD: KH

(2014)		nedensellik	
Tang ve Abosedra (2014)	2001–2009 MENA	GMM	BH
Saidi ve Hammami (2015)	1990-2012 58 ülke	Panel veri analizi	GBH
Rahman ve Mamun (2016)	1960–2012 Avustralya	ARDL ve Granger nedensellik testi	YH
Bah ve Azam (2017)	1971-2012 Güney Afrika	ARDL sınır testi, Toda-Yamamoto nedensellik testi	YH
Hassan vd. (2017)	1977-2013 Pakistan	Johansen eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	UD:GBH KD:BH
Kutan vd. (2017)	1990-2012 Yükselen piyasalar	Dumitrescu and Hurlin (2012) panel nedensellik	BH
Magazzino (2017)	1960–2013 19 APEC ülkesi	Panel VAR Yaklaşımı	YH
Rahman (2017)	1960-2014 11 kalabalık asya ülkesi	Panel eşbütünleşme, Granger nedensellik testi	KD:BH
Bakırtaş ve Akpolat (2018)	1971- 2014 Yeni yükselen piyasalar	Dumitrescu-Hurlin panel Granger nedensellik	KH
Khobai (2018)	1990–2014 BRICS	Granger Nedensellik Testi, VECM	UD:KH
Bayar ve Gavriletea (2019)	1992–2014 Yükselen piyasa ekonomileri	Panel eşbütünleşme testi	KD:BH UD:YH
Erdoğan vd. (2019)	1990–2014 MENA	Bootstrap panel Granger nedensellik testi	GBH: Mısır, Lübnan, Suudi Arabistan BH: Ürdün, Tunus,
Inuwa vd. (2019)	2007-2016 Batı Afrika Ekonomik Devletler Topluluğu	GMM	BH
Ozcan ve Ozturk (2019)	1990–2016 17 Yükselen piyasa	Bootstrap Granger nedensellik testi	16 ülke:YH Polonya:BH
Ummalla vd. (2019)	1990–2016 BRICS	ARDL testi	BH
Le ve Sarkodie (2020)	1990-2014 45 Yükselen piyasa, GOÜ	Dumitrescu and Hurlin testi	GBH
Mahjabeen (2020)	1990-2016 D8 ülkeleri	Granger Nedensellik Testi	YH
Odugbesan ve Rjoub (2020)	1993-2017 MINT	ARDL testi	UD; BH:Nijerya,Endonezya, GBH:Türkiye,Meksika
Raghutla ve Chittedi (2020)	1970-2018 Hindistan	ARDL testi, VECM	UD:GBH
Rahman (2020)	1971-2013 Elektrik tüketen ilk 10 ülke	Panel eşbütünleşme testi	KH
Saidi ve Omri (2020)	1990-2014 15 temel yenilenebilir enerji tüketen ülke	VECM Granger nedensellik testi	GBH
Saidi ve Rahman (2020)	1990-2014 5 OPEC ülkesi	Panel eşbütünleşme, Granger nedensellik testi	UD:GBH
Ummalla ve Goyari (2020)	1992-2014 BRICS	Panel nedensellik testi	BH

* UD: Uzun Dönem, KD: Kısa Dönem, RGSYİH: Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, VECM: Vector Error- Correction Model, GMM: Genelleştirilmiş Momentler Metodu, GÜ: Gelişmiş Ülkeler, GOÜ: Gelişmekte Olan Ülkeler, GCC: Körfez İşbirliği Konseyi Ülkeleri.

Farklı analiz teknikleriyle incelenerek ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisini gösteren korumacılık hipotezinin desteklendiği çalışmalar Kraft ve Kraft (1978), Aqeel ve Butt (2001), Ghosh (2002), Al-Iriani (2006), Chen vd. (2007) kısa dönem sonucunda, Lee ve Chang (2007)'in geliştirmekte olan ülkeler için yaptığı çalışmasında, Lise ve Van Montfort (2007), Ozun ve Cifter (2007)'in uzun dönem sonuçlarında, Ang (2008), Sadorsky (2009), Chang (2010), Apergis ve Payne (2011)'nin kısa dönem sonucunda, Magazzino (2014), Salahuddin ve Gow (2014), Bakırtaş ve Akpolat (2018), Khobai (2018) uzun dönem sonucunda, Rahman (2020)'nin sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Enerji tüketiminden büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin bulunduğunu ifade eden büyüme hipotezini doğrulayan çalışmalar Ramcharran (1990), Lee ve Chang (2005), Ho ve Siu (2007), Narayan ve Smyth (2008), Apergis ve Payne (2009a), Bowden ve Payne (2009), Ciarreta ve Zarraga (2009)'nın uzun dönem sonucunda, Adhikari ve Chen (2012) 'nin uzun dönem sonucunda, Apergis ve Payne (2014), Tang ve Abosedra (2014), Hassan vd. (2017)'nin kısa dönem sonucunda, Kutan vd. (2017), Rahman (2017)'nin kısa dönem sonucunda, Bayar ve Gavriletea (2019) kısa dönem sonucunda, Erdoğan vd. (2019)'nin Ürdün ve Tunus için sonuçlarında, Inuwa vd. (2019), Ozcan ve Ozturk (2019)'ün Polonya için sonucunda, Ummalla vd. (2019), Odugbesan ve Rjoub (2020)'nun Nijerya, Endonezya için sonuçlarında, Ummalla ve Goyari (2020) olarak sunulmuştur.

Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu gösteren geri besleme hipotezini sonuçlarıyla doğrulayan çalışmalar Jumbe (2004), Yoo (2005), Chen vd. (2007)'nin uzun dönem sonucunda, Lee ve Chang (2007)'nin gelişmiş ülkeler için sonucunda, Ozun ve Cifter (2007)'in kısa dönem sonucunda, Lee vd. (2008), Tang (2008), Apergis ve Payne (2009b), Narayan ve Smyth (2009), Apergis ve Payne (2010), Apergis ve Payne (2011)'nin uzun dönem sonucunda, Shahbaz ve Lean (2012), Shahbaz vd. (2013), Apergis ve Danuletiu (2014), Bayar ve Özel (2014), Saidi ve Hammami (2015), Hassan vd. (2017)'nin uzun dönem sonucunda, Erdoğan vd. (2019)'nin Mısır, Lübnan, Suudi Arabistan için sonuçlarında, Le ve Sarkodie (2020), Odugbesan ve Rjoub (2020)'un Türkiye ve Meksika için sonucunda, Raghutla ve Chittedi (2020)'nin uzun dönem sonucunda, Saidi ve Rahman (2020)'in uzun dönem sonucunda, Saidi ve Omri (2020)'dir. Değişkenler arasında herhangi bir nedenselliğin bulunmadığını ifade eden yansızlık hipotezini destekleyen çalışmalar Ciarreta ve Zarraga (2009)'nin kısa dönem sonucunda, Menegaki (2011), Rahman ve Mamun (2016), Bah ve Azam (2017), Magazzino (2017), Bayar ve Gavriletea (2019)'in uzun dönem sonucunda, Ozcan ve Ozturk (2019)'ün 16 ülke için sonucunda, Mahjabeen (2020)'dir.

3. AMPIRIK ANALİZ

3.1. Yöntem ve Veri Seti

3.1.1. Veri Seti

Bu çalışmada seçilen 9 yükselen piyasa ekonomisinin (Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Macaristan, Malezya, Meksika, Romanya, Türkiye) enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi analiz edilmiştir. Veri seti 1991-2014 dönemi arasındaki yıllık verilerin logaritması alınarak analize dahil edilmiştir. Kullanılan veriler Dünya Bankasının Dünya Kalkınma Göstergeleri veritabanından alınan en güncel verilerden oluşmaktadır. Çalışmada enerji tüketimini temsilen kişi başına düşen petrol tüketimi (kg), ekonomik büyümeyi temsilen ise kişi başına düşen GSYİH (sabit fiyatlarla 2010 US\$) verileri kullanılmıştır. Dünya bankasının veritabanında enerji tüketimi, kişi başına düşen petrol tüketimi (kg) olarak gösterildiğinden bu çalışmada da bu veri kullanılmıştır. Literatürde Akinlo

(2008), Chontanawat vd. (2008), Lee ve Chang (2008), Pao ve Tsai (2010), Belke vd. (2011), Eggoh vd. (2011)'de çalışmalarında bu iki değişkeni ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkisi için kullanmışlardır. Aynı zamanda dünya enerji talebinin büyük bir bölümünün fosil yakıtlar tarafından karşılandığı göz önünde bulundurulduğunda, enerji tüketimini temsilen petrol tüketimi değişken olarak ele alınabilecektir (Erdoğan vd. 2019).

3.1.2. Ekonometrik Yöntem

Panel veri analizinde genel olarak nedenselliğin yönünü belirlemede uygulanabilen üç tahmin yöntemi bulunmaktadır (Kar vd., 2011): İlk yöntem, sabit etkiyi yok ederek bir panel modeli oluşturan genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) tahmincisi vasıtasıyla bir panel vektör hata düzeltme modeli (VECM) tahminine dayanmaktadır. Ancak, bu yaklaşım ne heterojenliği ne de yatay kesitsel bağımlılığı açıklayamamaktadır. İkinci yöntem yatay kesitsel bağımlılığı dikkate almayan ancak eğim heterojenliğini açıklayan bir panel veri analizi sunmaktadır. Fakat bu yöntemde, önemli düzeyde sapmalar ve boyut bozulmaları oluşabilmektedir (Hurlin, 2008). Konya (2006) tarafından ileri sürülen son yöntemde ise hem heterojenlik hem de yatay kesitsel bağımlılık analiz edilebilmektedir.

Konya (2006)'nın yaklaşımı diğer yaklaşımlarla kıyaslandığında üç avantajı bulunmaktadır: İlk olarak, bu yaklaşım ülkeler arasındaki yatay kesitsel bağımlılığı dikkate alan görünüşte ilişkisiz regresyon (SUR) tahminine dayanmaktadır. İkinci olarak, ülkeye özgü bootstrap kritik değerlerle Wald testine dayanmaktadır. Böylelikle bu yaklaşım, panelin tüm üyeleri için ortak bir hipoteze ihtiyaç duymamaktadır. Ve son olarak, herhangi bir eş-bütünleşik ilişki ve birim kökler için ön test gerektirmez.

Tüm bu avantajlar neticesinde bu çalışmada Konya (2006)'nın ileri sürdüğü Bootstrap Panel Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Bu analiz yöntemi ile yükselen piyasa ekonomilerinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisinin yönü araştırılacaktır.

3.1.2.1. Yatay Kesitsel Bağımlılık

Yatay kesitsel bağımlılığın varlığını anlamak için bazı testler kullanılmaktadır: Breusch ve Pagan (1980)'ın yatay kesitsel bağımlılık için geliştirdiği Lagrange multiplier test istatistiği ve Peseran(2004)'ün Lagrange Multiplier ile diğeri ikili korelasyon katsayılarına dayanan iki yatay kesitsel bağımlılık test istatistikleridir.

Breusch ve Pagan(1980)'ün geliştirdiği Lagrange Multipiler (LM) testi için aşağıda sunulan panel veri modelinin tahmini gerekmektedir. Panel veri regresyon modeli:

$$Y_{it} = \alpha + X'_{it}\beta + u_{it} \quad [1]$$

i kesit boyutunu ($i=1,2,\dots,N$); t zaman boyutunu ($t=1,2,\dots,T$); α , veri miktarını göstermektedir. β , $K \times 1$ 'i gösterir. X_{it} , K bağımsız değişkenleriyle ilgili it 'nci gözlem sayısını temsil eder (Baltagi, 2011).

LM testinde, yatay kesitsel bağımlılığın bulunmadığı boş hipotez $H_0 : Cov(\mu_{it}, \mu_{jt}) = 0$ olarak ifade edilmektedir. Bütün t ve $i \neq j$ alternatif hipotezlere karşı test edilir. Veya yatay kesitsel bağımlılığı $H_1: Cov(\mu_{it}, \mu_{jt}) \neq 0$ en azından bir çift $i \neq j$ için test yapılır. Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi en küçük kareler tahmini sonucunda elde edilen yatay-kesit artıklar arasındaki korelasyon katsayılarının kareleri toplamına dayanır. Bu test neticesinde yokluk hipotezi, sabit N ve $T \rightarrow \infty$ koşullarının geçerliliği durumunda yatay-kesit korelasyonunun olmadığını ifade etmektedir.

LM testi, $N(N-1)/2$ serbestlik derecesine sahip ki-kare asimptotik dağılım gösterdiğini varsayar ve böylelikle $T > N$ koşulunun geçerliliği gerekmektedir. Boş hipotezi test etmek için, Breusch ve Pagan(1980)'in yatay kesitsel bağımlılığın olup olmadığını test eden Lagrange multiplier test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}^2 \quad [2]$$

LM testinin yapılabilmesi için az sayıda N ve geniş T olması tavsiye edilir. Ancak bunun sorun olması durumunda Pesaran (2004), $N \rightarrow \infty$ ve $T \rightarrow \infty$ olduğu panellerde kullanılacak CD_{LM} testini geliştirmiştir. Pesaran (2004)'ün geliştirdiği LM test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad [3]$$

CD_{LM} test istatistiği, $N \rightarrow \infty$ ve $T \rightarrow \infty$ yokluk hipotezi doğrultusunda asimptotik standart normal dağılıma sahiptir. CD_{LM} testinin N 'in T 'ye oranla daha büyük olduğu durumda önemli boyut bozulmaları göstermesi muhtemeldir. Bu nedenle Pesaran(2004), N büyük ve T 'nin küçük olduğu durumlarda kullanılacak olan yatay-kesit bağımlılığın tespitini sağlayan CD testini (Cross-Sectional Dependence Test) kullanır. CD test istatistiği:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad 4$$

CD testi, panelde bulunan grup ortalamalarının ikili korelasyonlarının sıfır, bireysel ortalamaların ise ikili korelasyonlarının sıfırdan farklı olduğunda daha az güce sahip olacaktır. Bu da CD testinde sapmaya neden olacaktır. Pesaran ve arkadaşları (2008) bu sapmayı ortalamayı ve varyansıda test istatistiğine dahil ederek düzeltmişlerdir. Sapması düzeltilmiş LM istatistiği:

$$CD_{adj} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - u_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \quad [5]$$

Formülde yer alan k açıklayıcı değişken sayısını, $\hat{\rho}_{ij}^2$ artıkların ikili korelasyonlarının örneklem tahminini ifade etmektedir. Ayrıca formülde bulunan $(T-k) \hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin ortalamasını u_{Tij} , varyansını v_{Tij}^2 göstermektedir (Pesaran vd., 2008).

3.1.2.2. Slope Homojenlik Testi

Panelin içinde yer alan tüm yatay kesitlere ait eşbütünleşme denklemlerindeki eğim katsayılarının homojenliğini araştırmak için literatürde yapılan ilk çalışmalar Swamy (1970) ile başlamıştır. Swamy testini ise Pesaran ve Yamagata (2008) geliştirmiştir. Testte kullanılan denklem aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad [6]$$

6 numaralı eşbütünleşme denkleminde, yatay kesitler arasında β_i eğim katsayılarının farklı olup olmadığı test edilir. Testin hipotezleri (Pesaran ve Yamagata, 2008):

$H_0: \beta_i = \beta_j$ Eğim katsayıları homojendir.

$H_1: \beta_i \neq \beta_j$ Eğim katsayıları homojen değildir.

Standart F testi $i \neq j$ için ikili slope'un sıfır olmayan bir bölümü için $H_1 : \beta_i \neq \beta_j$ heterojenliğin hipotezine alternatif her i için $H_0 : \beta_i = \beta_j$ slope homojenliğinin boş hipotezini analiz etmek için kullanılan en yaygın yöntemdir. Bu ise açıklayıcı değişkenlerin kesinlikle dışa dayalı olmasını ve hata varyanslarının eşvaryanslı olmasını gerektirir. F testindeki eşvaryanslığın varsayımını yumuşatmak için, Swamy (1970) uygun bir havuzlanmış tahminciden bireysel slope tahminlerinin dağılımını inceleyen slope homojenlik testi geliştirmiştir.

Pesaran ve Yamagata (2008) hem F testinin hem de Swamy'nin testinin N'in T'ye oranla küçük olduğu yerlerde panel veri modeli gerektirdiğini belirtmektedirler. Böylelikle büyük panel veri analizlerinde slope homojenliğini test etmek için Swamy'nin testinin standartlaştırılmış bir versiyonunu önermektedirler. $(N, T) \rightarrow \infty$ iken N ve T'nin göreceli uzama oranları üzerinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın ve hata terimlerinin normal dağıldığı zamanda Δ testi geçerlidir. Swamy'nin istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE})' \frac{X_i' M_T X_i}{\hat{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \hat{\beta}_{WFE}) \quad [7]$$

Swamy'nin istatistiğinden sonra Pesaran ve Yamagata (2008) aşağıdaki standartlaştırılmış dağılım istatistiğini geliştirmiştir:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad [8]$$

Boş hipotez altında $(N, T) \rightarrow \infty$ koşuluyla birlikte, $\sqrt{N}/T \rightarrow \infty$ olması şartıyla ve hata terimleri normal dağıldığında, $\tilde{\Delta}$ testi asimptotik bir standart normal dağılıma sahiptir. $\tilde{\Delta}$ testinin küçük örnek özellikleri normal dağıtılmış hatalar olduğunda aşağıdaki istatistikte bulunan ortalaması ve sapması düzeltilmiş versiyonlu varyans kullanılabilir (Pesaran ve Yamagata, 2008):

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{var(\tilde{Z}_{it})}} \right) \quad [9]$$

ortalama $E(\tilde{Z}_{it}) = k$, ve $var(\tilde{Z}_{it}) = 2k(T-k-1)/(T+1)$.

3.1.2.3. Panel Nedensellik Testi

Konya (2006) tarafından önerilen panel bootstrap granger nedensellik testi aşağıda yer alan denklemleri içerir. Burada EG ve EC sırasıyla ekonomik büyümeyi ve enerji tüketimini temsil eder. Denklemden yer alan N ülke sayısını, t ise zaman aralığını ifade eder. "l" gecikme uzunluğunu gösterir. Denklemden hata terimlerinin ε_{1Nt} , ε_{2Nt} ve ε_{3Nt} 'nin beyaz gürültü olduğu kabul edilir. EG ve EC'nin eş-bütünleşik veya sabit olduğu varsayılır. Denklem seti;

$$EG_{1,t} = \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{p_1} \beta_{1,1,l} EG_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{p_1} \delta_{1,1,l} EC_{1,t-l} + \varepsilon_{1,1,t}$$

.

.

$$EG_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{l=1}^{p_1} \beta_{1,N,l} EG_{N,t-1} + \sum_{l=1}^{p_1} \delta_{1,N,l} EC_{N,t-1} + \varepsilon_{1,N,t}$$

ve

$$EC_{1,t} = \alpha_{2,1} + \sum_{l=1}^{p_2} \beta_{2,1,l} EG_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{p_2} \delta_{2,1,l} EC_{1,t-1} + \varepsilon_{2,1,t}$$

.

.

$$EC_{N,t} = \alpha_{2,N} + \sum_{l=1}^{p_2} \beta_{2,N,l} EG_{N,t-1} + \sum_{l=1}^{p_2} \delta_{2,N,l} EC_{N,t-1} + \varepsilon_{2,N,t}$$

Bu denklem setindeki Granger nedenselliğini incelerken, bir ülke için alternatif nedensel ilişkilerin saptanabilir olması muhtemeldir. Örneğin, tüm $\delta_{1,i}$ 'ler sıfır değilse ama tüm $\beta_{2,i}$ 'ler sıfır ise EC'den EG'ye tek yönlü Granger nedenselliği vardır; eğer tüm $\delta_{1,i}$ 'ler sıfır ama tüm $\beta_{2,i}$ 'ler sıfır değilse EG'den EC'ye tek yönlü Granger nedenselliği vardır; ne $\delta_{1,i}$ ne de $\beta_{2,i}$ sıfır değilse, EC ve EG arasında iki yönlü Granger nedenselliği vardır; eğer tüm $\delta_{1,i}$ ve $\beta_{2,i}$ 'ler sıfır ise, EC ve EG arasında hiçbir Granger nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Böylece enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi bulunabilir. Nedensellik yönünü belirlemede Granger nedenselliği için Wald istatistikleri, bootstrap örnekleme prosedüründen elde edilen ülkeye özgü kritik değerlerle karşılaştırılır (Konya, 2006).

3.2. Analiz Bulguları

Panel veri analizinden önce bu çalışmada incelenen ülkeler olan yükselen piyasa ekonomileri arasındaki yatay kesitsel bağımlılık ve slope homojenliği test edilmiştir. Sonuçlar ise Tablo 3 'de sunulmuştur.

Tablo 3

Yatay kesitsel bağımlılık ve slope homojenliği testleri.

Yatay Kesitsel Bağımlılık Testleri	İstatistik	p-değeri
LM	5860.885*	0.000
CD _{LM}	686.469*	0.000
CD	76.031*	0.000
LM _{adj}	666.813*	0.000
Slope Homojenlik Testleri		
$\tilde{\Delta}$	3.388*	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	3.412 *	0.000

Not: * Boş hipotezin %1 seviyesinde reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 3'de sunulan sonuçlara göre ülkeler arasında hiçbir yatay kesitsel bağımlılığın olmadığı boş hipotezin, ülke ülke OLS tahmininden ziyade görünüşte ilişkisiz regresyon (SUR) yönteminin uygun olduğunu belirterek, %1 önem seviyesinde şiddetle reddedildiğini göstermektedir. Bu sonuç değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığın bulunduğunu göstermektedir. Yani seçilen ülkelerden birinde meydana gelebilecek bir şok diğer ülkeleri de etkiler gibi görünmektedir. Aynı zamanda slope homojenliğinin varsayıldığı boş hipotezinde reddedildiği görülmüştür. Bu sonuç değişkenler arasındaki nedensel bağlantıların ülkeden ülkeye değişebileceği anlamına gelmektedir. Böylece sonuçlar tek tek ülkelerin kendine özgü özelliklerinden etkilendiği alternatif hipotezi desteklemektedir.

Bu çalışmada seçilen 9 yükselen piyasa ekonomisi için yatay kesitsel bağımlılığın bulunması ve slope homojenliğinin reddedilmiş olması Konya (2006) tarafından geliştirilen Bootstrap panel Granger nedensellik yöntemini kullanabilmemizi sağlamaktadır.

Tablo 4

Yükselen piyasa ekonomilerinde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru panel granger nedensellik analiz sonuçları.

Ülke	Wald Test	Bootstrap Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%
H₀ : Enerji tüketimi ekonomik büyümeye neden olmaz				
Macaristan	5.160	24.478	17.674	14.557
Malezya	1.754	20.475	14.144	10.814
Çin	0.217	24.737	17.707	14.677
Türkiye	9.975	57.975	49.102	42.646
Meksika	16.230	52.610	43.705	38.194
Arjantin	24.971	56.331	46.488	41.328
Romanya	5.217	43.287	33.154	27.863
Brezilya	8.416	30.278	21.932	18.439
Hindistan	13.381	24.255	15.624	12.668
Panel Fisher		p-value		
10.312		0.921		

Not: * %1, %5 ve %10 seviyesinde istatistiksel önemi göstermektedir. Kritik değerler 1000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir. Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır.

Enerji tüketiminin ekonomik büyümeye neden olmadığı boş hipotezi doğrultusunda elde edilen analizin sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir. %10 önem seviyesinde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye sadece Hindistan'da bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çin, Macaristan, Malezya, Türkiye, Meksika, Arjantin, Brezilya ve Romanya'da ise boş hipotez kabul edilmiştir. Böylelikle Türkiye, Macaristan, Malezya, Çin, Meksika, Arjantin, Brezilya ve Romanya'da enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik bulunamamıştır. Çalışmanın panel sonuçları değerlendirildiğinde ise seçilmiş 9 yükselen piyasa ekonomisinde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 5

Yükselen piyasa ekonomilerinde ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru panel granger nedensellik analiz sonuçları.

Ülke	Wald Test	Bootstrap Kritik Değerleri		
		1%	5%	10%
H₀:Ekonomik büyüme enerji tüketimine neden olmaz				
Macaristan	11.739*	12.956	7.186	5.376
Malezya	9.513*	15.653	8.898	7.185
Çin	10.324*	16.298	9.521	7.461
Türkiye	37.072*	43.289	34.036	28.934
Meksika	53.721*	32.826	24.428	19.717
Arjantin	67.602*	30.829	23.698	18.876
Romanya	48.764*	15.561	10.965	7.811
Brezilya	51.795*	18.529	12.531	9.307
Hindistan	55.656*	17.838	12.173	8.775
Panel Fisher		p-value		
28.364		0.057		

Not: * %1, %5 ve %10 seviyesinde istatistiksel önemi göstermektedir. Kritik değerler 1000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir. Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır.

9 yükselen piyasa ekonomisinde ekonomik büyümenin enerji tüketimine neden olmadığı varsayımına dayanan boş hipotez altında yapılan Bootstrap panel granger nedensellik testinin sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur. Çin, Macaristan, Malezya, Türkiye, Meksika, Arjantin, Brezilya, Romanya ve Hindistan’ın yatay kesit sonuçlarına göre ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru önemli bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmanın panel sonucu değerlendirildiğinde de yükselen piyasa ekonomilerinde %10 önem seviyesinde ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru anlamlı bir nedensellik elde edilmiştir.

Tablo 6

Granger nedensellik ilişkisinin yönü.

Nedensellik Yönü	Ülke ve İlişki		Panel Sonucu
	Nedensellik Var:	Nedensellik Yok:	
ET→EB	Hindistan	Macaristan, Malezya, Çin, Türkiye, Meksika, Arjantin, Romanya, Brezilya	Nedensellik Yok
EB→ET	Macaristan, Malezya, Çin, Türkiye, Meksika, Arjantin, Romanya, Brezilya, Hindistan	-	Nedensellik Var

Not: “→” nedensellik yönünü göstermektedir.

Bootstrap panel granger nedensellik testiyle yükselen piyasa ekonomilerinde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesiyle bulunan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü Tablo 6’da sunulmuştur. Enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru yalnızca Hindistan’da bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmanın hem yatay kesit sonuçlarına göre hemde panel sonucuna göre ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru ise tüm ülkelerde önemli bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu sonuçlar yükselen piyasa ekonomilerinde korumacılık hipotezinin doğrulandığını göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçlarıyla Kraft ve Kraft (1978), Aqeel ve Butt (2001), Ghosh (2002), Al-Iriani^[1] (2006), Chen vd. (2007) kısa dönem sonucu, Lee ve Chang (2007)’in geliştirmekte olan ülkeler için sonucunda, Lise ve Van Montfort (2007), Ozun ve Cifter (2007)’in uzun dönem sonucu, Ang (2008), Sadorsky^[2] (2009), Chang (2010), Apergis ve Payne (2011)’nin kısa dönem sonucu, Magazzino (2014), Salahuddin ve Gow (2014), Bakırtaş ve Akpolat (2018), Khobai (2018) uzun dönem sonucu, Rahman (2020)’nin sonuçlarının aynı yönlü olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışmada 9 yükselen piyasa ekonomisinin 1991-2014 dönemi aralığındaki enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın hem yatay kesit sonuçları hemde panel sonucuna göre 9 yükselen piyasa ekonomisinde ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yükselen piyasa ekonomilerinin dünya nüfusunun yarısından fazlasına sahip olması bu ülkelerin enerji tüketiminin artmasında öncelikli neden olabilir. Aynı zamanda elde ettikleri yüksek ekonomik büyümeyle gelişen sanayi, teknoloji ve yazılım gibi sektörlerdeki faaliyetler ile kırsaldaki kentsel yaşam düzeninin artması enerji tüketimlerini daha da artırmaktadır. Bu nedenle bu ülkelerde ekonomik büyüme elde edildikçe enerji tüketiminin de arttığı söylenebilir.

Çalışmada Hindistan için geri besleme hipotezi doğrulanarak enerji tüketiminin ekonomik büyümeye, ekonomik büyümesinde enerji tüketimine neden olduğu görülmüştür. Değişkenler arasında karşılıklı nedenselliğin bulunmasının gerekçeleri aşağıdaki faktörlere dayalı olabilir: Ülkenin imalat sektörü ile büyüme arasındaki doğru yönlü ilişkisi, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde kalkınma projelerinin %74’ini enerji üzerine planlaması, BP, Royal Dutch, Saudi Aramco ve Shell gibi enerji devlerinin gelişen Hindistan

pazarını faaliyetlerini sürdürmek için bir fırsat olarak görmesi, nüfus yoğunluğuna yönelik yüksek enerji talebi için kaynak araştırma, geliştirme ve işletme stratejisi, hükümetin soğutma, elektrik hareketliliği, akıllı şebekeler ve gelişmiş biyoyakıtlar dahil olmak üzere çeşitli enerji teknolojisi alanlarındaki inovasyon girişimleri, enerji arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve Orta Doğu ile Afrika'daki denizaşırı petrol alanlarında yapılan yatırımların artırılmasına öncelik verilmesi, hidrokarbon arama ve lisanslama politikası ile yerli üretimi teşvik ederek aşamalı olarak özel acil durum petrol stokları oluşturulması olarak sıralanabilir. Bu gerekçelerden ötürü Hindistan'da enerji tüketiminin azaltılmasına ilişkin her türlü korumacı politikanın ekonomik büyüme üzerinde ters yönde etkisi olacağı sonucu ileri sürülebilir. Dolayısıyla Hindistan'da enerji verimliliği ve tasarruflarını artırmaya dönük teknolojilerin üretimi desteklenmelidir.

Enerji kaynakları yönünden pek fazla rezervi olmayan Hindistan, genel olarak Orta Doğu'nun farklı farklı ülkelerinden enerji ithal etmektedir. Enerji elde etmedeki bu stratejisi, ülkenin spot piyasalara bağımlılığı azaltılmasına ve petrol fiyatlarındaki oynaklığa karşı daha az savunmasız olmasını sağlamaktadır. Enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla farklı ülkelerden enerji satın alan Hindistan'ın sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi devam ettirmesi için uzun vadeli enerji politikalarına ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi gerekmiştir. Bu amaç doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma projelerinin ağırlığını enerji üzerine vermiştir.

Macaristan, Malezya, Çin, Türkiye, Meksika, Arjantin, Romanya ve Brezilya'da enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik bulunamamıştır. Bu yüzden yükselen piyasa ekonomilerinin ekonomik büyüme elde etmek için enerjiye daha az bağımlı olduğu söylenebilir. Bu ülkelerde uygulanacak enerji tasarrufu politikalarının ülkelerin ekonomik gelişimlerinde olumsuzluk oluşturmayacağı varsayılabilir.

Sonuç olarak dokuz yükselen piyasa ekonomisinde ekonomik büyümenin enerji tüketimine neden olduğu ancak enerji tüketimindeki artışın ekonomik büyümeye bir etki göstermediğini ifade eden korumacılık hipotezinin doğrulanması, klasik iktisadi ekolde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında bir nedensellik olmadığı görüşü ile uyumludur. Dolayısıyla enerji ile ekonomik büyüme arasındaki analiz bulgularının iktisadi ifadesi bize klasik iktisadi ekolü işaret etmektedir.

Ülke ekonomilerinin hızla geliştiği ve milli gelir içinde sanayinin payının arttığı sanayileşme dönemlerinde enerji yoğunluğu artarken, milli gelir içinde sanayi sektörünün payı azalırken hizmetler sektörünün payının arttığı dönemlerde ise enerji yoğunluğu ve enerji tüketimi azalmaktadır. Bu yaklaşımdan yola çıkarak ekonomik büyümeden enerji tüketimine bir nedenselliğin olması, yükselen piyasa ekonomilerinde sanayi sektörü pay artışının, hizmetler sektörü pay artışının gerisinde kaldığı söylenebilir. Yükselen piyasa ekonomilerinde sürekli gelişen sanayi sektörü ihtiyacının giderilebilmesi için enerji altyapısına dönük etkin politikaların geliştirilmesi ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi gerekmektedir. Ayrıca ekonomik büyüme hızlarını koruyabilmek için kesintisiz enerji tedarikini sağlayacak arz güvenliğine yönelik gerekli tedbirleri almaları da önemlidir.

Sürekli ekonomik gelişim göstererek enerjiyi yoğun olarak kullanan yükselen piyasa ekonomileri, dünya genelinde artan çevre kirliliğini ve sera etkilerinin yan etkilerini azaltmak için önlemler almalıdır. Aynı zamanda daha az kirlenici enerji kaynaklarına sahip olmak için yeni teknolojiler geliştirilerek enerji verimliliği alanında programlar yapılmalıdır. Katma değeri düşük ve çevreye daha fazla zarar veren üretim birimleri yerine hem katma değeri yüksek hem de daha az kirlenici üretim teknolojilerinin kullanılması teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., 2009, *Instruction to modern economic growth*, Princeton University Press, 5-35.
- Adhikari, D., Chen, Y. 2012. Energy consumption and economic growth: A panel cointegration analysis for developing countries. *Review of Economics & Finance*, 3(2), 68-80.
- Akinlo, A.E., 2008. Energy consumption and economic growth: Evidence from 11 Sub-Sahara African countries. *Energy Economics*, 30, 2391–2400.
- Alam, M.S., 2006), *Economic growth with energy*, Munich Personal RePec Archive, No.1260, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/1260/1/MPRA_paper_1260.pdf (2 Haziran 2020).
- Al-Iriani, M.A., 2006. Energy-GDP relationship revisited: an example from GCC countries using panel causality. *Energy Policy* 34, 3342–3350.
- Al-mulali, U., Fereidouni, HG., Lee, JY. and Sab, CNBC. 2013. Examining the bi-directional long run relationship between renewable energy consumption and GDP growth, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 22, 209-222.
- Ang, J.B., 2008. Economic development, pollutant emissions and energy consumption in Malaysia. *Journal of Policy Modeling*, 30, 271–278.
- Apergis, N., Danuletiu, D.C. 2014. Renewable energy and economic growth: evidence from the sign of panel long-run causality. *International Journal of Energy Economics 8and Policy*, 4(4), 578.
- Apergis, N., Payne, J.E., 2009a. Energy consumption and economic growth in Central America: evidence from a panel cointegration and error correction model. *Energy Economics*, 31, 211–216.
- Apergis, N., Payne, J.E., 2009b. CO₂ emissions, energy usage, and output in Central America. *Energy Policy*, 37 (8), 3282–3286.
- Apergis, N., Payne, JE. 2010. The causal dynamics between coal consumption and growth: Evidence from emerging market economies. *Applied Energy*, 87, 1972–1977.
- Apergis, N., Payne, J.E. 2011. Renewable and non-renewable electricity consumption– growth nexus: evidence from emerging market economies. *Applied Energy*, 88, 5226-5230.
- Apergis, N., Payne, J.E. 2014. A time varying coefficient approach to the renewable and non-renewable electricity consumption-growth nexus: Evidence from a panel of emerging market economies. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 9(1), 101-107.
- Aqeel, A., Butt, M.S., 2001. The relationship between energy consumption and economic growth in Pakistan. *Asia-Pacific Development Journal*, 8 (2), 101–109.
- Arouri, M., Boubaker, S., Nguyen, D.K., 2014, *Emerging markets and global economy*, içinde Marcelo Bianconi and Joe A. Yoshino, "Energy Sector Companies of the BRICS: Systematic and Specific Financial Risks and Value at Risk", (201-240), Elsevier, Oxford, USA.

- Bah, M.M., Azam, M. 201). Investigating the relationship between electricity consumption and economic growth: Evidence from South Africa. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 80, 531-537.
- Bakırtaş, T., Akpolat, A.G. 2018. The relationship between energy consumption, urbanization, and economic growth in new emerging-market countries. *Energy*, 147, 110-121.
- Baltagi, B.H. 2011. *Econometrics, Fifth Edition*, New York: Springer.
- Bayar, Y., Gavriletea, M.D. 2019. Energy efficiency, renewable energy, economic growth: evidence from emerging market economies. *Quality & Quantity*, 53, 2221–2234.
- Bayar, Y., Özel, H.A. 2014. Electricity consumption and economic growth in emerging economies. *Journal of Knowledge Management. Economics and Information Technology*, 4(2), 1- 18.
- Belke, A., Dobnik, F., Dreger, C., 2011. Energy consumption and economic growth: New insights into the cointegration relationship. *Energy Economics*, 33, 782–789.
- Bhat, J.A. 2018. Renewable and non-renewable energy consumption—impact on economic growth and CO₂ emissions in five emerging market economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(35), 35515-35530.
- Booth, J. 2014. *Emerging Markets in an Upside Down World*, Wiley Finance Series, CPI Group (UK) Ltd, United Kingdom.
- Bowden, N., Payne, J.E., 2009. The causal relationship between US energy consumption and real output: a disaggregated analysis. *Journal of Policy Modeling*, 31(2), 180-188.
- Breusch, T.S., Pagan. A.R. 1980. The Lagrange Multiplier test and its applications to model specification in econometrics, *The Review of Economic Studies*. 47(1), 239-253.
- Chen S-T, Kuo H-I, Chen C-C. 2007. The relationship between GDP and electricity consumption in 10 Asian countries. *Energy Policy*, 35, 2611-2621.
- Chang, C-C., 2010. A multivariate causality test of carbon dioxide emissions, energy consumption and economic growth in China. *Applied Energy*, 87, 3533-3537.
- Chontanawat, J., Hunt, L.C., Pierse, R., 2008. Does energy consumption cause economic growth? Evidence from a systematic study of over 100 countries. *Journal of Policy Modeling*. 30, 209–220.
- Ciarreta, A., Zarraga, A., 2009. Economic growth and electricity consumption in 12 European Countries: a causality analysis using panel data. 2009 6th International Conference on the European Energy Market. doi:[10.1109/eem.2009.5207221](https://doi.org/10.1109/eem.2009.5207221).
- CNPC Economics & Technology Research Institute, 2017, *World and China Energy Outlook 2050*, <https://eneken.ieeej.or.jp/data/8192/ Outlook 2050>, 1-58.
- Eggoh, J.C., Bangake, C., Rault, C., 2011. Energy consumption and economic growth revisited in African countries. *Energy Policy*, 39, 7408–7421.
- Erdoğan, S., Gedikli, A., Demir Yılmaz, A., Haider, A., Zafar, M.W. 2019. Investigation of energy consumption–Economic growth nexus: A note on MENA sample, *Energy Reports*, 5, 1281-1292.

- European Commission, 2017. Focus on Romania: The Energy Union tour, https://ec.europa.eu/energy/news/focus-romania-energy-union-tour_en?redir=1 (14 Mayıs 2020).
- Fröling M., 2011. Energy use, population and growth, 1800-1970, *Journal of Population Economics*, 24, <https-link-springer-com.proxy2.marmara-elibrary.com/article/10.1007>, 1133-1163.
- Ghosh, S., 2002. Electricity consumption and economic growth in India. *Energy Policy*, 30, 125–129.
- Gomel, D., Rogge. K., 2020. Mere deployment of renewables or industry formation, too? Exploring the role of advocacy communities for the Argentinean energy policy mix, *Energy Innovation and Societal Transitions*, 1-27, www.sciencedirect
- Hasan, DIA. 2017. *Energy in Malaysia: Towards a brighter future*, Vol.12, Suruhanjaya Tenaga, Percetakan Skyline Sdn. Bhd., Malaysia.
- Hassan, MS., Tahir, MN., Wajid, A., Mahmood, H., Farooq, A. 2017. Natural gas consumption and economic growth in Pakistan: Production function approach. *Global Business Review*, 19(2), 1-14.
- Ho, C-Y., Siu, K.W., 2007. A dynamic equilibrium of electricity consumption and GDP in Hong Kong: an empirical investigation. *Energy Policy*, 35(4), 2507–2513.
- Hurlin, C., 2008. Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels, *Hyper Articles en Ligne Sciences de l'Homme et Société*, 1-31. http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/22/44/34/PDF/Causality_WP.pdf
- IAEA, 2018a. Mexico, Country nuclear power profiles, 2018 edition, Austria, <https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/cnpp2018/countryprofiles/Mexico/Mexico.htm> (12 Mayıs 2020).
- IAEA, 2018b. Turkey, Country nuclear power profiles, 2018 edition, Austria, <https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/cnpp2018/countryprofiles/Turkey/Turkey.htm> (12 Mayıs 2020).
- IAEA, 2019. Argentina, Country nuclear power profiles, 2019 edition, <https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/cnpp2019/countryprofiles/Argentina/Argentina.htm> (13 Mayıs 2020).
- International Energy Agency (IEA), 2020, India 2020, Paris, <https://www.iea.org/reports/india-2020> (20 Haziran 2020).
- International Monetary Fund (IMF). 2015. *World Economic Outlook*. Publication Services, U.S.A.
- International Monetary Fund (IMF). 2019. Romania, IMF Country Report No.19/278, Washington, August.
- International Monetary Fund (IMF). 2020a. Fiscal Monitor: Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic. Washington, April.
- International Monetary Fund (IMF). 2020b. Malaysia, IMF Country Report No.20/57, Washington, February.

- International Trade Administration (ITA), 2019. Romania-Energy, <https://www.export.gov/apex/article2?id=Romania-Energy>(14 Mayıs 2020).
- Inuwa, N., Adamu, S., Saidu, A. M., Sani, M. B. 2019. Dynamic panel modelling of electricity consumption and economic growth in economic community of West African States. *OPEC Energy Review*, 43(2), 1-14.
- Jumbe, C.B.L., 2004. Co-integration and causality between electricity consumption and GDP: empirical evidence from Malawi, Elsevier, *Energy Economics*, 26 (1), 61-68.
- Kar, M., Nazlıoğlu, Ş., Ağır, H. 2011. Financial development and economic growth nexus in the MENA countries: Bootstrap panel Granger causality analysis, *Economic Modelling*, 28(1-2), 685-693.
- Khobai, H. 2018. Electricity consumption and economic growth: A panel data approach for Brazil, Russia, India, China and South Africa countries, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(3), 283-289.
- Kónya, L., 2006. Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978–992.
- Kraft, J., Kraft, A., 1978. On the relationship between energy and GNP. *Journal of Energy and Development*, 3(2), 401-403.
- Kroeber, A.R., 2016, *China's economy what everyone needs to know*, Oxford University Press, 45-46.
- Kutan A.M., Paramati, S.R., Ummalla, M., Zakari, A., 2017. Financing renewable energy projects in major emerging market economies: Evidence in the perspective of sustainable economic development. *Emerging Markets Finance and Trade*, 54(8), 1761-1777.
- Kümmel R., Lindenberger D., Weiser F., 2015. The economic power of energy and the need to integrate it with energy, *Energy Policy*, 86, <http://www.elsevier.com/locate/enpol>, 832-858.
- Lardy, N.R., 1992, Chinese foreign trade, *The China Quarterly* No:131 Special Issue : The Chinese Economy in the 1990, <http://www.jstore.org/stable/654951>, 692-699
- Le, H.P., Sarkodie, S.A., 2020. Dynamic linkage between renewable and conventional energy use, environmental quality and economic growth: Evidence from Emerging Market and Developing Economies, *Energy Reports*, 6, 965-973
- Lee, C.C., Chang, C.P., 2005. Structural breaks, energy consumption, and economic growth revisited: evidence from Taiwan. *Energy Economics*, 27, 857-872.
- Lee, C.C., Chang, C.P., 2007. Energy consumption and GDP revisited: a panel analysis of developed and developing countries. *Energy Economics*, 29, 1206-1223.
- Lee, C.C., Chang, C.P., Chen, P.F., 2008. Energy–income causality in OECD countries revisited: the key role of capital stock. *Energy Economics*, 30, 2359-2373.
- Lee, C.C., Chang, C.P., 2008. Energy consumption and economic growth in Asian economies: A more comprehensive analysis using panel data. *Resource and Energy Economics*, 30, 50-65.

- Lise, W., Van Montfort, K., 2007. Energy consumption and GDP in Turkey: Is there a co-integration relationship?. *Energy Economics*, 29, 1166-1178.
- Lopez, P.J., Nahon, C., 2017, The growth of debt and the debt of growth: Lessons frothe case of Argentina , *Journal Of Law And Society*, 44(1), 99-122, <http://web.a.ebscohost.com.proxy2.marmara-elibrary.com/ehost/>
- Magazzino, C., 2014. A panel VAR Approach of the relationship among economic growth, CO₂ emissions, and energy use in the ASEAN-6 countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(4), 546–553.
- Magazzino, C., 2017. The relationship among economic growth, CO₂ emissions^[1]and energy use in the APEC countries: a panel VAR approach, *Environment Systems and Decisions*, 37(3), 353-366.
- McManus, J., 2018, China’s energy sector, 61(3), https://www.researchgate.net/publication/329894374_CHINA%27S_ENERGY_SECTOR, (19 Haziran 2020), 22-29.
- Menegaki, A.N., 2011. Growth and renewable energy in Europe: a random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy Economics*, 33, 257-263.
- Mexico Projects Hub, Investment & Infrastructure, 2020. Solid and open economy, https://www.proyectosmexico.gob.mx/en/why_mexican_infrastructure/solid-and-open-economy/economic-growth/(13 Mayıs 2020).
- Moldicz, C., 2019. The Hungarian economy in 2019, *China-CEE Institute*, 24(2), 1-5, <https://china-cee.eu/2020/01/28/hungary-economy-briefing-the-hungarian-economy-in-2019/> (14 Mayıs 2020).
- Mozumder, P., Marathe, A., 2007. Causality relationship between electricity consumption and GDP in Bangladesh. *Energy Policy*, 35, 395-402.^[1]
- Narayan, P. K., Smyth R., 2008. Energy consumption and real GDP in G7 countries: New evidence from panel cointegration^[1]with structural breaks. *Energy Economics*, 30, 2331-2341.
- Narayan, P.K., Smyth, R., 2009, Multivariate granger causality between electricity consumption, exports and GDP: evidence from a panel of Middle Eastern countries. *Energy Policy*, 37(1), 229-236.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2011. *OECD Green growth studies: Energy*, International Energy Agency (IEA), OECD publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2019a. *Argentina*, OECD economic surveys, <http://www.oecd.org/economy/argentina-economic-snapshot/> (13 Mayıs 2020).
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2019b. *Hungary, Fossil fuel support country note*, <http://stats.oecd.org/wbos/fileview2.aspx?IDFile=37348365-0442-4dd3-8d38-706eb3ad2dfa> (14 Mayıs 2020).
- Ouedraogo, N.S., 2013. Energy consumption and human development: Evidence from a panel cointegration and error correction model. *Energy*, 63, 28-41.

- Ozcan, B., Ozturk, I., 2019, Renewable energy consumption-economic growth nexus in emerging countries: A bootstrap panel causality test. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 104, 30-37.
- Ozturk, I.A. 2010, Literature survey on energy-growth. *Energy Policy*, 38, 340-349.
- Ozun, A., Cifter, A., 2007, Multi-scale causality between energy consumption and GNP in emerging markets: Evidence from Turkey, *Investment Management and Financial Innovations*, 4(2), 60-70.
- Pao, H.T., Tsai, C.M. 2010. CO₂ emissions, energy consumption and economic growth in BRIC countries, *Energy Policy*, 38, 7850-7860.
- Pesaran, M.H. 2004. General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cesifo Working Paper*. No.1229, 1-40.
- Pesaran, M.H., Yamagata, T., 2008. Testing Slope Homogeneity in large panels, *Journal of Econometrics*. 142(1), 50-93.
- Pesaran, M.H., Ullah, A., Yamagata, T., 2008. A bias-adjusted LM test of error cross section independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105–127.
- Raghutla, C., Chittedi, K.R., 2020. Financial development, energy consumption, and economic growth: Some recent evidence for India, *Business Strategy & Development*, Wiley online Library, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/bsd2.111>
- Rahman M.M., Mamun S.A.K. 2016. Energy use, international trade and economic growth nexus in Australia: new evidence from an extended growth model. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 64, 806-816.
- Rahman, M.M., 2017. Do population density, economic growth, energy use and exports adversely affect environmental quality in Asian populous countries?, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77, 506-514.
- Rahman, M.M., 2020. Environmental degradation: The role of electricity consumption, economic growth and globalisation, *Journal of Environmental Management* 253, 109742, 1-8.
- Ramcharran, H., 1990. Electricity consumption and economic growth in Jamaica. *Energy Economics*, 12(1), 65-70.
- Sadorsky^[1], P., 2009. Renewable energy consumption and income in emerging economies, *Energy Policy*, 37, 4021-4028.
- Saidi, K., Hammami, S., 2015. Economic growth, energy consumption and carbone dioxide emissions: recent evidence from panel data analysis for 58 countries. *Qual Quant* 50, 361-383.
- Saidi, K., Omri, A., 2020. The impact of renewable energy on carbon emissions and economic growth in 15 major renewable energy-consuming countries. *Enviromental Research*, 186.
- Saidi, K., Rahman, M.M., Amamri, M., 2017. The causal nexus between economic growth and energy consumption: new evidence from global panel of 53 countries. *Sustainable Cities Soc*, 33, 45-56.

- Saidi, K., Rahman, M.M., 2020. The link between environmental quality, economic growth, and energy use: new evidence from five OPEC countries, *Environment Systems and Decisions*, <https://doi.org/10.1007/s10669-020-09762-3>
- Salahuddin, M., Gow, J., 2014. Economic growth, energy consumption and CO₂ emissions in Gulf Cooperation Council countries. *Energy*, 73, 44-58
- Shahbaz, M., Lean, H.H. 2012. The dynamics of electricity consumption and economic growth: A revisit study of their causality in Pakistan. *Energy*, 39, 146-153.
- Shahbaz, M., Solarin, S.A., Mahmood, H., Arouri, M., 2013. Does financial development reduce CO₂ emissions in Malaysian economy? A time series analysis. *Economic Modelling*, 35, 145-152.
- Solow, R.M., 1974, The Economics of resources or the resources of economics, *The American Economic Review*, 64(2), 1-14.
- Srikanth, R., 2018, India's sustainable development goals–Glide path for India's power sector, *Energy Policy*, 123, www.elsevier.com/locate/enpol, 325-336.
- Stern I.D., Cleveland C.J., 2004, Energy and economic growth , *Rensselaer Working Paper in Economics*, www.researchgate.net/publication/241, 1-43.
- Squalli, J., 2007. Electricity consumption and economic growth: bounds and causality analyses for OPEC members. *Energy Economics*, 29, 1192-1205.
- Swamy, P.A.V.B., 1970. Efficient inference in a random coefficient regression model, *Econometrica*. 38(2), 311-323.
- Tang, C.F., 2008. A re-examination of the relationship between electricity consumption and economic growth in Malaysia. *Energy Policy*, 36(8), 3077-3085.
- Tang, C.F., Abosedra, S., 2014. The impacts of tourism, energy consumption and political instability on economic growth in the MENA countries. *Energy Policy*, 68, 458-464.
- Ummalla, M., Goyari P., 2020. The impact of clean energy consumption on economic growth and CO₂ emissions in BRICS countries: Does the environmental Kuznets curve exist?, *Journal of Public Affairs*, <https://doi.org/10.1002/pa.2126>
- Ummalla, M., Samal, A., Goyari P., 2019. Nexus among the hydropower energy consumption, economic growth, and CO₂ emissions: evidence from BRICS countries, *Environmental Science and Pollution Research*, 26(1), 1-13.
- World Energy Council, 2018, Hindistan nasıl güçlendi: Başbakan Modi, Enerji sektörünü destekliyor, <https://www.dunyaenerji.org.tr/hindistan-nasil-guclendi-basbakan-modi-enerji-sektorunu-destekliyor/> (20 Haziran 2020).
- Yoo, S., 2005. Electricity consumption and economic growth: evidence from Korea. *Energy Policy*, 33, 1627-1632.

Uluslararası Muhasebe Standartlarının Uygulanmasında Entegrasyon Sorunları: Azerbaycan Örneği

Integration Problems in the Application of International Accounting Standards: The Case of Azerbaijan

Nicat MAMMADOV

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

mammadovv.n@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5935-7707

DOI: 10.37154/ijopec.2020.21

Article Info	Abstract
<p>Received: 11.11.2020 Accepted: 15.12.2020</p> <p>Keywords: International Accounting Standards, Accounting, Azerbaijan National Accounting Standards</p>	<p>Although it is easy and comfortable for accountants to apply international accounting standards worldwide and use accounting in a single language, integration with these standards is a very complex and difficult process. This study aims to explain the problems encountered in the integration of international accounting standards and the reasons for these problems, especially in the Azerbaijani economy during the transition to these standards. Consequently, factors such as socio-cultural, political, economic and legal structures are important issues to be taken into consideration while investigating which factors are the source of the problems of integration with international accounting standards.</p>
Makale Bilgisi	Öz
<p>Geliş: 11.11.2020 Onay: 15.12.2020</p> <p>Anahtar sözcükler: Uluslararası Muhasebe Standartları, Muhasebe, Azerbaycan Milli Muhasebe Standartları</p>	<p>Uluslararası muhasebe standartlarının dünya genelinde uygulanabilmesi, muhasebenin tek bir dilde kullanılmasının muhasebeciler için kolay ve rahat olmasına rağmen bu standartlara entegrasyon oldukça karmaşık ve zor bir süreçtir. Bu çalışma uluslararası muhasebe standartlarının entegrasyonunda karşılaşılan sorunları ve bu sorunların neden kaynaklanmasını özellikle Azerbaycan ekonomisinde bu standartlara geçiş sürecinde yaşanan sorunları açıklamayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak uluslararası muhasebe standartlarına entegrasyon sorunlarının kaynağını hangi faktörlerin oluşturduğunu araştırırken sosyo-kültürel, siyasi, ekonomik ve hukuk yapıları gibi faktörler göz önünde bulundurulması gereken önemli konulardır.</p>

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisi dünya genelinde ticari faaliyetlerin sınır tanımaz duruma gelmesine neden olmuştur. Bu etkiler ile birlikte şirketler artık ulusal olmaktan çok uluslararası arenaya açılmaya olanak sağlamıştır. Tüm bu gerekçeler ile artık muhasebenin dünya genelinde farklılık göstermesi ticari faaliyetlerin yürütülmesinde zorluklar yaratmaktadır. Bu durumda artık muhasebenin ortak ve tek bir dilde konuşulması çözüm yolu olarak görülmektedir.

Muhasebe, tek bir standart halinde dünya genelinde uygulanması oldukça zor ve karmaşık bir süreçtir. Her bir ülkenin kendisine özgü sosyo-kültürel, ekonomik, hukuk, dil yapıları vardır. Bu faktörlerin ülkeler arasında farklılık göstermesi, muhasebe sistemlerine de yansımaktadır. Bu nedenler ile ortak muhasebe standartlarının dünya genelinde uygulanması ve entegrasyonun sağlanması gerekmektedir.

Ülkeler arasındaki bu farklılıkların ortadan kaldırılması için 1973 yılında uluslararası muhasebe standartları kurulu (İASB), uluslararası muhasebe standardı (İAS) ve uluslararası finansal raporlama standardını (İFRS) yayınlamıştır.

Bu çalışmada dünya genelinde olduğu gibi Azerbaycan'da da uluslararası muhasebe standartlarına entegrasyon sürecinde ne gibi sorunlar ile karşılaşıldığı ve bu sorunların kaynağını hangi faktörler oluşturduğu açıklanmıştır.

2. ULUSLARARASI MUHASEBE STANDART

Dünya ülkelerinde olan gelişmeler, ekonomilerindeki değişimler ve küreselleşmenin etkisiyle ülkeler, politik veya ekonomik anlamda birbirlerine bağlı hale gelmiştir. Artan rekabet şartları gibi konularda ülke ekonomileri sürekli değişime maruz kalmaktadır.

Her ülkenin kültürel, sosyo-ekonomik, siyasi farklılıklarından dolayı tüm bu varsayımlar muhasebe sistemlerini de etkilemektedir. Bu varsayımların muhasebe sistemlerini etkilemesi nedeniyle finansal tablolarda da ülkeler arasında farklılıklar oluşmaktadır. Tüm bu etkiler, muhasebe sisteminin oldukça karmaşıklaşmasına neden olmuş ve dünya genelinde uygulanabilen yeni bir muhasebe standartının ortaya çıkmasına zemin yaratmıştır.

Uluslararası arenada, ortaya çıkan muhasebe sorunlarının çözülmesi için bir çok çözüm önerileri sunulmuştur. Bu öneriler içerisinde “Uluslararası Muhasebe Uyumlaştırması (International Accounting Harmonization)”, “Muhasebe Standartlarının Yakınsaması (Convergence of Accounting Standards)” gibi yaklaşımlar ile bütün dünya ülkelerini ortak muhasebe standartları etrafında toplanması amaçlanmaktadır (Ağca, 2003: 4).

Muhasebe standartları ortak bir dildir. Eğer muhasebe standartlarının önüne Uluslararası sözü ilave edilirse tüm dünya muhasebecilerinin ortak bir dilde konuştuğu muhasebe standartlarının olduğu anlamına gelmektedir. Uluslararası muhasebe standartlarının uygulanması ile hazırlanan mali tablolar, nitelik ve nicelik açısından yeterli düzeyde olmakla birlikte, yanlış değerlendirmeler ve kararların önlenmesine olanak sağlamaktadır (Guliyev, 2015: 85).

Muhasebe standartları kavram olarak 2 şekilde incelenmektedir:

1. Ulusal Muhasebe Standardı: Bir ülkenin kendi yasalarına, ekonomisine uygun standartlar geliştirmesi, yerel kurum ve işletmelerin bu standartlar çerçevesinde ilgili yerlere hesap vermesidir.
2. Uluslararası Muhasebe Standardı: Muhasebe bilgilerinin ilgili kişilere birden çok alternatifle sunan, işletme veya kurumlara en uygun seçenekleri veren bir standarttır.

2.1. Uluslararası Muhasebe Standartlarının tanımı ve kavramı

Muhasebe, eski zamanlarda yerel gereksinimleri veya sorunları çözmeye amaçlı teknikler oluşturmak için gerekliydi. Dolayısıyla muhasebe sistemini, her ülke kendine uygun farklı muhasebe teknikleri geliştirmek ve sorunlarını çözmek için kullanmıştır (Çankaya, 2007: 6).

Ancak bu farklılıklardan dolayı işletmelerin veya kurumların ulusal düzeyde oluşturup beyan ettikleri finansal tabloların veya bilgilerin uluslararası düzeyde anlaşılması, sorunların oluşmasıyla birlikte hatalara neden olmuştur (Ayboğa, 2002: 42).

Dünya ülkeleri arasındaki bu farklılıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan ve bütün ilgili kişilerin finansal tabloları anlayabileceği bir dilde muhasebe sisteminin oluşturulması için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların temelinde 1973 yılında kurulan Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulunun (IASB) oluşturduğu 2 standart vardır. Bu standartlar Uluslararası Muhasebe Standardı (IAS) diğeri ise Uluslararası Finansal Raporlama Standardıdır.

Uluslararası Muhasebe Standardı kurulu tarafından yayınlanan 41 adet Uluslararası Muhasebe Standardı ve 9 adet Uluslararası Finansal Raporlama Standardı vardır. Kısaca muhasebe standardı, muhasebe mesleğini yapan kişiler tarafından hesapların hazırlanması, kaydedilmesi ve düzenlenmesi için var olan ve kullanılan yöntem ve yaklaşımlar bütünüdür (IFRS, 2018: 3).

2. 2. Uluslararası Muhasebe Standartı ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartının uygulanmasının amaçları

Dünya ülkelerinde olan değişimler, küreselleşmenin etkileri ile işletmelerin mali ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve uluslararası düzeyde olan kaynaklara başvurabilmek için mali tabloların doğru, şeffaf, adaletli ve uluslararası düzeyde anlaşılır bir şekilde düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenler ile uluslararası muhasebe standartları veya uluslararası finansal raporlama standartları ortaya çıkmıştır. Tüm bu etmenlere dayanılarak işletmeler mali tablolarını uluslararası düzeyde hazırlanması öngörülmektedir.

Uluslararası muhasebe standartlarının oluşturma amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Mali tabloların açık, uygun, anlaşılabilir, tarafsız ve karşılaştırılabilir olmasını sağlamak,
- Uygulamadaki farklılıkları ortadan kaldırmak,
- Muhasebe ilke ve standartlarında tekdüzen sistemini uygulamak,
- İşletme ile ilgili kişi veya kuruluşların yanlış değerlendirmelerine ve yanlış karar vermelerine engel olmak,
- Uluslararası düzeyde finansal bilginin üretilerek sunulması sırasında ortak ve herkes tarafından anlaşılır bir dil oluşturmak,
- Çok uluslu işletmelerin karşılaştıkları farklı muhasebe standartlarından kaynaklanan sorunları giderebilmek, ticari ilişkilerin sorunları giderebilmek ve bu sorunları, uluslararası muhasebe uygulamaları aracılığı ile tespit etmek.

Dolayısıyla muhasebe sisteminde edinilen bilgilerin herkes tarafından anlaşılır bir biçimde olması için doğru, anlamlı, güvenilir, gerçeğe uygun ve karşılaştırılabilir bir standarda dayanılmalı ve muhasebe standardı oluşturulmalıdır (Üstündağ, 2000: 31).

2. 3. Uluslararası Muhasebe Standartları ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Uygulanmasının Gerekliliği ve Yararları

Dünya genelinde olan sürekli değişimlerden kaynaklanan ve küreselleşmenin etkisi ile çok uluslu şirketlerin sayısında artış olmuş, ülkelerin uluslararası muhasebe sistemlerine girmesi için entegrasyon süreci başlamıştır. Bu sürecin başlama kaynağı da ülkelerin yerel muhasebelerinin düzenledikleri mali tablo ve raporlarda olan farklılıklar, usulsüzlükler ve bu nedenle ortaya çıkan muhasebe skandallardır. Tüm bu sorunların ve olumsuzlukların giderilmesi için tüm dünya muhasebecilerinin ortak bir dilde konuşması gereklidir. Bu nedenler, uluslararası muhasebe standartlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Lewis, 2011: 12).

Kaliteli “Muhasebe Standartları” oluşturularak mali tablo ve finansal raporların dünyanın her yerinde anlaşılabilir şekilde kamuoyuna ve ilgili kişilere sunulması ile bu sorunların çözülmesi mümkün olmuştur.

Muhasebe ve finansal raporlamada olan uluslararası farklılıklar 7 başlık altında incelenmektedir (Berberoğlu, 2002: 23).

- Politik ve Ekonomik Sistem
- Vergi Yönetimi
- Hukuk Sistemi
- Eğitim Seviyesi
- Kültür
- Finansman Kaynakları
- Ekonomik Gelişme Seviyesi

3. Azerbaycan Milli Muhasebe Standartlarının Uluslararası Muhasebe Standartlarına Geçiş Sürecinde Temel Entegrasyon Sorunları

Uluslararası muhasebe standartlarına geçiş sürecindeki en temel entegrasyon sorunlarına örnek olarak dünya genelinde oluşan sosyo-kültürel değişimler, politik, tercüme vb. gibi faktörler verilebilir.

Günümüzde dünya genelinde çeşitli değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler küresel ekonomi, uluslararası para sistemi ve uluslararası şirketlerin dünya genelinde etkinliğinin artmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bu değişimler sonucu günümüz dünya piyasaları sürekli etkileşim içindedir. Artık finansal bilgilere erişebilirlik 20-30 yıl öncesi gibi zor olmamaktadır. Birçok şirket, finansal bilgilerini internet siteleri üzerinden paylaşmaktadır (Ayboğa, 2002, 42).

Uluslararası arenada sermaye piyasalarındaki bu hızlı değişikliklere, etkin faaliyet göstermek için şirketler ayak uydurmak zorundadır. Bu etkinliğin sağlanması için gerekli olan en önemli unsur işletmelerin mali tablolarıdır. Bu nedenle işletmelerin mali tabloları, finansal durum ve finansal raporlarının tüm dünya genelinde ortak yani aynı dilde hazırlanması gereklidir (Güvemli, 2008, 4).

Finansal tablolara dayanarak karar veren, bilgi edinen kullanıcılar için bu tabloların taşınması gerekli olan özellikler; karşılaştırılabilir olması, güvenli, tarafsız, doğru, adil, anlaşılabilir olmasıdır. Bu nedenle uluslararası muhasebe standartlarının oluşması ve uygulanması gerekli hale gelmiştir.

Dünya genelinde olduğu gibi Azerbaycan'da da uluslararası muhasebe standartlarına geçiş süreci izlenmektedir. Ancak araştırmacılar tarafından bu sürecin oldukça uzun süreceğine dair fikirler söylenmektedir. Dünya ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da bu geçiş sürecini etkileyecek faktörler mevcuttur. Bu faktörler bazı durumlarda Azerbaycan'da da uluslararası muhasebe standartlarına entegrasyon sorunlarına neden olmaktadır. En önemli sorunlara örnek olarak tercüme, siyasi-politik ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunlar gösterilebilir (Abbasov, 2015: 65).

Tüm zorluklara rağmen, dünyanın bazı ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da muhasebe sisteminde, tek bir dilin kullanılması yani uluslararası muhasebe standartlarının uygulanması, ülke ekonomisine fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle tüm bu farklılıkları ortadan kaldırmak için çözüm yolları aranmaktadır.

3. 1. Sosyo-Kültürel Farklılıklardan Kaynaklanan Sorunlar

Konunun başında değinildiği gibi sosyo-kültürel yapı, ülkedeki muhasebe sisteminin oluşmasında önemli etkenlerden biridir. Muhasebe sisteminin oluşmasında sadece sosyo-kültürel yapı değil aynı zamanda ekonomik, politik yapılarda önemli etkidir. Bu etkenlerle ilgili çeşitli yazarlar tarafından birçok makaleler yazılmış ve incelenmiştir.

Ünlü yazar Gray, muhasebe ve kültür arasında bir ilişkinin var olduğunu incelemiş ve model olarak ispat etmiştir. Gray'e göre muhasebe değerleri toplumun kültüründen etkilenmektedir ve muhasebe sisteminin oluşmasında yer alan önemli faktörlerden biridir. (Usul, 2007: 12).

Bir ülkede kullanılan muhasebe sisteminin yeni bir muhasebe sistemi ile değiştirilmesi yani yerel muhasebe sisteminin kaldırılıp uluslararası muhasebe standartlarının uygulanması oldukça zor bir süreçtir.

Şuan Azerbaycan'da kullanılan muhasebe sistemi "Azerbaycan Milli Muhasebe Standartlarıdır." Ancak küresel globalleşme ile artık dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi Azerbaycan'da da uluslararası muhasebe standartlarına geçiş süreci izlenmektedir. Bu geçiş süreci oldukça zor ve uzun bir süreçtir. Çünkü yeni sunulan muhasebe sisteminin norm ve değerleri ile daha önceki muhasebe sisteminin toplum tarafından kabul edilen ve alışılan norm ve değerleri arasında bir değişimin sağlanması zor bir süreçtir ve direk toplum kültürü ile alakalıdır (İbadov, 2012: 10).

Muhasebe sisteminde tek bir dilde konuşulmasını yani tek düzen hale gelmesini etkileyen bir diğer faktör dinsel kültürdür. Toplum tarafından kabul edilen dinsel inanç ve değerler muhasebe sisteminin, standartlarının uygulanmasında etkilidir. Bu varsayım, özellikle dini yasalarla yönetilen ülkelerde geçerlidir. Örnek olarak Azerbaycan'ın güney komşusu olan İran İslam Cumhuriyeti'ni gösterebilir.

3. 2. Siyasi veya Politik Yapılardaki Farklılıklardan Kaynaklanan Sorunlar

Muhasebe sistemi genelde bir ülkenin bürokratik yapısına göre oluşturulmaktadır. Örneğin merkezîyetçi bürokratik yapıya göre tasarlanan muhasebe sistemi ile merkezîyetçi olmayan bürokratik yapının tasarladığı muhasebe sistemi arasında farklılıklar oluşmaktadır. Aşırı bürokratik yapıya sahip olan ülkelerde, otorite yetkisi tek elde tutup başka otoritelerle paylaşılmak istenmediğinden, muhasebe sistemini kendi amaç ve beklentilerine uygun şekilde belirlenmektedir. Buna karşın, aşırı bürokratik yani merkezîyetçi yapıya sahip olmayan ülkelerde, muhasebe sistemi piyasanın ve karar alıcıların beklentilerine cevap verebilecek şekilde oluşturulmaktadır. Merkezîyetçi veya aşırı bürokratik yapıya sahip olmayan ülkelere örnek olarak İngiltere, Hollanda, Amerika, Fransa gibi ülkeler gösterebilir. Bu ülkelerin, muhasebe sistemleri devletten daha ziyade yatırımcılara göre düzenlenmektedir (Gray, 2010: 10).

Aşırı bürokratik yani merkezîyetçi yapıya sahip ülkelerde ise muhasebe sistemi karar alıcılara göre değil yasalara göre hazırlanmaktadır. Bir diğer ifade ile muhafazakar yapıya dayanmaktadır. Bu ülkelere örnek olarak Güney Amerika ülkeleri, Afrika ülkeleri ve Asya ülkeleri verilebilir.

Azerbaycan'da uygulanmakta olan "Azerbaycan Milli Muhasebe Standardı" açıklamalarda ve teoride karar alıcılara bağlı hazırlanan bir sistemdir. Bu sistem karar alıcılara bilgi sağlamaktan çok devlet merkezli yükümlülüklerin uygulanmasına yönelik hazırlanmaktadır (Sadikov, 2015: 44).

Kısaca özetlenirse, muhasebe sistemi ülkelerin siyasi ve politik yapısına, yönetim biçimine, pazar yapısına ve toplumun amaçlarına göre hazırlanmalıdır.

3. 3. Dil Farklılıklarından Kaynaklanan Sorunlar (Tercüme Sorunu)

Uluslararası muhasebe standartlarının entegrasyon sorunlarından bir diğeri de dil farklılıklarından kaynaklanan tercüme sorunudur. Her ülkenin kendi dili olduğu gibi kendilerine özgü muhasebe terminolojileri vardır. Ülkelerin farklı muhasebe terminolojisinin olmasının nedeni muhasebe dilinin o ülkenin kültür yapısı ile etkileşim içinde olmasından kaynaklanmaktadır (Evans, 2001: 107).

Dünya genelinde olduğu gibi Azerbaycan'da da yani Azerbaycan Milli Muhasebe Standartlarında da tercüme sorunu yaşanmaktadır. Çünkü uluslararası muhasebe standartlarında var olan bazı kavram ve ya semboller, Azerbaycan diline çevrildiğinde yani kaynak dilden hedef dile çevrildiği zaman bazı anlaşılmazlıklar oluşmaktadır.

Bu anlaşılmazlıklara kaynak oluşturan nedenlere örnek olarak aşağıdakiler gösterebilir:

1. Azerbaycan diline çeviri yapıldığında o sözcüğün karşılığının olmamasından,
2. Uluslararası Muhasebe Standartlarında tek bir kelime ile anlatılan bir ifadenin Azerbaycan dilinde tek bir sözcük ile ifade edilememesinden kaynaklanmaktadır.

Bu nedenle, Uluslararası Muhasebe Standartlarına geçiş süreci boyunca kavram ve semboller arasında uyumlaştırma çalışmaları yapılmalı ve daha etkili araştırmalar yapılmalıdır (Ferejov, 2010: 85).

4. SONUÇ

Dünya genelinde her bir ülkenin kendisine özgü sosyo-kültürel, politik, ekonomik yapıları mevcuttur. Tüm bu etkenlerin sonucunda ülkelerin muhasebe sistemleri farklılık göstermektedir.

Her bir ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da sosyo-kültürel, politik, ekonomik, hukuk yapılarında farklılık nedeni ile uluslararası muhasebe standartlarının entegrasyonunda sorunlar oluşmuştur.

Bu çalışma sonucunda tüm bu sorunların neden kaynaklandığı belirtilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur. Dünya genelinde genel kabul gören tek bir muhasebe standartının olması için yani uluslararası muhasebe standartlarına entegrasyon yapılması için ülkelerin bir görüşbirliği oluşturmalı ve hukuki yapıda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abbasov, G. (2015). *Muhasibat Uçotu*. İktisad Üniversitesi Yayın Evi, Bakü: 65
- Ağca, A. (2003). Ülke Muhasebe Sistemlerindeki Farklılıklar ve Bu Farklılıklardan Kaynaklanan Sorunlar. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 4.
- Ayboğa, H. (2002). Globalleşme Sürecinde Muhasebe Alanındaki Gelişmelere Ülkemizin Uyumu. *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 42.
- Berberoğlu, B. (2002). Uluslararası Muhasebe Standartları ile Ülkemizdeki Muhasebe Standartları Uygulamalarının Karşılaştırılması. *Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 15.
- Çankaya, F. (2007). Uluslararası Muhasebe Uyumunun Ölçülmesine Yönelik Bir Uygulama: Rusya, Türkiye ve Çin Karşılaştırması. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 6.
- Evans, L. (2001). Uluslararası Muhasebe Standartlarında Dil ve Tercüme Sorunu. *Muhasebe ve Denetim Dergisi*, 17(2), 215.
- Ferejov, E. (2010). *Uçot işi ve onun aparılma qaydası*. Ticaret Kitapevi, Bakü: 27.
- Gray, S. (2010). *Kültürün Muhasebe Üzerindeki Etkisi*:10.
- Guluyev, O. (2015). *Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Azerbaycan Uygulaması*. İktisad Üniversitesi Yayınevi, Bakü: 85
- Güvemli, B. (2008). Uluslararası Muhasebe Standartlarının Çeşitli Ülkelerin Muhasebe Kültürleri ile Etkileşimi ve Türkiye Örneği. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, *Yayınlanmış Doktora Tezi*, İstanbul: 4.
- İbadov, E. (2012). Azerbaycan ve Türkiye Muhasebe Sistemlerinin Karşılaştırmalı Analizi. Dumlupınar Üniversitesi, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya: 33
- IFRS, (2018). *Use of IFRS Standards around the world*: 3
- Lewis, M. (2001). Muhasebe ve İslam. *Muhasebe Dergisi*, 25, 12.
- Sadikov, E. (2015). *Muhasibat Uçotunun Genişlendirilmesi*. Bakı Kitapevi, Bakü: 44.
- Usul, H. (2010). *Davranışsal Muhasebe*. Asil Yayınları, Ankara: 31.
- Üstündağ, S. (2015). Muhasebe Standartlarının Oluşturulması Süreci. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 10(3), 10.

Son 20 Yıllık Süreçte Kanada'nın Kamu Ekonomisi Büyüklüğündeki Değişim (2000-2020)

Change in Canada's Public Economy Size in the Last 20 Years (2000-2020)

Seymur HUSEYNLİ

Bursa Uludağ Üniversitesi

seymurhuseyin1@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2384-2003

DOI: 10.37154/ijopec.2020.22

Article Info

Received: 16.12.2020

Accepted: 24.12.2020

Keywords: The Share of Public Sector, National Economy, Satate Expenditures

Abstract

After the great depression that took place in 1929, the idea of the public sector interfering with the functioning of the economy has become increasingly widespread in world economies. The main reasons for this are the loss of functionality of classical economic theory and practices after the 1929 crisis, and the lack of a significant solution seeking to get rid of the economic crisis in the world. In these years, Keynesian policies led by J. M. Keynes defended the necessity of state intervention in the economy, opposed to the minimal state understanding contrary to the Classics, and they insisted that the only safe way to get out of the crisis was the implementation of expansionary fiscal policies by increasing the amount and components of state expenditures. Nowadays, the share of the public sector in world economies is increasing, and this is why the share of public sectors in the national economy varies between 25% and 40%. The aim of this study is to explain the economic evolution of the public sector share in the Canadian economy, which is one of the 7 largest economies in the world, in the last 20 years, to calculate the size of the Canadian public economy with different economic indicators and to compare it with other OECD countries.

Makale Bilgisi

Geliş: 16.12.2020

Onay: 24.12.2020

Anahtar sözcükler: Kamu Kesimi Payı, Kamu Ekonomisi, Devlet Harcamaları

Öz

1929 yılında gerçekleşen büyük buhrandan sonra dünya ekonomilerinde kamu kesiminin ekonominin işleyişine müdahale etmesi düşüncesi giderek geniş bir hal almıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında 1929 bunalımında klasik iktisat teorisi ve uygulamalarının bu tarihten itibaren kendi işlerliğini kaybetmesi, dünyanın içinde bulunduğu ekonomik buhrandan kurtulmak için kayda değer bir çözüm arayışının bulunmamasıdır. Bu yıllarda J. M. Keynes'in önderliğini yaptığı Keynezyen politikalar ekonomiye devlet müdahalesinin gerekliliğini savunarak Klasiklerin aksine minimal devlet anlayışına karşık çıkmış, krizden çıkmak için tek güvenli yolun devlet harcamalarının miktar ve bileşenlerinde artım yönünde değişikliklere giderek genişletici maliye politikalarının uygulanması olduğunu ısrarla savunmuşlardır. Günümüzde dünya ekonomilerinde kamu kesiminin payı giderek artmakta, ve bu sebeptendir ki kamu kesimlerinin milli ekonomi içerisindeki yeri % 25 ila % 40 arasında değişmektedir. Bu çalışmanın amacı dünyanın en büyük 7 ekonomisinden biri olan Kanada ekonomisinde son 20 yıl içerisinde kamu kesimi payının geçirdiği iktisadi evrimi anlatmak, farklı ekonomik göstergelerle Kanada kamu ekonomisinin büyüklüğünü hesaplamak ve diğer OECD ülkeleri ile kıyaslamasını yapmaktır.

1.GİRİŞ

Devlete karşı duyulan gereksinimin ortaya çıkmasından bu yana devlet dediğimiz kurumun hangi görevleri üstleneceği, hangi sınırlar kapsamında faaliyetde bulunacağı hususunda farklı çalışmalar yapılmıştır. Dönemin ekonomik koşullarına bağlı olarak devletlerin üstlenmesi gereken bu görevler zaman zaman artış veya azalışlar göstermiştir ve tabii ki bu görevlerin miktarındaki dalgalanmalar ülkelerin sosyal, ekonomik ve siyasal durumundaki değişmelere bağlı değişim göstermiştir. Liberal politikaların hakim politika şeklinde uygulandığı dönemlerde devletin ekonomiye müdahalesi olabildiğince sınırlandırılmaktaydı. Fakat, devletin ekonomiye müdahalesini savunan Korumacı politikaların izlendiği dönemlerde ise bu müdahaleler desteklenerek sınırları genişlendirilmiştir. Bu sebeptendir ki, devletlerin sosyo-ekonomik ve siyasal durumlarına bağlı olarak ekonomilerdeki kamu kesimi payı dönemler itibariyle değişiklik arz etmektedir.

Günümüzde devletlerin sahip olması gereken rol model anlayışı kalkınma durumlarına göre klasiklerin savunduğu gibi minimal devletten sosyal-refah devletine doğru evrilmektedir. Böylece devlet, toplum refahını maksimum kılma yolunda kamu kesiminin payını arttırmakta, özel teşebbüslerin yetersiz kaldığı alanlarda ise kamu hizmeti üretimini gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda devlet özel sektör ekonomisine de müdahale ederek yaptığı harcamalarla toplum refahını maksimum kılmayı amaçlamaktadır. Devletin yaptığı kamusal harcamalar sosyal hayatta daha aktif bir yer tutarak kamu kesiminin payını daha da arttırmıştır.

Kamu kesiminin yerel ekonomi içerisindeki payı kamu harcamaları/GSMH oranı ile hesaplanmakta ve bu hesaplama sonucunda devletin yürüttüğü faaliyetlerin ölçüsü ve etki alanı bilinmektedir. Genel itibariyle kamu kesiminin büyüklüğü zaman zaman duraklama ve azalışlar göstermesine rağmen gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak tüm ekonomilerde artma eğilimi göstermektedir. Gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerin sosyal devlet çerçevesinde kamu harcamaları az gelişmiş ülkelere oranda daha fazladır fakat burada dikkat edilmesi gereken esas konu bu kamu harcamalarının miktarı değil etkinliğidir. Yani bu kamu harcamalarının kayıba uğratmadan gerektiği alanlara doğru zamanda aktarılmasıdır. Aynı zamanda kamu kesiminin yaptığı harcamaların etkin ve verimli olması devletlerin iktisadi ve sosyal gelişiminde büyük önem arz etmektedir. Devletin ekonomideki faaliyetleri sadece kamu harcamaları ile sınırlandırılmamalı, böyle olduğu zaman bu harcamalar ekonominin kalkınması yönünde önemli katkı sağlamayacaktır.

Bu çalışmada Kanada kamu ekonomisinin son 20 yıl içerisinde geçirdiği evrimi kapsamlı bir şekilde anlatmaya çalışacağız. Şimdilik bu bölümde Kanada ekonomisinin sahip olduğu makro göstergeler hakkında bilgi vereceğiz. Kanada ekonomisi 2019 verilerine göre, 1.7 trilyon ABD Dolarını aşan GSYİH'sı ile dünyanın en büyük 10. ekonomisidir. Aynı zamanda Kanada G7 ve G20 ülkeleri arasında yer almaktadır. Kişi başına düşen yıllık ortalama 46.213 ABD Doları ile dünyanın en yüksek refah düzeyine sahip ülkeleri arasında yer almaktadır (mfa.gov.tr). Küreselleşmenin bir sonucu olarak çoğu gelişmiş ülke gibi Kanada'da da nüfusun büyük kısmı (yaklaşık % 80'i) hizmet sektörü tarafından istihdam edilmektedir. 1990'lı yılların başından itibaren işsizlik oranı azalan seyirde ilerleyerek 2008 senesinde % 6'a kadar düşmüştür. Bu trend 2020 senesine kadar azalan seyir izleyerek 2019 senesinde % 5.67 olarak ölçülmüştür. Günümüzde Covid-19 salgınının negatif etkilerinden teğet geçen ekonomi olmadığı gibi Kanada ekonomisi de bu "zarardan" kendi payını almıştır. 2020 güncel verilerine göre Kanada'da işsizlik oranı % 9.75'dir (National Statistic Office, 2019).

2.KAMU KESİMİNİN BÜYÜKLÜĞÜNÜN ÖLÇÜLMESİ VE KANADA'DA KAMU KESİMİNİN EKONOMİK BOYUTU

Kamu ekonomisinin büyüklüğü, etkinliği ve verimliliği mevcut kaynakların üretkenliğinin hesaplanması için önemli vasıtalar. Devlet, insanlarına daha iyi bir altyapı hizmeti sağlamak, dolayısıyla toplumu kalkındırmak için kendi kaynaklarını harcamaktadır. Devlet kendi kaynaklarının en büyük tüketicisi/kullanıcısı olarak bütçe içerisinde yer alan harcama ve gelir kalemleri arasında ilişkiler kurmak, bu gelir kalemlerinin bütçenin işleyişini en iyi şekilde sağlayacak yeni metodların araştırmasını yapmakla mükelleftir (Methods of Measuring The Economy, 2015).

Günümüzde devlet dediğimiz kurum temel görevleri (savunma, güvenlik, adalet) dışında ekonominin işleyişine müdahale ederek özel sektörün sebep olduğu piyasa başarısızlıklarını gidermektedir. Aynı zamanda devlet vergiler, kamu harcamaları, iç ve dış borçlanmalar vasıtasıyla milli ekonomi üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu sebeple kamu ekonomisinin, sahip olduğu iktisadi

göstergeler üzerinden düzenli bir şekilde ekonomik analizler yapılması önem arz etmektedir (Öztürk, 2011: 6-7). Devletin gerçekleştirdiği kamu faaliyetlerinin iktisadi değerinin milli ekonomi içerisindeki payı kamu harcamaları / GSYİH ile hesaplanmaktadır. Genel ekonomi içerisinde kamu kesiminin payı farklı dönemler itibarıyla azalma ve duraklamalar göstermesine rağmen hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde artan bir seyir izlemektedir. Kamu faaliyetlerinin esas kaynağı olan kamu harcamaları kamu ekonomisinin büyüklüğünün belirlenmesinde önemli rol oynadığı gibi, bu kamu harcamalarının da artan seyrinde ilerlediği gözlemlenmektedir (Yılmaz ve Susam, 2001:1).

Kamu harcamalarının GSYİH'a bölünmesiyle elde edilen kamu ekonomisi ölçüsü dünyanın çoğu ülkeleri tarafından en çok kullanılan yöntemdir. Fakat, kamu kesiminin milli ekonomi içindeki payının bulunmasında farklı yöntem ve metotlar da mevcuttur. Bunlar; kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya, net yurtiçi hasılaya, net milli hasılaya bölünmesiyle veya reel kamu harcamaları / GSYİH, kamu nihai tüketim ve sermaye oluşum harcamaları / GSYH ve toplam vergiler / GSYİH gibi yöntemlerdir (Sandalcı, 2016:5).

2.1. Kamu Ekonomisi Ölçüm Yöntemleri

Genel bir bakış açısı olarak devletin yani kamunun ekonomi içerisindeki büyüklüğünün hesaplanmasında harcamalar kalemi dikkate alınmaktadır (Karakaş, 1994: 164). Devletin belirli bir sene veya zaman dilimi içerisinde yaptığı kamusal harcamalar kamunun ekonomide tuttuğu payı yüzdesel olarak ifade ederek aynı zamanda bu kamusal harcamalar devletin yerine getirmekle mükellef olduğu değeri maddi açıdan yansıtmaktadır. Aslında bu harcamalar kimi zaman ortaya çıkan ekonomik ve finansal krizler sonucunda azalış ve duraksamalar göstermesine rağmen hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde genellikle artış göstermekte ve bununla beraber kamu kesiminin ekonomi içindeki payının hesaplanmasında güvenilir bir araç olan kamu harcamalarının artarak seyir ettiği gözlemlenmektedir (Yılmaz ve Susam, 2001: 1). Zamanla neredeyse tüm dünya ülkelerinin ekonomilerinde kamu kesiminin payı giderek artmış ve devletin ekonomideki nüfusu artmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde devletin ekonomi içindeki payı yavaş biçimde artarken bu durum gelişmiş ülkelerde farklı bir şekilde seyir ederek daha kısa bir zamanda tamamlanmıştır. Savaş ve ekonomik krizler bilavasita kamunun ekonomi içerisindeki büyüme sürecini hızlandırarak özel sektörleri sekteye uğratmıştır (Şener, 2008: 29). Böylelikle kamunun ekonomik faaliyetlerindeki niceliksel değişimlerle beraber niteliksel farklılıklar da arz edilmiştir (Ulusoy, 2012).

Böylece devletin ekonomideki payının hesaplanması bir çok dünya devletlerinin ortak ilgi alanına çevrilmiştir. Kamu ekonomisinin ölçüsü genelde devleti temsil eden kamu kurum ve kuruluşlarının bir mali yıl içerisinde harcadığı miktarın gayrisafi milli hasılaya oranlanmasıyla bulunur. Bu tür hesaplamaların içeriği ise yer yerinden yönünden yönetim kuruluşlarından olan mahalli idareler, fonlar, kamu iktisadi teşebbüsleri, döner sermaye kuruluşları, sosyal güvenlik kuruluşları, konsolide devlet bütçesi ve diğer kamu tüzel kişilerinin belirli bir mali yıl içerisinde yaptığı harcamaların gayrisafi milli hasılaya oranlanması şeklindedir (Pehlivan, 2004:39; Karakaş, 1994). Bununla beraber kamu ekonomisinin büyüklüğü uluslararası karşılaştırmalarda konsolide bütçe harcamalarının gayrisafi milli hasılaya oranlanmasıyla hesaplanır. Kamu harcamaları dolayısıyla devletin ekonomik faaliyetler içindeki tahmini payını göstermekle bu harcamaların aslında ekonomide önemli makroekonomik etkilere sahip olduğunu belirtmektedir. Genel kabul görmüş uluslararası standartlara uygun olarak kamu kesiminin payının ölçülmesi kamunun yaptığı harcamaların gayrisafi milli hasılaya oranlanmasıyla bulunur fakat bazı kaynaklara göre devletin ekonomideki büyüklüğü devletin ürettiği sosyal malar ve KİT'lerin harcamaları ile belirlenmektedir. Kamu ekonomisinin boyutu ülke ekonomisinde önemli yere sahip olduğundan bu hesaplamaların doğru yürütülmesi ülkenin rastlaştığı ekonomik çalkalanmalardan en az zararlı kurtulmasını sağlamaktadır.

Adam Smith'den sonar klasik düşünce okulunun üyeleri ekonomiye çok müdahale etmeyen küçük devlet modelini benimsemişlerdir. Devletin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerin yansımaları olan kamu kesiminin ekonomideki payı ondokuzuncu yüzyılın sonlarından birinci dünya savaşına kadar geçen sürede %10'larda seyir etmiştir (Tanzi ve Schuknecht, 2000: 5-9; Sakal, 1999: 164). 1900'lü yılların başlarından bu yana gerçekleşen I. Dünya Savaşı ve Büyük İktisadi Buhan gibi olaylar devletlerin savunduğu liberal politikaların saygınlığını azaltmış, özellikle 1929 krizine kadarki dönemde devletin ekonomiye minimal düzeyde müdahalesi savunulsa da büyük buhrandan sonra oluşan yeni ekonomik düzenle kamu kesimlerinin payı günümüzde neredeyse yarı yarıya olacak şekilde (40-50%)

seyir etmektedir. Kamu harcamalarında bilindik artış I. Dünya Savaşı yıllarında ülkelerin savaşa katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Bu kamu harcamalarının finansmanı ise vergi oranlarının artırılmasıyla karşılanmaktaydı. Büyük buhran yıllarına kadar bir çok Avrupa ülkeleri temel sosyal güvenlik sistemini oturtmayı başarmıştır. Büyük buhran kamu harcamalarında genişleme ile sonuçlanmıştır. Büyük buhrandan sonraki yıllarda ise minimal devlet anlayışı kademeli olarak ortadan kalkmıştır. Kamu harcamalar miktarında sıradışı artışa yol açan en bilindik olaylar 1917’de Bolşeviklerin Rusya Çar’ını devirerek yönetimi ele alması ve Büyük Buhran olmuştur.

Günümüzde piyasa ekonomisinin aksamadan çalıştığı kapitalist ülkelerde bile kamu kesiminin sürekli büyümesi bu ekonomileri adeta kapitalist ekonomik modelden karma ekonomik modele doğru itmiştir. Kamu kesiminin ekonomi içerisindeki payının hesaplanmasında kullanılan en bilindik metotlardan olan kamu harcamaları/GSMH dahil hesaplanan sonuçlarda neredeyse kamu kesimi boyutunun %25’den az olduğu ülke yoktur. Aynı zamanda ekonomilerinde kamu kesiminin payı %50’den fazla olan ülkeler de az değildir (Ulusoy, 2012). Büyük buhrana kadarki dönemlerde devletin maliye politikaları ile ekonomik hayata müdahalesine sosyo-ekonomik yaşamın bir parçası olan toplum pek sıcak bakmamaktaydı fakat 1929 yılında gerçekleşen buhranın çözümünde J.M.Keynes’in öncülüğü ile uygulanan genişletici maliye politikaları bu önyargını kırmıştır. Bunun sonucudur ki günümüzde ABD gibi piyasa ekonomisinin pürüzsüz çalıştığı ekonomilerde bile kamu kesimini payı önemli ölçüde gerçekleştirmektedir. Geçmişte klasik düşüncelerin hakim olduğu dönemlerde devlet temel hizmetlerin üretimi dışında ekonomik yaşama fazla müdahale edebilmeyordu. Günümüzde ise liberal politikaların katı şekilde uygulandığı ülkelerde bile devlet temel faaliyetleri dışında fiyat artışlarını engellemek ve adil gelir dağılımını sağlamak gibi kapsamlı uygulamalarla sosyo-ekonomik yaşamın gidişatına yön vermektedir.

2.2.Kanada’da Kamu Kesiminin Ekonomik Boyutu

“Devlet” adlandırdığımız kurum insan topluluklarının dağınık hayattan oturak hayata geçmesiyle beraber ortaya çıkmıştır. Devlet anlayışının tanımı konusunda farklı teoriler ileri sürülmüştür. Bu teorilerden bazılarına bakacak olursak eğer devlet, toplumu olabilecek harici tehlikelerden koruyarak belirli bir alanda (Şehir devletleri, İmparatorluklar ve s.) asayiş sağlamaya mutlak güç haline gelmiştir. Diğer bir teoriye göre ise devlet insanların üretim faaliyetlerini hayata geçirmeleri için sulama kanalları gibi hizmetleri sağlamak için ortaya çıkmış ve bu yolda evrim geçirerek günümüzdeki biçimini almıştır (Kirmanoğlu, 2007:18).

Günümüzde “Devlet” anlayışı hakkında en eski tanım ise Thomas Hobbes’a aittir. O, “Devleti” ismi İncil ve Tevrat’ta geçen bir canavara, Leviathan’a benzetmektedir. Hobbes “Devlet” tanımını;

“Onları (vatandaşları) yabancıların istilasından koruyabilmenin, birbirlerine zarar vermektense engellemenin, kendi sanayilerini ve yeryüzünün meyvelerini güvence altına almanın yolu bütün gücü ve kudreti bir tek insan ya da insanların meclisine vermektir... (Toplumda yaşayan) İnsanlar birbirlerine ‘Ben haklarımdan vazgeçiyorum ve tüm haklarımı bu insana ya da insanların meclisine veriyorum’ demelidirler. Böylece bütün güç ve kudret tek bir insanda toplanır. Bu devlet ya da latince civitas olarak adlandırılır. Bu büyük leviathan’ın doğması demektir.” (Hobbes, 1651) şeklinde açıklamaktadır.

Adolf Wagner’e göre sanayileşme döneminin sürekli kılınması için devletin dışsallık yayan altyapı alanlarına yatırım yapması gerekir. Özel sektörün bu altyapı yatırımlarını gerçekleştirmesi ekonomik açıdan pek mümkün olmadığı için bu alanlara devletin müdahalesi kaçınılmazdır ve doğal olarak kamu harcamaları artış göstermektedir (Musgrave ve Peacock, 1958:81). A.Smith ile aynı iktisadi ideolojiyi paylaşan klasik iktisatçılar 19. Yüzyılda milli ekonomiye kamu müdahalesinin minimum düzeyde olmasını savunmuş, devletin faaliyetlerinin sadece tam kamusal mal olarak nitelendirdiğimiz savunma, güvenlik ve adalet gibi hizmetlerle sınırlandırılmasını desteklemiştir (Tanzi ve Ludger, 1996:2).

Klasik iktisadi görüşe göre piyasa ekonomisi “görünmez el” vasıtasıyla optimum düzeye gelebileceğinden devletin ekonomiye müdahalesini gereksiz bulmaktadır. Neoklasikler ise klasiklerin aksine ekonominin işleyişinin bazı etkenler sebebiyle tam kapasite halinde çalışmayacağını ve dolayısıyla başarısızlığa uğrayabileceğini bunun için ise devletin piyasa ekonomisi işleyişine müdahalesinin sınırlandırılması düşüncesini savunmuşlardır. Bütün bu görüşler iktisat literatüründe “Piyasa Başarısızlığı Teorisi” olarak adlanmaktadır. Neoklasiklere göre ise piyasa başarısızlığının temel

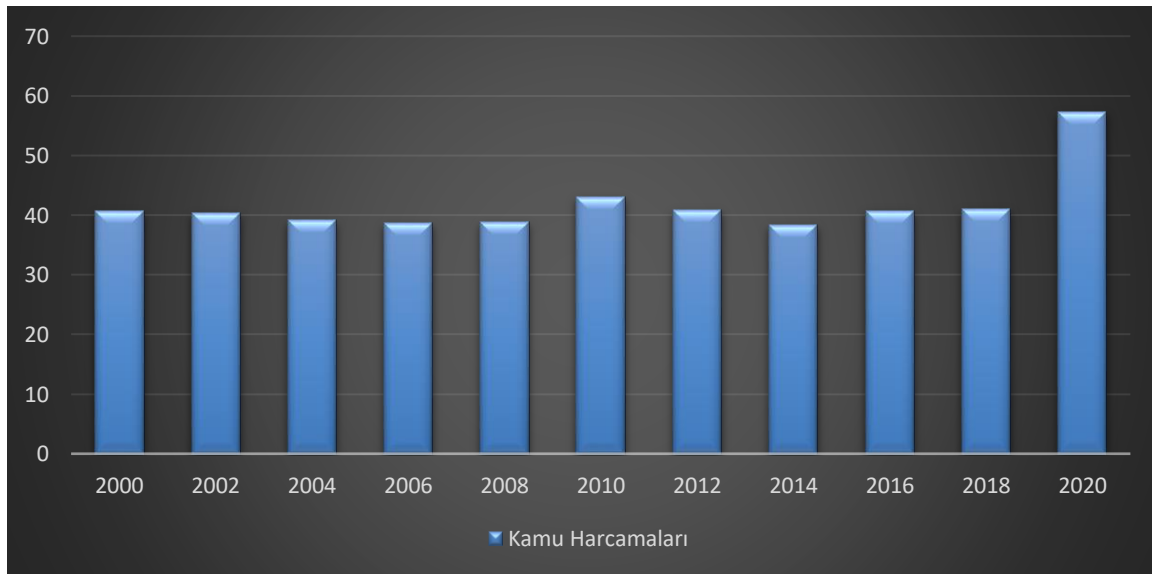
nedeneri arasında; tam rekabet piyasasını sağlayamama, asimetrik bilgi, kamusal mallar ve eksik piyasalar yer almaktadır (Aktan, 2012:4).

Bir önceki altbaşlıkta da belirttiğimiz üzere günümüzde kamu ekonomisi büyüklüğü % 40 ve üzeri olan ülkeler az değildir. Kanada bu kategori ülkelerinden sadece bir tanesidir. Şöyle ki, Kanada'nın son 20 yılda kamu harcamalar trendine bakacak olursak eğer bu harcamaların GSYİH'ya oranı bir kaç yıl istisna olmakla % 40'ın altına düşmemiştir. Bu harcamaların her sene, aynı yılın GSYH'na uygun olarak, benzer düzeyde ilerlemesinin sebebi, Kanada'nın gelişmiş ülkeler olarak nitelendirdiğimiz, hem iktisadi hem de sosyal açıdan kalkınmış, kişi başına daha fazla yıllık gelir düşen ülkeler arasında yer almasıdır. 1980'lerde Kanada'da GSYİH'nın yıllık büyüme oranı dünyaya oranla yaklaşık % 2-2,5 geri kalmaktaydı. Fakat 2000'li yılların başına geldikte ise bu fark neredeyse % 0'a inmiştir. 2007-2009 dönemi Kanada'nın GSYİH'sı için pekte iç açıcı olmamıştır çünkü bu yıllarda Kanada'nın yıllık GSYİH büyüme oranı % 1'den % -3'lere kadar düşmüştür. Hiç şüphesiz bu resesyonun sebebi 2008 Dünya Krizi'dir. Bu yıllarda bir tek Kanada kamu ekonomisinde değil aynı zamanda aralarında Kanada'nın da yer aldığı G-7 ülkelerinden olan ABD, Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa kamu ekonomileri payında ciddi küçülmeler yaşanmıştır. Bu küçülmeler sonucunda kamu yönetimi, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi alanlarda milyonlarca insan işini kaybetmiş ve bu da dolaylı yollardan toplumun sosyal yaşamını etkileyerek negatif sonuçlara getirip çıkarmıştır.

2.2.1.Kamu Harcamaları / GSYİH Oranı Açısından Kanada Kamu Ekonomisinin Büyüklüğü

Kanada'da kamu kesmi harcamaları yıllar itibariyle devletin ve toplumun artan gereksinimlerini karşılamak amacıyla artış göstermiştir. Bu harcamalar 2000 yılı verilerine göre 448.596 milyar Kanada Doları teşkil ederek toplam GSYH içerisinde % 40,56'lık bir yer tutmuştur. Genel itibariyle kamu harcamalarının büyüklüğünün sürekli değişmesi iktisadi politikaların ekonomideki kamu kesimi payının arttırılıp-azaltılması, devletin yeni idari birimler oluşturarak onları görevlendirmesi, yeni vergiler konarak veya mevcut vergileri kaldırıp yerine başka vergiler koyarak gelir ve giderlerin yeniden sınıflandırılmasına hizmet etmektedir. (Yılmaz ve Susam, 2001: s.413). Kamu kesiminin yaptığı harcamalar devlet tarafından gösterilen hizmetlerin etkinliği ve verimliliği açısından çok önemlidir. Kamu harcamalarının 2000 yılında GSYİH içindeki payı % 40,56 iken bu oran izleyen senelerde de % 40 etrafında seyir etmiştir. 2014 senesinde bu oran % 38,37'e gerileyerek 20 senelik süre zarfında tarihinin en düşük kamu harcama miktarını, 2020 yılında ise % 57,32'lik bir oran ile Kanada kendisinin nerdeyse tüm zamanların en fazla kamu harcamasını yapmıştır.

Grafik 1 : Kanada'da Yıllar İtibariyle Kamu Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı

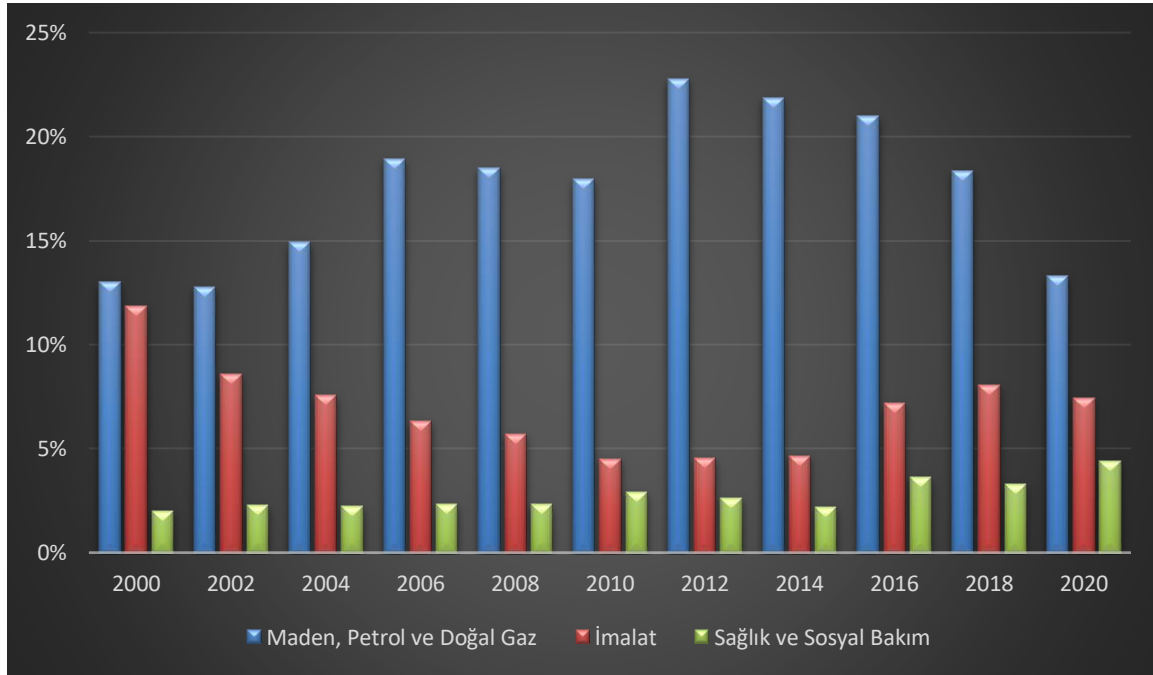

Not: Grafik 1 National Statistic Office'den alınan veriler esasında hazırlanmıştır.

Kamu harcamalarından bahs ettiğimiz için mutlaka yatırım harcamalarına da değinmemiz gerekir. Şöyle ki, yatırım harcamaları ekonomide üretim potansiyelini arttıran ve GSYİH içerisinde

önemli bir yere sahip olan harcama türüdür. Yatırım harcamaları mal stoklarına ilave edilen ve sermaye mallarını artıran kaynaklardır. Kanada’da yatırım harcamaları 2000 yılı verilerine göre 194.926 milyar Kanada Doları teşkil ederek aynı senede gerçekleşen toplam kamu harcamalarının (448.596 milyar Kanada Doları) %43,45’lik kısmını oluşturmuştur. Bu gösterge ilerleyen senelerde sırasıyla % 43,97 , % 44,38 ve %44,49 şeklinde hafif dalgalanmalar göstererek genel itibariyle artan bir seyir izlemiştir. 2014’te ise bu oran yaklaşık % 53 düzeyine ulaşmıştır. Bu yatırım harcamalarının en fazla ve en az hangi sektör ve hizmetlere yapıldığına bakacak olursak eğer, 20 yıllık bu süre zarfında en fazla yatırım alan sektörler sırasıyla konut, maden ve petrol-doğal gaz üretimi, imalat, amme idaresi, sigorta ve finans kuruluşlarına, en az yatırım harcamalarının yapıldığı hizmetler ise şirketlerin ve işletmelerin yönetimi, atık yönetimi, iyileştirme hizmetleri ve konaklama hizmetleridir. İlginçtir ki dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin % 9,88 ve % 0,94’nü kendinde barındıran Kanada’da madencilik ve petrol ve doğal gaz üretimi sektörüne kamu yatırım harcamalarının sadece % 22’i ayrılmaktadır. Buradan bu sonuca gelebiliriz ki Kanada içinde Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin de bulunduğu Orta Doğu ülkeleri gibi sadece petrol ve doğal gaz üretimine bağlı kalmamakta aynı zamanda konut, imalat ve sigorta ve finans gibi diğer alanlara da önem göstermektedir. Özellikle Covid-19 salgını nedeniyle Kanada’da sağlık ve sosyal yardım alanına kamu yatırım harcamaları bir önceki yıl harcamalarına göre artarak 10.648 milyar Kanada Doları’na ulaşmıştır ve 2020 yılı kamu yatırım harcamaları içerisinde % 4,38’lik bir yer tutmuştur.

Grafik 2: Kanada’da Yatırım Harcamalarının Farklı Sektör ve Hizmetler İtibariyle Dağılımı

Not:

Grafik 2 Statistics Canada’dan alınan verilere istinaden hazırlanmıştır.

Kamu yatırım harcamalarının yapıldığı bir başka alan ise güvenlik ve savunmadır. Savunma ve güvenlik harcamalarının kendisi bütçede ayrı bir harcama kalemi olarak gösterilmesine rağmen yapılan kamu yatırım harcamaları bu alana yapılan yatırımları da kapsamına almaktadır. Genel itibariyle savunma harcamalarının tanımına bakacak olursak eğer bu harcamalar savunma ve güvenlik alanında kullanılmak üzere araç, gereçlerin satın alınması veya üretimini, bu ekipmanların bakımını, onarımını, bu alanlardaki hizmet binalarının inşaat ve imarını ve son olarak bu alanlarda yapılan ar-ge faaliyetlerini karşılayan harcamalardır (Tüğen, 1988:48).

Bildiğimiz gibi Kanada, savunma sanayisi ürün ve hizmetlerinin üretiminde dünyanın önde giden ülkelerinden biridir. Hiç şüphesiz, Kanada’nın bu seviyeye gelmesindeki esas nokta her sene düzenli olarak savunma sanayisine yatırım yapılmasıdır. Kanada’nın savunma sanayisinin özellikle, motor üretiminde dünyanın ilk beş ülkesinden biri olduğu da bir gerçektir. 2002 yılı verilerine göre bu savunma sanayisinde en fazla değer üreten aktörler; CSE Inc, Bombardier Inc, General Dynamics Canada ve Magellan Aerospace gibi firmalardır (*The Ploughshares Monitor*, 2003). 2006 yılında Kanada Savunma Sanayi’sine değeri 17.1 milyar Kanada Doları ile ölçülen bir yatırım harcaması

yapılmıştır. Bu yatırım harcamasının içeriği ise Stratejik ve Taktik Hava İkmal Araçları, Orta ve Ağır Yük Helikopteri, Orta Ölçekli Lojistik Kamyonları ve Müşterek Destek Gemisi gibi askeri araç ve gereçlerin üretimini/onarımını kapsamaktadır . Fakat, 20 senelik bu süre zarfında savunma sanayisine en fazla yatırım harcaması 2010 senesinde gerçekleşmiştir. 49.52 milyar Kanada Doları değerindeki bu yatırım CF-18 savaş uçağı, F35 Lighting II savaş uçağı, deniz botları, Müşterek Destek Gemileri, Üçüncü Nesil Hafif Zırhlı Araçlar ve CC-130J Hercules savaş uçağı gibi araç ve gereçlerin üretimine/onarımına yatırılmıştır (Canada.ca, 2020).

Kamu yatırım harcamalarının büyük önem arz ettiği alanlardan biri de sağlık sektörüdür. Şöyle ki düzenli olarak her sene ciddi miktarlarda sağlık alanına harcanan kamu yatırımları bir ülkenin ekonomik büyüklüğüne fayda sağladığı gibi bu yatırımların ülke nüfusunun sağlık durumuna pozitif etki ederek ortalama yaşam süresini artırmaktadır, bu ise ülkenin sosyal açıdan kalkınmasına büyük katkı sağlar.

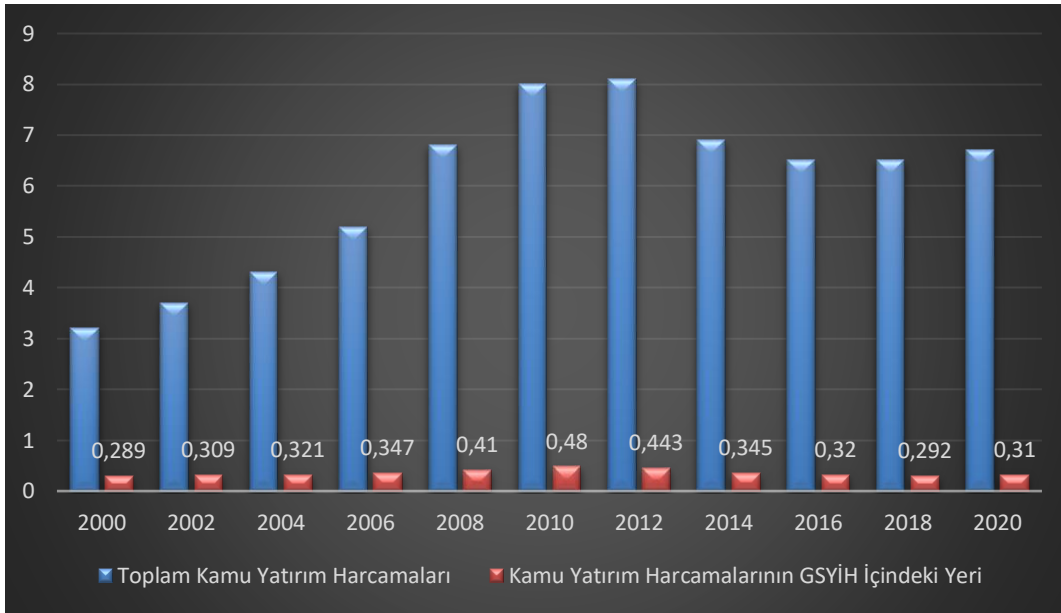
Genel olarak sağlık sektörü, sağlık hizmeti dediğimiz yarı kamusal malları ve toplum sağlığını sürdürülebilir kılmak isteyen geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu sektör kendisinde sağlıkla alakalı her türlü ürünün üretimini ve tedarikini düzenleyen sistem ve altsistemleri ve bunlar da kendi sırasında kişileri, kurum ve kuruluşları kapsamaktadır (Menderes ve Ersoy, 1993:30).

Sağlık hizmetlerinin amacı bireylerin ve toplumun sağlığını koruyarak onların fiziken, ruhen ve sosyal yönden ortaya çıkabilecek rahatsızlıklarını tedavi etmektedir. Bu tedaviler ve benzeri faaliyetlerin hepsi toplamda sağlık hizmetlerini oluşturmaktadır. Bu faaliyetleri oluşturan hizmetler ise anne-çocuk sağlığı, ilaç ve medikal araç ve gereçler gibi insan yaşamını iyileştiren, hastalıkları tedavi eden hizmetleri kapsamına almaktadır (Dağıstan, 2001:3).

Kanada’da son 20 yılda sağlık alanında yapılan yatırım harcamalarına bakacak olursak eğer, 2000 yılında yaklaşık 3.2 milyar Kanada Doları ile başlayan bu periyot ilerleyen senelerde de giderek artmıştır. 2000 yılında sağlık alanına yapılan yatırım harcamaları toplam kamu harcamalarının % 0,714’nü, toplam GSYİH’nın ise % 0.289’luk kısmı oluşturmuştur. Fakat, 2006 senesine gelince sağlık alanında yapılan kamu yatırım harcamalarının miktarı bir önceki seneye göre duraksamıştır. Şöyle ki, 2005’te Kanada’da sağlık alanına toplamda 5.1 milyar Kanada Doları değerinde yatırım harcaması yapılmıştır ve bu toplam kamu harcamalarının % 0,975’ni, toplam GSYİH’nın ise % 0,358’ni oluşturmuştur. 2006 yılında sağlık sektörüne aynı miktarda yatırım harcaması yapılmasına rağmen bu kamu yatırım harcamasının toplam kamu harcamaları içerisindeki payı % 0,881’e, toplam GSYİH içerisindeki payı ise % 0,340’a düşmüştür. 2000-2020 yılları arasında en fazla kamu yatırım harcamaları ise 2012 yılında gerçekleşmiştir. Bu senede gerçekleşen kamu yatırım harcaması 2010 yılında gerçekleşen kamu yatırım harcamasından azıcık fazla olması ile birlikte toplamda 8.1 milyar Kanada Doları teşkil ederek toplam kamu harcamalarının % 1’ni ve GSYİH’nın ise % 0,443’lük kısmını oluşturmuştur. Takip eden yıllarda ise bu trend hafif dalgalanmalarla birlikte azalan bir seyir izlemiştir.

Genel olarak Kanada’nın son 20 yılda sağlık sektörüne yaptığı yatırım harcamaları artış göstererek 3.2 milyar KAD’dan 8.1 milyar KAD’na yükselmiştir. Fakat kamu yatırım harcamalarının GSYİH’a oranı giderek azalış göstermiş neticede ABD, Yeni Zelanda, Avustralya, Fransa ve Almanya gibi OECD ülkelerinden geri kalmıştır. Kanada sadece Birleşik Krallık ve İtalya gibi ülkelerin önüne geçebilmiştir (CMAJ, 2020).

Grafik 3: Kanada’da 2000-2020 Yılları Arasında Sağlık Sektörüne Yapılan Kamu Yatırım Harcaması

Not: Grafik 3 National Statistics Office ve Canadian Institute for Health Information verilerine istinaden hazırlanmıştır. Toplam Kamu Harcamaları milyar bazında gösterilmiştir.

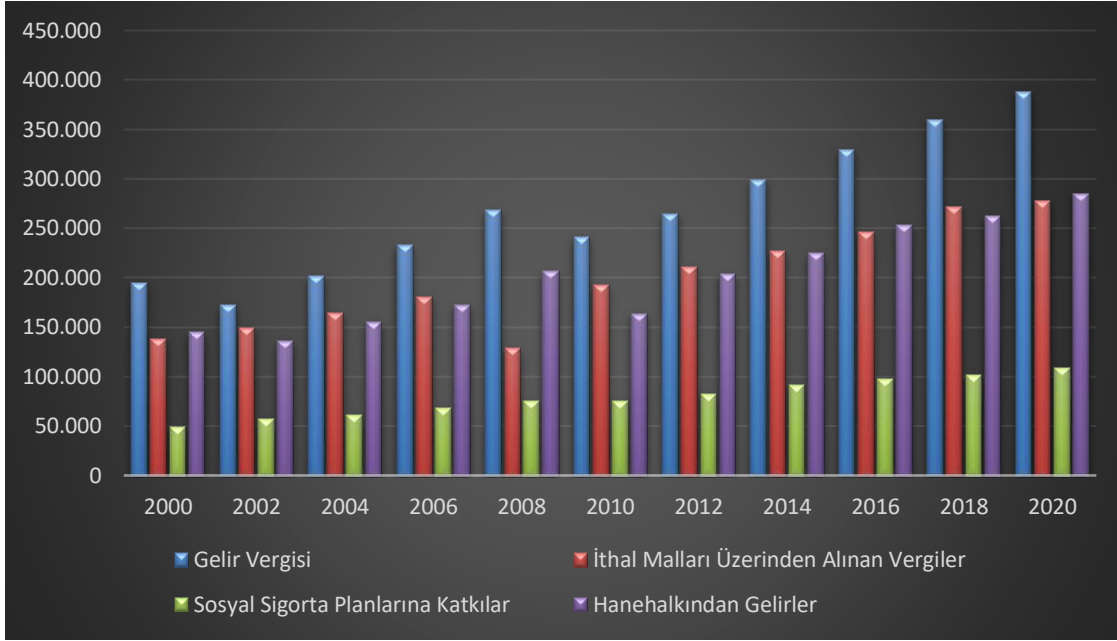
2.2.2. Kamu Gelirleri / GSYİH oranı açısından Kanada Kamu Ekonomisi Büyüklüğü

Kamu gelirleri anlam itibariyle iki yere; dar anlamda kamu gelirleri ve geniş anlamda kamu gelirlerine bölünmektedir. Dar anlamda kamu gelirleri sadece devlet tarafından toplanan cebri nitelikteki gelirleri yani merkezi yönetim tarafından vergi kanunları ve diğer esaslara dayanarak toplanan zorunlu ödemeleri kapsamaktadır.

Geniş anlamda kamu gelirleri ise devletin, kamu kuruluşlarının artan gereksinimlerini karşılamak amacıyla devletin kendilerine sunduğu vergileme yetkisi veya bu kamu kuruluşlarının sahip olduğu özel mülk ve teşebbüsler üzerinden elde ettiği her türlü iktisadi değerlerdir (Edizdoğan, 2008: s. 118). Kamu gelirleri sadece devletin bu veya diğer şekilde topladığı olağan ve olağandışı gelirlerle sınırlanmamaktadır, aynı zamanda devletin borçlanma ile sağladığı iktisadi değerler, dış yardımlar ve bağışlar da kamu geliri olarak nitelenmektedir.

Kanada’da kamu gelirlerinin son 20 yıl içerisinde geçirdiği evrime göz gezdirecek olursak eğer bu gelirlerin 2000 yılı ile kıyasladığımız zaman günümüzde neredeyse iki kat arttığını gözlemleyebiliriz. Şöyle ki, 2000 yılında Kanada devletinin toplam gelirleri 477,793 milyar Kanada Doları iken geçen sene yani 2019 yılı verilerine göre bu rakam 940,344 milyar Kanada Doları olarak ölçülmüştür. Bu kamu gelirleri ise kendi sırasında ülkenin iktisadi ve sosyal açıdan en gelişmiş bölgeleri olan Quebec, Ontario, British Columbia ve Alberta eyaletlerinden elde edilmiştir. Birçok gelişmiş ülkede olduğu gibi Kanada’da da vergilerin büyük kısmı gelir vergisinin payına düşmektedir aynı zamanda geçtiğimiz çeyrek’te gelir vergisi 382,980 milyar Kanada Doları olarak hesaplanmıştır. Gelir vergisinden sonra kamu gelirleri arasında ihraç malları üzerinden alınan vergiler, sosyal sigorta planlarına katkılar adı altında toplanan ödemeler ve servet transfer vergileri önemli yer tutmaktadır. Kanada’nın kamu ekonomisinin kamu gelirleri bölü gayrisafi yurtiçi hasıla açısından büyüklüğü 2000 yılında % 43.19, 2005’te % 40.07, 2010’da %38.33, 2015’te %39.96 ve 2020’de ise %37.39 olarak ölçülmüştür. Bu göstericilerden bu kanaate gelebiliriz ki geçen 20 yıllık süreçte Kanada kamu ekonomisi hafif dalgalanmalar şeklinde genel itibariyle azalan bir seyirde ilerlemiştir. Tabi ki, 2000-2020 yılları arasında kamu gelirleri yukarıda da bahs ettiğimiz gibi neredeyse iki kat artmıştır fakat unutmamak gerekir ki geçen bu süre zarfından gayrisafi yurtiçi hasıla da aynı oranda artış göstermiştir.

Grafik 4: Kanada’da Kamu Gelirlerinin Farklı Vergiler ve Ödemeler Bazında Dağılımı

Not: Grafik 4 Statistics Canada'dan alınan veriler esasında hazırlanmıştır. Grafik 4'de veriler milyar bazında gösterilmiştir.

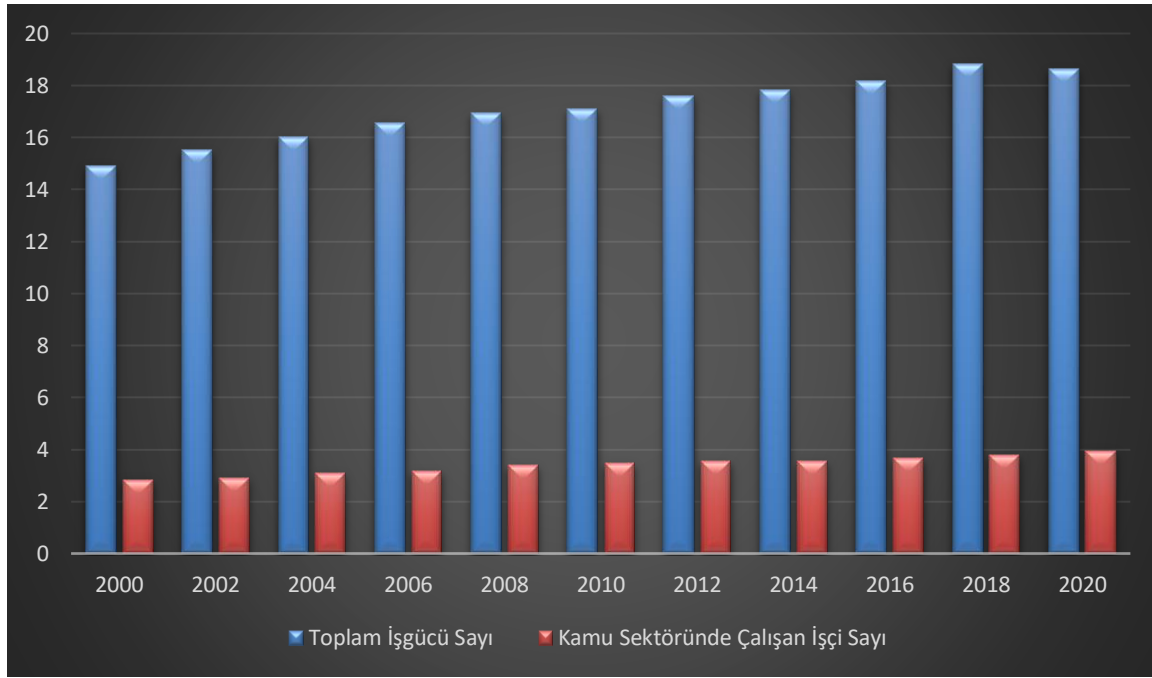
Grafik 3'den de görüldüğü üzere 2000-2020 yılları arasında Kanada'da gelir vergisi toplam kamu gelirlerinin %35 ila %40'nı oluşturmuştur ve buradan bu sonuca gelebiliriz ki, Kanada gelişmekte olan ülkeler gibi vergi gelirlerini dolaylı vergilere (KDV, ÖTV ve.s.) dayandırmamakta, aksine toplum bireylerinin gerçek iktisadi gücünü yansıtan gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergilere üstünlük vermektedir.

2.2.2. Kamu İstihdamı/Toplam İstihdam Oranı Açısından Kanada'nın Kamu Ekonomisi Büyüklüğü

Ülke genelinde mevcut bulunan işgücünün ekonomik yaşama katılmasıyla beraber bir değer atfetmesi istihdam durumudur. Bu istihdam düzeyi ekonomiye katkıda bulunan işgücü seviyesinin bariz göstergesidir. İstihdam emek faktörlerinin üretime yönelen kısmını kapsamaktadır. Bu işgücü kapasitesinin hiç bir ekonomik değer üretmemesi durumu ise işsizlik dediğimiz kavramı ortaya atmaktadır. Bireyler sahip oldukları istihdam durumu ile sadece fiziksel yaşamlarını değil aynı zamanda manevi değerler olarak tanımladığımız sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayarak yaşamlarını sürdürürler. Birey çalışarak gelir elde eder ve itibar kazanır bu da kişini tatmin ederek belirli manevi rahatlığa ulaşmasını sağlar.

Ülkelerdeki istihdam durumu o ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine, sahip oldukları doğal kaynaklara, eğitim düzeylerine ve bu eğitim düzeyiyle ortaya çıkara bildikleri teknolojik yeniliklere bağlıdır. Üretim faktörlerinin tamamının çalışarak ekonomiye katkıda bulunması tam istihdam durumunu yaratmaktadır. Tam istihdam durumunun söz konusu olması tüm üretim faktörlerinin mevcut piyasanın durumuna bağlı olan çalışma koşullarında iktisadi faaliyet göstererek belirli bir değer üretmesi demektir. Aynı zamanda tam istihdam durumu mevcut olan tüm doğal kaynakların ve sermaye malları stoğunun üretime katılması, atıl kalan kaynakların mevcut olmaması durumudur. Bu koşulların sağlanmadığı durumlarda ise eksik istihdam söz konusudur. Bu duruma Kanada üzerinden bakacak olursak eğer, özellikle Covid-19 salgını nedeniyle çalışan işgücü sayı % 2,5 gerileyerek 2020 yılında 18.61 milyon'a düşmüştür. Bu yıllarda kamu kesiminde çalışan işgücü sayısı ise toplam işgücü sayısından farklı olarak % 1,6 artış göstererek yaklaşık 3.96 milyon kişiye ulaşmıştır. Genel olarak 2000 ve 2020 yılları arasında Kanada'da toplam işgücü ve kamu sektöründeki çalışan sayısı artan bir seyir izlemiştir. Bu süre zarfında en fazla çalışan işgücü sayısı 2019, en fazla kamu sektörü çalışanı sayısı ise 2020 yılında gerçekleşmiştir.

Grafik 5: Kanada'da Kamu Sektöründe Çalışan Sayısının Toplam İşgücü Sayı ile Kıyaslanması

Not: Grafik 5 Statistics Canada'dan alınan verilere istinaden milyon bazında hazırlanmıştır. Grafik 5'te veriler milyon bazında gösterilmiştir.

3.SONUÇ

Ekonomiye kamu müdahalesi 1929 iktisadi buhranından sonra dünya ekonomileri arasında geniş şekilde yayılmıştır. Özellikle klasik iktisatçıların bu ekonomik bunalımın çözümü yolunda önemli gelişme kaydetmediği için dünya devletleri klasik iktisat uygulamalarından yani minimal devlet anlayışından hızla uzaklaşmıştır. Gelişmekte olan yeni ekonomik düzende devletler kendi ekonomi yönetimlerinde sıkı bir şekilde keynezyen politikaları yani genişletici maliye politikalarını uygulayarak bu soruna kısmen çözüm bulmuştur. Bunun dışında devlet özel kesim tarafından başarısızlığa uğratılmış piyasa ekonomisinin işleyişini iyileştirmek için milli ekonomiye müdahale etmektedir.

Kanada'nın son 20 yılda kamu ekonomisinin büyüme yüzdesine bakacak olursak eğer 2000 yılında kamu ekonomisi toplam ekonomi içindeki payı % 40,56 iken bu oran 2020 yılında % 57,32'e kadar ilerlemiştir. Bu senelerde kamu yatırım harcamaları başta savunma sanayisi olmakla, sağlık, petrol ve doğalgaz, kamu yönetimi gibi alanlara yapılmıştır. Bu yatırım harcamalarının 2000-2020 yılları arasında toplam GSYİH içerisindeki payı % 19 ila % 24 arasında değişmiştir. Ayrıca geçen bu süre zarfında Kanada'da işsizlik oranı % 6,83'ten % 9,75'e yükselmiştir. Şüphesizdir ki, 2019'da % 5,67 olan işsizlik oranının 2020'de % 7,2 artarak % 9,75 ulaşmasındaki ana sebep şuan bile etkisi en üst düzeyde seyr eden Covid-19 salgınıdır.

Sonuç olarak genel görüş şudur ki;

Geçtiğimiz bu süreçte Kanada'da kamu ekonomisi payının % 40'dan % 57'e genişlemesi kamu kesiminin ekonomik yaşamda önemli bir aktör olduğuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. (2012). "Piyasa Başarısızlığının Anatomisi ve Kamu Ekonomisi Rasyoneli", (Der.) Kamu Ekonomisi I, Ed. Coşkun Can AKTAN, Dilek DİLEYİCİ, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, No: 1669, s:11, Eskişehir.

CMAJ 2020 June 22;192:E677-83. doi: 10.1503/cmaj.191126

- Dağıstan, R. “*Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı*”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Edizdoğan, N. ve Çetinkaya, Ö. (2008), “*Kamu Bütçesi*”
- Hobbes, T. (1651), “*Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*”
- Karakaş, E. (1994), “*Devlet-Ekonomi İlişkileri Üzerine Bazı Düşünceler*”, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 164.
- Kirmanoglu, H. (2007), “*Kamu Ekonomisi Analizi*”, Beta yayınevi, İstanbul.
- Menderes M., Ersoy K., “*Genel Sistem Kuramı ve Sağlık Sistemi*”, Hastane Sistemi ve Hasta Bakım Alt Sistemi, H.Ü. Sağlık İdaresi, C. III, Ankara, 1993.
- Musgrave, A. ve Alan, T. P. (1958), “*Classics in the Theory of Public Finance*”, by Richard, Review by: R. C. Tress *Economica New Series*, Vol. 26, No. 102.
- National Statistic Office, 2019, Erişim tarihi: 29 Kasım 2020.
- Öztürk, N. (2011). “*Kamu Ekonomisi*”, Ekin Basım Yayın, Bursa
- Pehlivan, O. (2004), “*Kamu Maliyesi*”, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Sakal, M. (1999), “*Kamu Kesiminin Yeniden Yapılanması: Son Yıllara İlişkin Bir Değerlendirme*”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi, 14 (1), 164.
- Sandalcı, U. , Sandalcı, İ. (2016), “*Kamu Kesimi Ekonomik Büyüklüğü ve Kamu Etkinlik Düzeyi İlişkisi*”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 413-429.
- Statistics Canada. Table 34-10-0015-01 Capital and repair expenditures, by sector and province
- Şener, O. (2008), “*Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*”, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Tanzi, V. ve Ludger S. (1996). “*Reforming Government in Industrial Countries*”, *Finance&Development*, September, s:2
- Tanzi, V. ve Schuknecht, L. (2000), “*Public Spending in the 20th Century*”, Cambridge University Press, United Kingdom.
- The Ploughshares Monitor* Winter 2003 Volume 24 Issue 4.
- Tüğen, K. (1988). “*Dünyada Ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler Ve Ekonomik Etkileri*”, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, 285-302
- Ulusoy, A. (2012), “*Maliye politikası*”, İstanbul: Park Kitabevi.
- Yılmaz, B. E. ve Susam, N. (2001), “*Türkiye’de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma*”, 16. Türkiye Maliye Sempozyumu, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- www.canada.ca/en/department-national-defence/services/procurement/announcements, Erişim Tarihi: 09/12/2020
- www.cepal.org/sites/default/files/project/files/annex_7_methods_of_measuring_economy_efficiency_and_effectiveness.pdf
- www.mfa.gov.tr/kanada-ekonomisi.tr.mfa , Erişim Tarihi: 29.11.2020.

Osmanlı Devletinde Alafranga Mutfak

Alafranga Cuisine in Ottoman Empire

Dr. Öğr. üyesi. Bülent AYDIN
Batman Üniversitesi
Baydin1986@gmail.com
ORCID:0000-0002-5449-4611

İlker AKSOY
Batman Üniversitesi
aksoyilker@outlook.com
ORCID:

Zeynelabidin ADANIR
Batman Üniversitesi
zeynelabidinadanir@gmail.com
ORCID:

DOI: 10.37154/ijopec.2020.23

Article Info

Received: 18.12.2020

Accepted: 24.12.2020

Keywords: Ottoman cuisine, alafranga cuisine, modernized cuisine, change in cuisine

Abstract

In addition to its geographical, ethnic and cultural diversity, the Ottoman state was a state that continued for many years without interruption in history, making its cuisine quite rich. Ottoman cuisine has a culinary characteristic in which the rich historical heritage of Turkish cuisine has also been transferred. From this point of view, Ottoman cuisine is considered a peak cuisine in the history of Turkish cuisine. The high economic and social well-being for many years along with different climate and cultural diversity has influenced creativity in the cuisine, and a fusion cuisine has been formed, in particular, where the products of different cultures are on the same plate. Ottoman cuisine developed and diversified as a result of the economic, political, social and military development of the state; it is also known that the state regressed and then collapsed during the period when it collapsed, and the rich diversity decreased. In this process, reforms were tried to be made in many areas of the state, with Western countries, especially European countries, being considered superior. In this period, the superiority of the West began to be accepted in terms of cuisine, and two types of cuisine conception emerged, namely Alaturka (Traditional Ottoman Style) and Alafranga (Western Style). In this study, Alafranga (Western Style) cuisine products based on Western culinary understanding were tried to be identified in Ottoman cuisine. Considering the identified products, it was determined that there is an Alafranga (Western Style) cuisine based on new foods that were moved to Europe with the discovery of the American continent, and especially on new culinary techniques and tools and service procedures that developed as of the Industrial Revolution.

Makale Bilgisi

Geliş: 18.12.2020

Onay: 24.12.2020

Anahtar sözcükler: Osmanlı mutfağı, alafranga mutfak, modernleşen mutfak, mutfakta değişim

Öz

Osmanlı devleti coğrafi, etnik ve kültürel çeşitliliğinin yanında tarihi olarak da uzun yıllar kesintiye uğramadan devam etmiş bir devlet olması, mutfağını da oldukça zengin kılmıştır. Osmanlı mutfağı, Türk mutfağının zengin tarihi mirasının da devredildiği bir mutfak özelliği taşımaktadır. Bu açıdan Osmanlı mutfağı, Türk mutfak tarihinde zirve bir mutfak olarak değerlendirilir. Farklı iklim ve kültürel çeşitlilik ile birlikte ekonomik ve sosyal refahın uzun yıllar yüksek olması, mutfaktaki yaratıcılığı etkilemiş ve özellikle farklı kültürlerin ürünlerinin aynı tabakta yer aldığı füzyon bir mutfak meydana gelmiştir. Osmanlı mutfağı, devletin ekonomik, politik, sosyal ve askeri gelişmişliğinin bir sonucu olarak gelişip çeşitlenirken; yine devletin gerileme yaşadığı ve sonrasında yıkıldığı süreçte gerileme gösterdiği, zengin çeşitliliğin azaldığı bilinmektedir. Bu süreçte devletin birçok alanında Batı ülkeleri özellikle Avrupa ülkeleri üstün görülerek reformlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Batı'nın üstünlüğü mutfak anlamında da kabul görmeye başlamış, Alaturka ve Alafranga şeklinde iki tür mutfak anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Osmanlı mutfağında Batı mutfak anlayışına dayalı olan Alafranga mutfak ürünleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen ürünler dikkate alındığında özellikle Amerika kıtasının keşfi ile Avrupa'ya taşınan yeni gıdalara ve özellikle sanayi devrimi itibarıyla gelişen yeni mutfak teknikleri ile araçlara, servis usüllerine dayalı bir Alafranga mutfağın olduğu belirlenmiştir.

1. GİRİŞ

Osmanlı mutfağına yönelik ulaşılan en erken kayıtların 15. yüzyıla ait muhasebe kayıtları olduğu belirtilmektedir (Bilgin, 2016; Yerasimos, 2002). Bu kayıtlar, söz konusu dönemde hangi yemeklerin yenildiğinden çok hangi malzemelerin kullanıldığına yönelik bilgiler içermektedir. Ayrıca bazı malzemelerin ne için alındığına yönelik tutulan kayıtlar, o döneme yönelik bazı yemekler hakkında da bilgiler verir niteliktedir (Bilgin, 2016). Örneğin tutulan kayıtlarda saraya alınan malzemelerden pırasanın Hassa börek için talep ediliyor olması, börek çeşitleri içinde pırasalı böreğin de olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Fatih döneminin yemek kültürünü aydınlatan kaynaklardan birinin de dönemin düğün ve şenliklerine yönelik tutulan kayıtlar olduğu belirtilmektedir. Gerek muhasebe kayıtları ve gerekse şenlikler için tutulan kayıtlar birlikte değerlendirildiğinde Fatih döneminde tahıl, et, süt, meyve ve sebze ürünlerine dayalı oldukça zengin bir yemek kültürünün olduğu belirtilmektedir (Bilgin, 2016). 15. yüzyılda yani Fatih döneminde Osmanlı devletinin büyük bir güç haline gelmesi, askeri alanda olmak üzere ekonomik, idari, sosyal vb. alanları da olumlu etkilediği bilinmektedir. Etkilenen alanlardan biri de mutfak kültürü olmuştur. Farklı etnik ve inançtaki toplumların devletin bünyesine katılması kültürel etkileşimi artırmış, coğrafi sınırların genişlemesi ve iklimin çeşitlilik göstermesi ile birlikte yiyecek malzemelerin sayısı artmış ve mutfak çeşitliliği de bundan olumlu olarak etkilenmiştir. Osmanlı saray mutfaklarını içeren Matbah-ı Amire bu dönemde yapılmıştır (Bilgin, 2016).

Osmanlı saray mutfağı 18. yüzyıla kadar çok az değişim göstermiş, daha çok geçmiş yüzyıllara benzer yemekler hazırlanıp tüketilmiştir. Ancak 18. yüzyıldan itibaren bazı değişimlerin başladığı ve görülür hale geldiği belirtilmektedir (Hatipoğlu ve Batman, 2014). 19. yüzyılda ise batılılaşma sürecinde özellikle batı gastronomisinde Fransız mutfağının etkisi, Osmanlı mutfağını da etkilemiştir. Bu yüzyılda klasik Osmanlı mutfağı Alaturka mutfak, yeni Osmanlı mutfağı ise Alafranga mutfak olarak nitelendirilmiştir (Hatipoğlu ve Batman, 2014).

Osmanlı mutfak kültürü, saray ve çevresi ile halk mutfağının birleşiminden oluşmaktadır. 19. yüzyıla kadar bütün kesimlerde yemekler, yerde yer sofrasında ve el ile veya kaşık ile yendiği bilinmektedir. Ancak 19. yüzyılda batılılaşmanın etkisi ile öncelikli olarak sarayda daha sonra ise saray çevresinde yemek yeme kültürü değişim göstermiştir. Bu değişimle birlikte yemekler masada çatal, bıçak ve kaşık eşliğinde yenilmeye başlanmıştır. Öte yandan bu yüzyıla kadar et olarak koyun ve kuzu eti tercih edilirken; bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren dana eti de tercih edilmeye başlanmıştır (Demirgöl, 2018). Kanatlı hayvanlardan ise tavuk, piliç, kaz, ördek, tavus kuşu, keklik ve güvercinin tercih edildiğini ancak 18. yüzyıldan itibaren ise Amerika kıtasına ait olan hindinin de tüketilmeye başlandığı belirtilir (Samancı ve Bilgin, 2016; Demirgöl, 2018). Ayrıca Amerika kıtası kökenli olan domatesin de 17. yüzyılda Osmanlı mutfağına girdiğini (Samancı ve Bilgin, 2016; Demirgöl, 2018) ancak ham ve yeşil olarak çoğunlukla turşularda tüketildiği bilinmektedir. Kırmızı domates ise 19. yüzyılda diğer Amerika kökenli sebzelerle birlikte çokça tüketilmeye başlanmıştır.

Osmanlı mutfağında balık Fatih tarafından da sevildiği bilinmekte ve sarayda tüketildiği kayıtlarda görülmektedir (Bilgin, 2016). Ancak Fatih'ten sonra balığa olan ilgi saray mutfağında azalmıştır. Öte yandan halk mutfağında da balığın ilgi görmediği bilinmektedir. Balığa olan ilginin ise 19. yüzyılda özellikle II. Mahmut ile birlikte (Samancı ve Bilgin, 2010) batı mutfaklarının etkisi ile yeniden başladığı ve özellikle lakerda, havyar, balık yumurtası ve çirozun sarayda sıklıkla tüketildiği belirtilir (Demirgöl, 2018).

Osmanlı mutfağı, 19. yüzyıla kadar dünya gastronomisinde önemli bir konumda bulunmuş ve devletler tarafından yetiştirilmek üzere aşçılar buraya gönderilmiştir. Fakat 19. yüzyıldan itibaren ise batı usulü yemek pişirmeyi öğrenmek için Osmanlı tarafından Avrupa'ya aşçılar gönderilmiştir (Başaran ve Güldemir, 2016; Seçim, 2018). Bu durum Osmanlı mutfağının batı mutfağının etkisine maruz kalmasını hızlandırmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada da Osmanlı mutfağında batı mutfak tarzı olarak kabul edilen Alafranga mutfak örneklerini tespit etmek ve Osmanlı mutfağındaki batı etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda mutfağa giren yeni ürünler ve yeni pişirme teknikleri incelenmiş, mutfaktaki değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma için konuyla ilgili dokümanlar ve ikincil veriler incelenmiş, bu bağlamda kısmi bir literatür analizi gerçekleştirilerek derleme bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

2. 19. YÜZYIL OSMANLI MUTFAĞI

Osmanlı Devleti'nin 18. yy'da padişah III. Selim ve II. Mahmut'tan itibaren başlayan reformlarla beraber batıyla olan ilişkilerinin artması, kültürler arası etkileşim oluşturmaya başlamıştır (Parlak, 2009). Bu etkiler askeri, sosyal, ekonomik idari vb. alanlarda birçok değişime sebebiyet vermiştir (Mardin, 1994). Değişimler Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile hız kazanmıştır. 1839-1878 dönemini kapsayan Tanzimat (Tunçay, 1989), TDK sözlüğüne göre “*idari işlerin düzeltilmesi için alınan önlemlerin ve uygulamaların tamamı*” olarak tanımlanır ve değişimi temsil ettiği belirtilmektedir (TDK, 2020). Osmanlı'da sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik birçok alanda modernleşme ve değişimin anahtarı olan Tanzimat Fermanı, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından 3 Kasım 1839 'da Gülhane Meydanı'nda ilan edilerek Tanzimat dönemi olarak adlandırılan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (İnancık, 1964, s. 603). Kavram olarak “düzenlemek, ıslah etmek, sıraya koymak” anlamına gelen Tanzim kelimesinin çoğulu olan Tanzimat “yeniden organize etme, mülki idareyi ıslah” anlamına gelmektedir (İslam ansiklopedisi, 2011, s. 1). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin batıya yaklaşma süreci hızlanmış olup bu etki kendisini birçok alanda gösterdiği gibi mutfakta da göstermiştir (Şavkay, 2000).

19. yüzyılda mutfaktaki değişimleri sarayda kullanılan malzemelerden ve mutfak muhasebe defterleri ile çeşitli tariflerden görebilmekteyiz (Samancı, 2006). Bu kayıtlardaki bilgiler mutfakta kullanılan et, süt, meyve, sebze, bakliyat vb. gıdaların cinslerini ve miktarlarını belirterek yemekler hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Öte yandan Yeni *Yemek Kitabı* (1883), *Ev Kadını* (1882), *Kitabüt Tabbahin, Melceü't-Tabbahin* (1844) ve *Aşçı Başı* (1900) gibi kitaplar da mutfak bağlamında o dönemi aydınlatan diğer kaynakları oluşturmaktadır. Kaynaklara göre batı gıdalarının coğrafyaya girişlerinin hızlanmasıyla yemeklerde de bu gıdaların kullanımı hızlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemden sonra geleneksel (alaturka) ve modern (alafranga, Avrupalı) yemekler bir arada verilmeye başlanmıştır (Samancı, 2016). Oysaki Avrupalı bir yaşam şeklinin Tanzimat'tan önce II. Mahmut döneminde (1808-1839) başlamış olduğu bilinmektedir (Bilgin, 2008a). Osmanlı sarayında Avrupa usulü masa ve sandalye, çatal, bıçak ve kişiye özel servis takımları ilk defa padişah II. Mahmut döneminde kullanılmaya başlanılmış olup yemeklerde bu düzene göre alaturka ve alafranga olarak hazırlanılmıştır (Yeresimos, 2002). Masa ve sandalye kullanımı bu dönemde gayrimüslim ve elit kesim tarafından da kullanılmaya başlanılmış (Samancı, 2016) fakat halkın geneline yayılması 20. yüzyılda olmuştur. Sarayda yabancı konuklar ağırlanırken tepsilerden ortak yemek yenilmesi ve sadece kaşık kullanılması da Tanzimat döneminden sonra değişmiştir (Bilgin, 2008a). Yabancı konukları ağırlamak için Fransa'dan şefler getirilmiş ve Osmanlı'dan şefler Avrupa'ya eğitime gönderilmiştir (Güldemir ve Başaran, 2016; Ünsal, 2011). Saraydaki bir diğer sofraya düzeni de Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) gerçekleşmiştir. Buna göre Fatih Sultan Mehmet tarafından kural haline getirilen padişahların tek başına yemek yeme usulü İngiltere veliahtı Prince De Galles'in onuruna verilen yemekle değiştirilmiştir. Ayrıca yemekler, sinilerde el ile ortak tabaklarda yenilmek yerine ayrı tabaklarda sohbet eşliğinde yenilmeye başlanmıştır (Karay, 2002).

19. yüzyılda Osmanlı mutfağına Amerika kıtasına ait olduğu bilinen domates, taze kırmızı ve yeşilbiber, fasulye, patates, yerelması, sakız kabağı, mısır, bal kabağı, karnabahar gibi gıdalar yeni yeni gelmeye başlamış olup yemeklerde kullanılmaya başlanılmıştır (Öztürk, 1999; Sürücüoğlu, 1999; Baysal, 2012). Fasulyenin yeşil halde daha çok tüketildiği bu dönemde yüzyılın sonlarına doğru ise kuru hali de tüketilmeye başlamıştır (Bilgin, 2008a). 19. yüzyılın başlarında Amerika kıtasına ait bir diğer gıda olan kırmızıbiber de ilk defa bir turşu tarifinde kullanılmıştır (Sefercioğlu, 1985). Domatesin saray mutfağına girmesiyle birlikte alafranga tarzı yeni yemekler üretildiği gibi salça gibi soslarla da yemeklerde büyük bir değişim yaşanmıştır. *Melceü't-Tabbahin* adlı 1844 basımı kitapta sekiz tarifte kullanılan domatese ilk olarak bu kitapta rastlanmaktadır (Kamil, 2016). Domatesin yeşili daha çok turşu ve ekşi yemeklerde kırmızı olanı da domatesli kebab, domatesli pilav, domatesli yahni ve domates salatası yemeklerinde kullanılmıştır (Kamil, 2016). *Ev Kadını* kitabında bazı yemek tarifleri o dönemim gelişen ve değişmekte olan mutfağı hakkında örnekler içermektedir. Buna göre; et suları, soslar, rozbif (fırında pişirilmiş sığır eti), biftek, bisküviler, pastalar, garnitürler vb. gibi ürünler mutfaktaki değişimi gösterir türdendir (Samancı, 2017). Osmanlı saray mutfağına bu dönemden önce olduğu gibi kırmızı et olarak koyun ve kuzu eti (Samancı, 2017) tüketilmiş olup dana etinin tüketimi oldukça sınırlıdır. Sadece pastırma ve sucuk yapımında dana etinin kullanıldığı bilinmektedir. Fakat bu et 19. yüzyılın ortalarından itibaren yabancı konuklar için dana pirzolası, sığır fileto ve dana budu şeklinde yemeklerde kullanılmaya başlanmıştır (Bilgin, 2004). *Yeni Yemek Kitabı*'nda da sığır eti tüketimine yönelik tarifler bulunmaktadır. Bu tarifler biftek, rozbif, istofato ve sığır pate şeklindeki yemeklere yöneliktir (Samancı,

2017). Bu yemeklerin batı kültürünün etkisi ile şekillendiğini söylemek mümkündür. Çünkü 1844 yılında yayımlanan Melceü't-Tababihin'de alafranga yemek olarak sadece istofato kum-patetes ve istofato kum-makaronya şeklinde sığır eti ile yapılan iki yemek tarifi bulunmaktadır (Samancı, 2017). Dolayısıyla öncesindeki menüler incelendiğinde bu tür yemeklerin menülerde yer almadığı bilinmektedir. Bu yüzyılda kümes hayvanlarından en çok tavuk ve bıldırcın tercih edilmiş olmakla beraber hindi olarak adlandırılan “tavuk-ı Hindi” (Hint tavuğu) de üretilip tüketilmeye başlanmıştır (Ünsal, 2011). Dolayısıyla hindinin de Amerika kıtasına ait bir hayvan olması yine batı etkisinde Osmanlı mutfağına girmiş bir ürün olduğunu söylemek mümkündür. 19. yüzyıl saray mutfağında ve öncesinde de sıklıkla tereyağı, kuyruk yağı ve iç yağ kullanılmakla beraber az da olsa soğuk mezelerde zeytinyağı kullanımı da mevcuttur (Bilgin, 2008b; Samancı ve Bilgin, 2016). Süt ve süt ürünlerinde yoğurt, tereyağı, kaşar peyniri, tulum peyniri vb. yerli peynirler tüketilmektedir (Samancı, 2006). 19. yüzyılda bunlara ek olarak mutfağa Arnavut ve Felemenk peynirleri de girmeye başlamıştır (Samancı, 2006).

19. yüzyıldaki bir diğer değişim de balık kullanımına yönelik olmuştur. Bu dönemde saray mutfağındaki en büyük değişim II. Mahmut dönemiyle birlikte Matbah-ı Amire'de balık bölümünün açılması ve balıktan sorumlu ustaların yer almasıdır (Yerasimos, 2002). Daha önceki dönemlerden bilindiği üzere havyar, kurutulmuş balık, mersin balığı, torik gibi balıklar sarayda tüketilmektedir (Arif, 2008). Fakat özellikle II. Mahmut döneminde yabancı konuklara verilmek üzere saraya istirdide, midye gibi kabuklu deniz ürünlerinin alımı da artmıştır (Samancı, 2008). Özellikle Kılıç Balığı II. Mahmut tarafından özel ilgi verilen ve saray mutfağına dâhil edilen bir üründür (Samancı, 2008). Ancak bu balığın tedarikinin zor olması II. Mahmut devrinin bitmesiyle birlikte bu balığa olan ilgi de son bulmuştur. Sarayda balık tüketimi özel konuklar, dış ülke temsilcilerinin ağırlanması ve belirli özel günlerle sınırlı kalmıştır (Bilgin, 2008a). Bu durum Avrupalı bir görünüm sergileme adına (özellikle yabancı konuklar ağırlandıkça) alafranga mutfak kültürüne uyum sağlamaya çalışıldığını ancak bunun içselleştirilmediğini göstermektedir. Diğer bir deyişle geleneksel damak zevklerinin daha ağır bastığı görülmektedir. Bu dönemde Avrupa ülkeleri ile artan ticari ve kültürel ilişkiler ithal gıda maddelerini de artırmış ve onları daha görünür kılmıştır. Bu durum Osmanlı mutfağına farklı Avrupalı gıdaları da eklemiştir. Bunlardan bazıları vanilya, kakao ve yenibahar baharatıdır (Samancı, 2015). Bu gıdalardan kakao ve vanilya özellikle alafranga tarzı pasta, kek ve tatlılarda Pera (Beyoğlu) bölgesinde bulunan pastanelerde yapılmaya başlanmıştır (Ünsal, 2011). Oysaki Bilgin (2008)'e göre geçmişte tatlandırıcı olarak bal, gül suyu, limon suyu, portakal çiçeği suyu ve şekeriboyası gibi ürünler kullanılmaktadır. Alafranga kültürü Osmanlı'nın başkenti olan İstanbul'da restoran, kafe ve pastane tarzı yerler ile (Ünsal, 2011) daha kurumsal hale gelmiş ve etkisi daha da hızlı olmuştur. 1883 yılında yayımlanan “Yeni Yemek Kitabı”nda da yirmi otuz yıl öncesine göre yani 1850'li yıllara göre yemeklerin oldukça değiştiğine vurgu yapılmaktadır. Değişmeyen tek şeyin ise yemek öğünleri olduğu, onun dışında yemek yeme şeklinin de bu etki ile değişime başladığı anlaşılmaktadır. Esasında modernleşme dönemi olarak da görülen bu dönemde Osmanlı mutfağında tüketilen yüzlerce çeşit yemeklerin ve bunun yanında içeceklerin olduğu bilinmektedir (Güldemir, 2018). Ancak bu ürünlerden hangilerinin doğrudan batıdan alındığı, hangilerinin batı etkisi ile yeniden şekillendiği ve hangilerinin sunuş veya yapılış tekniğinde değişimler olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Bu güçlüğe rağmen aşağıda Tablo 1'de değişim ile birlikte 19. yüzyılda menülere giren alafranga türü bazı yemekler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1. 19. Yüzyıl Osmanlı Mutfağında Görülen Alafranga Tarzı Yemekler

Yemekler	Kullanılan Malzemeler	Kaynaklar
Domatesli Koyun Yahnisi	Koyun eti, <i>domates</i> , soğan	(Kamil, 1844)
Dana İstafato Kum Patates	Dana eti, <i>patates</i> , soğan, sarımsak,	(Kamil, 1844)
Domatesli Pilav	Bulgur, <i>domates</i> , tereyağı	(Kamil, 1844)
Domates Salatası	<i>Domates</i> , soğan	(Kamil, 1844)
Dana İstafato makaronyalı	Dana eti, sarımsak, <i>makaronya(makarna)</i>	(Kamil, 1844)

Çikolata Gevreği	Yumurta, un, <i>çikolata</i> , toz şeker	(Yeni Yemek Kitabı, 1880-1881)
Alafranga Böreği	Badem, portakal, toz şeker, <i>patates unu</i> , yumurta, sadeyağ, süt, <i>kabartma tozu</i> , <i>Hindistan cevizi</i> ,	(Yeni Yemek Kitabı, 1880-1881)
Dana İstafato	Dana eti, sarımsak, tarçın, <i>domates</i>	(Yeni Yemek Kitabı, 1880-1881)
Dana Rozbif	Dana eti, soğan, sarımsak, tuz, <i>biber</i> , <i>domates</i> , <i>salça</i>	(Yeni Yemek Kitabı, 1880-1881)
Pandispanya	Un, yumurta, şeker, limon suyu (<i>pişirme yöntemi ve hazırlanması batı mutfağına göre olmuştur</i>)	(Yeni Yemek Kitabı, 1880-1881)
Kışlık Domates Tertibi	<i>Domates</i> , tuz	(Yeni Yemek Kitabı, 1880-1881)
Haşlanmış patates	<i>Patates</i> , tuz	(Yeni Yemek Kitabı, 1880-1881)
Mayonezli levrek balığı	Levrek, tuz, mayonez	(Bey, 1920-1925)
Kırmızı biberli turşu	Lahana, havuç, <i>kırmızı biber</i> , sarımsak	(Sefercioğlu, 1985)
Domates çorbası	<i>Domates</i> , un, sadeyağ	(Fahrye, 1883)
Domates dolması	Domates, pirinç, tuz, kimyon, nane	(Fahrye, 1883)
Patates harçlı patlıcan dolması	Patlıcan, <i>patates</i> , sarımsak, soğan	(Hüsnü, 1919)
Yeşil biber dolması	<i>Yeşil biber</i> , pirinç, soğan, nane, tuz	(Hüsnü, 1919)
Domatesli Kızartılmış Et	Dana eti, <i>domates</i>	(Kamil, 1844)
Domates ve frenk patlıcan dolması	Frenk Patlıcanı, pirinç, <i>domates</i> ,	(Kamil, 1844)
Peynirli sakız kabağı dolması	<i>Sakız kabağı</i> , dereotu, koyun peyniri, yumurta, sadeyağ, nane, lor peyniri	(Tosun, 1898)
Sakız kabağından kıymalı musakka	<i>Sakız kabağı</i> , dana kıyma, tuz, soğan, sarımsak, nane, yenibahar, sadeyağ	(Tosun, 1898)
Dolma turşusu	<i>Yeşil Dolmalık biber</i> , beyaz lahana, kereviz kökü, <i>domates</i> , havuç, <i>kırmızı dolmalık biber</i> , maydanoz, sarımsak, şeker, tuz, sirke	(Kamil, 1844)

Kaynak: Literatürden Derlenmiştir.

3. SONUÇ

Osmanlı mutfacı, altı yüz yıllık ve üç kıtaya yayılmış bir imparatorluğun mutfacını oluşturmaktadır. Bu mutfak, Orta Asya'dan Selçuklulara ve daha sonra Osmanlı'ya geçmiş büyük bir miras olarak da kabul edilmektedir. Osmanlı'nın hem geçmişten aldığı miras hem de geniş kıtalarda farklı iklimlere sahip olması beraberinde zengin bir ürün çeşitliliği getirmiştir. Öte yandan sınırları içerisinde birçok farklı milletin yaşamış olması ve imparatorluğun çok uluslu bir yapıya sahip olması zengin bir kültürel birikim oluşturmuş ve doğal olarak bu durum mutfaca da zenginlik olarak yansımıştır. Osmanlı imparatorluğu siyasi, ekonomik ve askeri alanda olduğu gibi uzun yıllar gastronomi alanında da dünyada başarılı bir ilerleme sağlamıştır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren birçok

alandaki gerilemelerin başladığı bilinmektedir. Bu gerilemelerden ve konjonktürden doğal olarak mutfak da hem olumlu hem de olumsuz olarak etkilenmiştir. Farklı kültürlerden, farklı ürünlerin ve tatların Osmanlı mutfağına girmiş olması olumlu olarak görülürken; Osmanlı mutfağının ikinci plana atılması ve özellikle tarihsel birikimle şekillenmiş zengin mutfağın kısmen terk edilerek yerine Batı mutfağının tercih edilmesi olumsuz olarak görülmektedir. Özellikle de bu dönemlerde Fransız mutfağına yoğun bir ilgi gösterilmiş ve Fransız mutfağı, yabancı misafirler ağırlanırken başvurulan mutfak olmuştur.

Osmanlı mutfağı, saray mutfağı ve halk mutfağından oluşurken; özellikle 19. yüzyılda bunlara birde Alafranga mutfak eklenmiştir. Öte yandan Alafranga ve Alaturka şeklinde de bir kategorileştirmenin olduğu da bilinmektedir. Diğer bir deyişle klasik Osmanlı Mutfağı Alaturka mutfak olarak değerlendirilirken; Batı tarzı mutfak ise Alafranga mutfak olarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmada da 19. yüzyılda Osmanlı mutfağına giren Alafranga ürünler tespit edilmeye çalışılmış ve tespit edilenler yukarıdaki tabloda sunulmuştur. Tablodan da görüleceği üzere Osmanlı mutfağına batı ile etkileşim sonucu giren ürünlerin çoğunun Amerika kıtasının keşfi ile Avrupa'ya taşınan ve daha sonra Osmanlı mutfağına da giren ürünler olduğu görülmektedir. Tabloda sunulan ürün ve yemekler yalnızca tespit edilebilenlerden ibarettir. Tespit edilemeyen çok sayıda ürün ve yemeklerin de olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan gelecekteki araştırmalarda 1800'lü yıllardan itibaren Osmanlı mutfağına yönelik bütün kaynaklar detaylıca incelenip diğer ürün ve yemeklerin de belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada da görüldüğü gibi Alafranga ürünler olarak kabul edilen ürünler, günümüz Türk mutfağında büyük önem taşıyan ve Türk mutfağını şekillendiren ürünler (özellikle soslar açısından) olduğu görülmektedir. Türk mutfağının zenginliği klasik ve modern dönem mutfak ürünlerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Ancak günümüzde modern dönemin şekillendirmiş olduğu Türk mutfağı daha görünür olmakla birlikte endüstriyel ve hızlı yiyeceklere dayalı mutfağın da gerisine düşmeye başladığı görülmektedir. Dolayısıyla tarihi yemek zenginliğini ve kültürünü sürdürülebilmek adına başta yiyecek-içecek sektörü olmak üzere bütün paydaşlara da görevler düşmektedir. Bu zengin yemek mirasının tüm sınıf yiyecek-içecek işletmelerinde yeniden üretilmesi ve tüketilmesinin teşvik edilmesi önem taşımaktadır. Yemek ve kültürel deneyime dayanarak gelişen ve gastronomi turizmi olarak adlandırılan turizm türü de bu zengin mirasın korunmasını ve yeniden üretilmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışma bir yüksek lisans dersi kapsamında kısıtlı bir zaman zarfında ve pandemi koşullarında gerçekleştirilmiştir. Zaman kısıtlılığı olmayacak şekilde konunun daha detaylı bir şekilde incelenmesi ve alafranga tarzı tüm ürün, yemek ve diğer pratiklerin de etraflıca ortaya konulması gelecekteki araştırmalar açısından önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Başaran, V. ve Güldemir, O. (2016). Osmanlı Dönemi Türk Mutfak Kültürü, (Ed: Alev Dünder Arıkan), Türk Mutfak Kültürü. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Baysal, A. (2012). Türk Mutfağı, Özellikleri, Etkileşimleri, Beslenme Antropolojisi-I, Hatipoğlu Yayınları: 160, *Beslenme ve Diyetetik Dizisi:03*, s. 123-150, Ankara.
- Bey, B. N. (1920-1925). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. İstanbul.
- Bilgin, A. (2004). Osmanlı Mutfağı. *İstanbul: Kitabevi Yayınları*.
- Bilgin, A. (2008a). Seçkin Mekânda Seçkin Damaklar: Osmanlı Sarayında Beslenme Alışkanlıkları (14.-17. Yüzyıl) *İstanbul: Kitabevi Yayınları*.
- Bilgin, A. (2008b). Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı İçinde: Arif Bilgin ve Özge Samancı, Türk Mutfağı. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*.
- Bilgin, A. (2016). Saray Mutfağı. (Ed: Arif Bilgin; Sibel Öncel). Osmanlı Mutfağı. Eskişehir: Anadolu üniversitesi yayınları.
- Bilgin, A. ve Samancı, Ö. (2008) Türk Mutfağı, Ankara: *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*.
- Fahrye, A. (1883). *Ev Kadını*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

- Güldemir, O. (2018). Klasik ve Modernleşen Osmanlı Yemekleri ve Günümüze Uyarlanması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu üniversitesi SBE.
- Hüsnü, H. (1919). *Etsiz Yağsız Tecrübeli Yemekler*. istanbul.
- İnancık, H. (1964). *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu*. Ankara. XXVIII/112, ss. 603-622: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İslam ansiklopdisi. (2011). *Tanzimat*. İstancul, 40. cilt s. 1-10: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kamil, M. (1844). *Melceü't-Tabbahin*. istanbul.
- Karay, R. H. (2002). Üç Nesil Üç Hayat, yy, *Semih Lütüfî Kitabevi*, s. 53-54.
- M. N. Ş. (1985). Türk Yemekleri: XVIII. Yüzyıla Ait Yazma Bir Yemek Risalesi. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları*.
- Mardin, Ş. (1994). Türk modernleşmesi. *iletışim yayınları*.
- Öztürk, N. (1999). Osmanlı Yemek ve İkram Kültürü, Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar. *Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Yayın No: 23, s. 27-47*.
- Parlak, B. (2009). Osmanlı Devleti'nde Taşra Yönetimi Reformları: Eyaletten Vilayete Kalıcı Dönüşüm. *TODAİE*, s.31-47
- Samancı, Ö ve Bilgin, A. (2010). II. Mahmut Dönemi İstanbul ve Saray Mutfacı. (Ed:Coşkun Yılmaz). II. Mahmud: Yeniden yapılanma sürecinde İstanbul. İstanbul. Avrupa Kültür başkenti.
- Samancı, Ö. (2006). 19. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfacı. *Yemek ve Kültür*, sayı 4, Çiya Yayınları, s. 37- 59.
- Samancı, Ö. (2008). Sultan II. Abdülhamit'in Sofrasında Balıklar: *Yemek ve Kültür*, Sayı 11, Çiya Yayınları, s. 150 -154.
- Samancı, Ö. (2015). La Cuisine d'Istanbul au XIXe siècle Rennes: Presses Universitaires de Rennes, *Presses Universitaires François-Rabelais*, s, 87.
- Samancı, Ö. (2017). Yeni yemek kitabı. Çiya yayınları. İstanbul.
- Sefercioğlu, M. N. (1985). *Türk Yemekleri*. İstanbul: Ankara Kültür ve Turizm Bakaanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Sürücüoğlu, M. S. (1999) Osmanlı İmparatorluğu'nda Mutfak Teşkilatı, Protokol, Tören ve Şenlik Yemekleri, *Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtım Vakfı*, Yayın No:23, s, 49-81,
- Şavkay, T. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Gündelik Hayatta Yemek İçmek Üzerine: Hünkâr Beğendi. *700 Yıllık Mutfak Kültürü*, s. 21-38.
- Tosun, M. N. (1898). Aşçıbaşısı. İstanbul: YKY.
- Tunçay, M. (1989). Tanzimat fermanı. *Tarih ve Toplum*. 71(12). 10-11
- Ünsal, A. (2011). İstanbul'un lezzet tarihi. *NTV yayınları*, s.111
- Yerasimos, M. (2002). 500 Yıllık Osmanlı Mutfacı. *Boyut Yayınları*.
- Yerasimos, M. (2014). 500 Yıllık Osmanlı Mutfacı. İstanbul: Boyut Yayınları.

Türkiye'nin Biyoçeşitlilik Turizm Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment on Turkey's Biodiversity Tourism Potential

Doç. Dr. Erdem SEVEN

Batman Üniversitesi

erdem_seven@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-7587-5341

DOI: 10.37154/ijopec.2020.24

Makale Bilgisi

Geliş: 14.12.2020

Onay: 25.12.2020

Anahtar sözcükler:

Biyoçeşitlilik, Ekoturizm,
Sürdürülebilir Turizm,
Türkiye'nin biyoçeşitliliği

Article Info

Received: 14.12.2020

Accepted: 25.12.2020

Keywords:

Biodiversity, Ecotourism,
Sustainable Tourism,
Biodiversity of Turkey

Öz

Ekonomik ve sosyal gelişim için büyük öneme sahip olan biyolojik kaynakları, en çok kullanan sektörlerden biri turizmdir. Biyolojik çeşitlilik, bir bölgedeki türlerin, genlerin, ekosistemlerin ve ekolojik olayların oluşturduğu bir bütündür. Bu çalışmada, Türkiye'nin biyolojik çeşitliliğinin turizm açısından oluşturduğu potansiyel, kavramsal olarak değerlendirilmiştir. Ülkemizin çok çeşitli ekosistem ve habitat tiplerine sahip olması, fauna ve flora elementleri bakımından muhteşem bir biyolojik çeşitlilik içermesini sağlar. Ayrıca, barındırdığı endemik türlerle de dikkat çeken ülkeler arasındadır. Biyoçeşitlilik, barındırdığı türler ve ekosistemler ile turizmin önemli varlıklarından biridir ve uzun vadeli sürdürülebilir büyümenin temelini oluşturur. Bununla birlikte, sağlamış olduğu ürün ve hizmetlerle turizm açısından kilit bir rol üstlenir. Türkiye gibi zengin biyoçeşitliliğe sahip ülkeler, biyolojik çeşitliliğin korunması ve kullanımında, sürdürülebilir gelişme politikalarını benimseyerek bunu ekolojik ve ekonomik faydaya dönüştürebilir.

Abstract

Tourism is one of the sectors that uses the most biological resources, which are great importance for economic and social development. Biodiversity is the whole of the species, genes, ecosystems and ecological events in a region. In this study, Turkey's tourism potential in terms of biodiversity are considered as conceptual form. The most various ecosystems and habitat types in Turkey, provides a magnificent biological diversity in point of fauna and flora elements. In addition, it is among the remarkable countries with its endemic species. Biodiversity is one of the important assets of tourism on account of the species and ecosystems it hosts and basis of its long-term sustainable growth. However, it plays a key role in tourism with the products and services it provides. Biodiversity-rich countries such as Turkey, it can turn this into ecological and economic benefit, by adopting sustainable development policies in the conservation and use of biological diversity.

1. GİRİŞ

Doğal alanları ve çevresel kaynakları en çok kullanan sektörlerden biri turizmdir (Tuna, 2007). Dünyanın en büyük endüstrilerinden biri olarak bilinen turizmin, son yıllarda doğaya olumsuz etkileri nedeni ile ‘temiz endüstri’ özelliği tartışılmaya başlanmıştır (Duim ve Caalders, 2002). Buna rağmen turizm, doğanın ve çevrenin değerine dair artan bir farkındalık oluşmasına ve dolayısı ile biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunabilir. Turizm faaliyetlerinin çevresel etkilerinin en aza indirecek şekilde yönetilmesi; pazarlanabilir bir turizm ürününün kaynağının doğal çevrenin bileşenleri olması; doğrudan veya dolaylı olarak turizmin korumaya ekonomik katkısının bulunması; turistlerin çevreye karşı tutumu ve turist operatörleri tarafından turistlerin çevre eğitimi gibi birçok açıdan turizmin çevresel yönleri ve bağlantıları bulunmaktadır (Buckley, 1994).

Geçmişten günümüze, artan sanayileşme ve küreselleşme, doğal alanlar ve canlılar üzerindeki olumsuz etkisini giderek arttırmıştır. Buna bağlı olarak gelişen çevre duyarlılığı, biyolojik çeşitliliğin ve doğanın korunması konularında da daha sıkı tedbirlerin alınmasını gündeme getirmiştir. 1992 yılındaki ‘Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’ ile bu konudaki kaygılar uluslararası boyutta dile getirilmiştir. Türkiye’nin de taraf olduğu bu sözleşmeye ek olarak, ülkenin yapı ve koşullarına uygun ulusal hedefler belirlenmiş, anayasa ile genetik çeşitliliğin korunması, kanun ve ilgili yönetmelikler ile (Milli Parklar Kanunu ve Kara Avcılığı Kanunu vb.) koruma altına alınmıştır.

Biyolojik çeşitliliğin insan yaşantısı üzerinde çevresel, ekolojik, kültürel ve ekonomik etkileri bulunmaktadır (Dilbirliği, 2007). Türkiye, coğrafik farklılıkların oluşturduğu iklim çeşitliliği ile önemli sayıda fauna ve flora elementleri barındırır. Ayrıca, barındırdığı endemik türler açısından da dikkat çeken ülkeler arasındadır (Özhatay ve Kültür, 2006; Mısırlıoğlu, 2019). Fakat Türkiye’de de birçok ülkede olduğu gibi nüfus artışı ve sanayileşmeye paralel olarak biyoçeşitlilik ve doğal kaynaklar, sürdürülebilir olmayan kullanım sonucu olumsuz etkilenmektedir. Bunun sonucunda oluşan biyolojik tahribatlar, beraberinde ekonomik kayıpları da getirmektedir. Biyoçeşitliliğin kullanımı ve korunmasında sürdürülebilir gelişme prensiplerinin uygulanması, ekonomik ve ekolojik açıdan önemli stratejik bir güç teşkil etmektedir. Zengin biyolojik çeşitliliğe sahip ülkeler, sürdürülebilir gelişmenin de aktörleridir ve bunun sürdürülebilir kullanımını sağladıkları ölçüde, küresel ekonomik politikalarda rol alabilirler (Demir, 2013). Bu çalışmada, biyoçeşitlilik, Türkiye’nin biyolojik çeşitlilik durumu, bu çeşitliliğin turizm ile ilişkisi ve turizm açısından oluşturduğu potansiyel, kavramsal olarak değerlendirilmiştir.

2. BİYOÇEŞİTLİLİK

Biyojik çeşitlilik ya da kısaltılmış, yaygın kullanımı olan biyoçeşitlilik, en genel tanımı ile tüm canlıların varyasyonları ve bunların kesişimleridir (Alonso vd., 1997). Biyoçeşitlilik, tüm canlı organizmaların yanı sıra canlı türleri arasındaki çeşitliliği tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır ve “bir ekosistemin canlı türler bakımından zenginliği, bir ekosistemdeki canlılar arasında görülen çeşitlilik, yaşam alanında tür ve türe ait genetik bakımından çeşitlilik” olarak tanımlanır (Çepel, 1997). Yine Işık’a (1998) göre biyoçeşitlilik, bir bölgedeki türlerin, genlerin, ekosistemlerin ve ekolojik olayların oluşturduğu bir bütündür.

Birleşmiş Milletler, insanoğlunun içinde bulunduğu çevre sorunlarını ilk olarak 1972 yılında Stockholm’de yapılan “Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi” konferansında gündeme getirmiştir. Sonrasında, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), biyolojik çeşitlilik üzerine uluslararası bir sözleşmeye duyulan ihtiyacı araştırmak için 1988’de Ad Hoc Uzmanlar Çalışma Grubu’nu toplamıştır. Kısa bir süre sonra, 1989’da biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı konularında, uluslararası bir yasal doküman hazırlanması için Ad Hoc Teknik ve Hukuk Uzmanları Çalışma Grubu kurulmuştur. Bu gruptaki uzmanlar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında, yerel halkın yenilikçiliğini destekleme yollarını dikkate alarak maliyet ve faydaları paylaşma üzerine bir rapor hazırlamışlardır. 1991’de Ad Hoc Çalışma Grubu, Devletlerarası Müzakere Komitesi olarak görev yapmış ve bu çalışmalar, 1992’de Nairobi Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Kabul Edilen Metni ile onaylanmıştır. Sözleşme 5 Haziran 1992’de Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda (Rio

de Janeiro, Brezilya, Dünya Zirvesi) imzaya açılmıştır. 4 Haziran 1993 tarihine kadar imzaya açık kalan ve bu tarihe kadar 168 imza alan sözleşme, 29 Aralık 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir (CBD, 2020).

Doğanın hızla bozulması, çok sayıda türün neslinin tükenmesi veya tehlike altında olmasından doğan endişeler ile yapılan Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kapsamlı olarak ele alınmıştır. Biyolojik çeşitlilik ile birlikte genetik çeşitlilik kavramı, global boyutta ilk kez bu sözleşme ile ele alınmıştır. Yine ilk kez biyoçeşitliliğin korunması, insanoğlunun ortak çabasını gerektiren bir konu olarak dile getirilmiştir. Günümüzde 190 ülkenin katıldığı ve yasal olarak bağlayıcılığı olan bu sözleşmeyi Türkiye, 27 Aralık 1996 tarihinde onaylamıştır.

Rio'da 1992 yılında imzalanan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini; 1993 Helsinki Sözleşmesi, 1995 Santiago Deklarasyonu ve Montreal Sözleşmesi takip etmiştir. Biyolojik kaynakların sürdürülebilirlik ilkelerine göre işletilip korunması yönünde etkin adımların atıldığı bu sözleşmeler, önemli bir sürecin dönüm noktası olmuş ve dünya genelinde bölgesel prosesler başlatmıştır. Bu sözleşmelere imza atan devletler, biyolojik çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde plan ve programların yapılması konusunda anlaşmaya varmışlardır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, "2011-2020 Dönemi Biyoçeşitlilik Stratejik Planı"nın uygulanmasına katkıda bulunmak amacıyla bu dönemi "Biyoeçeşitlilik On Yılı" olarak ilan etmiştir (Karar 65/161). Biyoçeşitlilik On Yılı boyunca hükümetler, Biyoçeşitlilik Stratejik Planının uygulanması için ulusal stratejilerin sonuçlarını geliştirmeye, uygulamaya ve iletmeye teşvik edilmektedir (CBD, 2020).

Dünyanın biyolojik kaynakları, insanlığın ekonomik ve sosyal gelişimi için hayati öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler Biyoçeşitlilik Sözleşmesi içerisinde: "Biyolojik çeşitlilik; kara, deniz ve diğer su ekosistemleri ile bu ekosistemlerin bir parçası olduğu ekolojik kompleksler içerisindeki tür çeşitliliğini ifade etmektedir." Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin üç temel amacı bulunmaktadır:

- Biyolojik çeşitliliğin korunması,
- Biyolojik çeşitliliği oluşturan bileşenlerin sürdürülebilir kullanımın sağlanması,
- Genetik kaynakların kullanımından elde edilen faydaların adil ve eşit bir şekilde paylaşılmasıdır.

Sistematik, taksonomi ve ekoloji gibi alanlarda araştırmalar yürüten bilim insanları; biyolojik çeşitliliği, sürdürülebilir kalkınmanın önemli parametrelerinden olan tür çeşitliliği, ekosistem çeşitliliği ve genetik çeşitlilik kapsamında değerlendirmektedir (Alonso vd., 2001; Topçu, 2012). Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi sadece biyolojik çeşitliliğin korunması değil aynı zamanda bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımını takip etmek ve ortaya çıkan faydaların adil paylaşımını teşvik etmeyi hedeflemektedir. Sözleşme kapsamında, turizm ve biyolojik çeşitlilik arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi ve uluslararası bir çalışma programının geliştirilmesi için devletlere, ilgili ulusal-uluslararası kuruluşlara ve turizm endüstrisine büyük sorumluluklar verilmiştir.

Biyoeçeşitlilik, hava, su ve gıda gibi fiziksel ihtiyaçları karşılamakla birlikte ruhsal yönden de olumlu etkiler sağlar. Biyoçeşitliliğin korunması ile habitat kaybı azalır ve aşırı toplama tehlikesi kontrol altına alınır (Gross vd., 2006). Biyolojik çeşitliliği olumsuz etkileyen faktörlerin büyük çoğunluğu şehirleşme, tarımsal hatalar, aşırı otlatma, toplama, avcılık ve turizm etkisi gibi antropojenik kaynaklıdır. Yetersiz yasa ve kontroller maalesef geri dönüşümsüz bazı tahribatlara da neden olmaktadır. Örneğin, işletme ormanlarında uygulanan geleneksel orman işletme planları, biyolojik çeşitliliğin kaybolmasını hızlandırmakta ve korunan alanlar üzerindeki baskıyı arttırmaktadır (Özçelik, 2006). Yine atmosferdeki sera gazlarının artması sonucu oluşan küresel ısınma ve iklim değişikliği canlılar üzerinde ciddi olumsuz etkiler oluşturmaktadır.

Biyoeçeşitlilik sözleşmesi dışında uluslararası birçok protokol ve sözleşme mevcuttur. Nagoya Protokolü, genetik kaynakların kullanımından doğan faydaların adil ve eşit bir şekilde paylaşımını amaçlayan uluslararası bir sözleşmedir. Yine Cartagena Protokolü, biyolojik çeşitlilik üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek, modern biyoteknolojiden kaynaklanan genetiği değiştirilmiş organizmaların,

güvenli bir şekilde taşınmasını ve kullanılmasını amaçlayan uluslararası bir anlaşmadır (CBD, 2020). Ayrıca, Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi, CITES Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü, bunlara örnek olarak verilebilir.

Biyçeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler bünyesinde görev yapan çeşitli uluslararası kuruluşlar da bulunmaktadır: CI: Uluslararası Doğa Koruma Kurumu (Conservation International), FAO: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (Food and Agriculture Organization of the United Nations), IUCN: Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources), UNEP: Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme), WWF: Dünya Yaban Hayatı Vakfı (World Wide Fund for Nature) bu bağlamda önde gelen kuruluşlardır.

Türkiye'de 'Çevre' ile ilgili olan ulusal ve uluslararası yasa, yönetmelik ve sözleşmeler, aynı zamanda 'Biyçeşitlilik' ile ilgilidir. Örneğin, Anayasanın 56. maddesi, "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir..." denilmektedir ve böylece her vatandaşa, bu konuda hak ve ödevler verilmektedir. Türkiye'deki biyçeşitlilik ile ilgili başlıca yasalar şunlardır: Kara Avcılığı Kanunu, Orman Kanunu, Su Ürünleri Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Çevre Kanunu, Milli Parklar Kanunu ve Kıyı Kanunu (Işık, 1998).

Biyçeşitlilik sözleşmesi sonrasında Türkiye'de de biyolojik çeşitliliğin korunması için yasal düzenlemeler ve politik taahhütler açısından önemli projeler ve eylem planları geliştirilmiştir (Algan ve Dündar, 2003). Beş Yıllık Kalkınma Planları, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı, Biyolojik Çeşitlilik Ulusal Stratejisi ve Eylem Planı, Türkiye Çölleşme ve Kuraklıkla Mücadele Ulusal Eylem Programı ve Eylem Planı bunlara örnek olarak verilebilir. Özellikle son yıllarda biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanımına ilişkin düzenlemelerde ve uygulamalarında Sivil Toplum Kuruluşlarının etkinliği de dikkat çekmektedir. Bütün bu çalışmalar, Türkiye'nin sürdürülebilir gelişme kapsamında biyolojik çeşitliliği korumayı amaçladığı ve öncelikli politika alanlarına dâhil ettiğinin önemli birer göstergesidir (Tekeli vd., 2006; Demir, 2013).

Ülkemizde biyolojik çeşitlilik envanter ve izleme çalışmaları yoluyla toplanan verilerin aktarıldığı ve yönetildiği internet tabanlı, kamuoyuna açık, bir veri tabanı olan "Nuh'un Gemisi Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Veritabanı" 2007 yılında kurulmuştur. Gönüllü uzmanlar tarafından toplanan biyolojik çeşitlilik verileri, 2013 yılına kadar veri tabanına aktarılmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından 2013 yılında ülke çapında başlatılan "Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Envanter ve İzleme Projesi" ile veri tabanına girilen veri sayısı ciddi miktarda artmıştır. Bu veri tabanı ülkemiz biyolojik zenginliğinin "türler" ve "özellikli alanlar" özelinde sorgulama yapılabilmesine ve üyelerinin kendilerine özgü haklarla verilere erişebilmesine imkân tanımaktadır (Nuh'un Gemisi, 2020). Bu konudaki projelerin artırılması ve desteklenmesi, ülkemizdeki biyolojik çeşitliliğin tam olarak ortaya konmasını sağlayarak korunması ve sürdürülebilirliği için daha sağlam bir zemin oluşturacaktır.

3. TÜRKİYE'NİN BİYOÇEŞİTLİLİĞİ

Ilıman kuşak ile subtropikal kuşak arasında bulunan Türkiye, sahip olduğu canlı çeşitliliği ile dikkat çekmektedir. Türkiye'nin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının arasında yer alması, coğrafik ve topoğrafik özelliklerin çeşitliliği, 0-5000 metreler arasında değişen yükselti farklılıkları, ekolojik ve iklim özellikleri, Avrupa-Sibirya, Akdeniz ve İran-Turan fitocoğrafik bölgeleri ve bunların geçiş zonlarını barındırması, çok çeşitli ekosistem tiplerine sahip olması gibi etmenler olağanüstü biyolojik çeşitliliğin sebepleri arasındadır.

Biyçeşitlilik bakımından Avrupa ve Orta Doğu'nun en zengin ülkelerinden biri olan Türkiye, çok çeşitli flora ve fauna türlerini barındırır. Türkiye'deki muhteşem biyolojik çeşitliliğinin önemli nedenlerinden biri de "buzul çağları" boyunca Anadolu'nun sığınak noktası hâline gelmesidir. Ülkemiz, oluşum sürecindeki bir dağ kuşağında yer aldığından dağlık ve engebeli bir araziye sahiptir. Türlerin

yayılışında ciddi bir engel oluşturan dağ silsileleri, popülasyonları ayırarak çeşitliliğinin artmasını sağlar (Mısırlıoğlu, 2019). Türkiye, Akdeniz, Orta ve Doğu Avrupa, Orta Doğu, Kafkaslar ve Arap Yarımadası faunalarının tipik türlerini barındırmaktadır. Anadolu yarımadasının kıtalar arasındaki konumu ve göç yolları üzerinde bulunması bu biyoçeşitliliğin en önemli etkenleri olarak sayılabilir. Bununla birlikte, bölgesel özellikler çok farklı olduğundan tür çeşitliliği de bölgelere göre farklılık göstermektedir.

Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olması, dağların uzanışı ve yeryüzü şekillerinin çeşitlilik göstermesi, farklı özellikte iklim tiplerinin oluşmasını sağlamıştır. Ülkemizin kıyı bölgelerinde denizlerin etkisiyle daha ılıman iklim özellikleri görülür. Kuzey Anadolu Dağları ile Toros Sıradağları, deniz etkilerinin iç kesimlere girmesini engeller. Bu yüzden, Türkiye'nin iç kesimlerinde karasal iklim özellikleri görülür. Kuzey ve güney kıyıların gerisinde yükselen dağlık sahalar ile özellikle batısından doğusuna doğru gidildikçe belirginleşen yükselti farkları, bitki topluluklarının da değişikliğe uğramasına neden olmuştur. Kuzey Anadolu'yu Güney Anadolu'ya bağlayan Anadolu Diagonalinin varlığı ekolojik ve floristik farklılıklar oluşturmuştur. Coğrafi faktörlerin çeşitliliği ile birlikte Türkiye'nin, Akdeniz ve Yakın Doğu olmak üzere iki önemli merkezin kesiştiği noktada yer alması ve mikro-gen merkezlerini barındırması, biyolojik çeşitliliğinin yüksek olmasını sağlamaktadır (Avcı, 2005; Ekim, 2005; Özhatay, vd., 2009).

Türkiye'de, dağılışı gösteren flora elementlerinin sayısı Avrupa kıtasının tümünde yayılışı gösteren bitki türlerinin sayısına yakındır. Türkiye'nin yaklaşık 3000'i endemik olmak üzere, 12.000 civarında bitki taksonuna sahip olduğu bilinmektedir (Davis, vd., 1988, Ekim, 2005; Özhatay ve Kültür, 2006). Bununla birlikte, %34,4'lük endemizm oranı ile endemik tür çeşitliliği açısından da Avrupa'nın en zengin ülkelerinden biridir. Endemik bitki türleri çoğunlukla Anadolu'da yaygındır ve özellikle dağlık kısımlarda yoğunlaşmaktadır (Avcı, 2005; Özhatay, vd., 2009).

Faunayı oluşturan hayvan türleri, biyolojik olarak omurgalı ve omurgasız canlılar olarak sınıflandırılmaktadır. Türkiye'nin omurgalı faunası büyük ölçüde çalışılarak ortaya konmuştur. Ülkemizde yaşayan omurgalı türlerin toplam sayısı 1500 civarındadır. Türkiye faunası; 170 civarında memeli, 500'e yakın kuş, 130'un üzerinde sürüngen, 30'dan fazla kurbağa, 680'nin üzerinde balık türü içermektedir (Demirsoy, 1997; Sindaco vd., 2000; Bilecenoğlu vd., 2002; Baran, 2005; Mısırlıoğlu, 2019; Nuh'un Gemisi, 2020). Bu canlılardan; 16 sürüngen, 37 memeli ve 70'e yakın tatlı su balığı taksonu endemiktir (Nuh'un Gemisi, 2020).

Ulugeyik (*Cervus elaphus*), alageyik (*Dama dama*), karaca (*Capreolus capreolus*), yaban keçisi (*Capra aegagrus*), dağ keçisi (*Rupicapra rupicapra*), yaban koyunu (*Ovis gmelini anatolica*), ceylan (*Gazella gazella* ve *Gazella subgutturosa*), tilki (*Vulpes vulpes*), sırtlan (*Hyaena hyaena*), bozayı (*Ursus arctos*), kurt (*Canis lupus*), kokarca (*Mustela putorius*), alacasansar (*Vormela peregusna*), susamuru (*Lutra lutra*) kirpi (*Erinaceus concolor*), sincap (*Sciurus anomalus*) ve nalburunlu yarası (*Rhinolopus blasii*) ülkemizde yaşayan kara memelilerinden bazılarıdır. Vaşak (*Lynx lynx*), karakulak (*Caracal caracal*), yaban kedisi (*Felis silvestris*) ve saz kedisi (*Felis chaus*) sayıları azalmış olsa da hâlâ Anadolu'nun değişik bölgelerinde yaşamaktadır. Ayrıca, deniz memelilerinden yunus (*Delphinus delphis*), mutur (*Phocoena phocoena*), kaşalot (*Physeter catodon*), beyazburunlu yunus (*Lagenorhynchus albirostris*) ve yuvarlakbaş yunus (*Grampus griseus*) ülkemiz denizlerinde görülebilen türlerdir. Ender de olsa, tüm zamanların en büyük hayvan türü olan mavi balina (*Balaenoptera musculus*), fin balinası (*Balaenoptera physalus*) ve gagalı balina (*Ziphius cavirostris*) gibi türlerin Akdeniz'e girdiği ve ülkemiz sularında da görüldüğü bilinir. Bir boa yılanı türü olan mahmuzlu yılan (*Eryx jaculus*), bukalemun (*Chamaeleo chamaeleon*), deniz kaplumbağası (*Caretta caretta*), dev kertenkele varan (*Varanus griseus*), zehirli yılanlardan Mısır kobrası (*Walterinnesia aegyptia*) ve engerek (*Vipera*) türleri ülkemizde yaşayan sürüngenlere örnek verilebilir. Flamingo (*Phoenicopterus ruber*), balık kartalı (*Pandion haliaetus*), şahkartal (*Aquila heliaca*), kızıl akbaba (*Gyps fulvus*), kerkenez (*Falco tinnunculus*) ve doğu atmacası (*Accipiter nisus*) gibi kuş türleri de ülkemizde yaşayan kuşlardan sadece bazılarıdır (Demirsoy, 1997; Mısırlıoğlu, 2019).

Omurgasız canlılar grubu ise çok daha kalabalıktır ve Türkiye faunasının omurgasız türleri henüz tam olarak bilinmemektedir. Araştırmaların artmasıyla toplam sayının 50 bini aşacağı tahmin edilmektedir (Mısırlıoğlu, 2019). En kalabalık omurgasız hayvan grubu olan böcekler (Insecta) sınıfının,

Türkiye’de 25 takım içerisinde 34 bine yakın türü dağılışı göstermektedir (Tezcan, 2020). Örneğin, bu böcek takımlarından sadece kelebek ve güveleri kapsayan Pulkanatlılar (Lepidoptera) takımının Türkiye’deki üye sayısı 5.600 civarındadır. Türkiye, diğer fauna ve flora elementlerinde olduğu gibi kelebek türleri bakımından da çok çeşitlilik içermektedir. Ülkemizde 9 familya (aile) içerisinde 412 kelebek türü bilinmektedir ve bunlar arasında birçok endemik tür bulunmaktadır. Güzel Nazugum (*Euphydryas orientalis*), Aladağ Zıpzı (Pyrgus aladaghensis), Işgızmürütü (*Callophrys mystaphia*), Sertavul Çokgözlüsü (*Polyommatus sertavulensis*), Hasan Tahsin Esperperisi (*Hyponphele hasantahsin*) bu endemik türlere örnek olarak verilebilir (Koçak ve Kemal, 2018). Bilinen tür sayıları ile bakıldığında bile Türkiye faunası neredeyse yüzölçümü olarak kendisinden yaklaşık 15 kat büyük Avrupa kıtası kadar zengin biyoçeşitliliğe sahiptir ve bu durum ekoturizm açısından büyük avantaj oluşturmaktadır.

4. BİYOÇEŞİTLİLİK VE TURİZM İLİŞKİSİ

Biyοçeşitlilik, canlıların yaşamını devam ettirebilmesinin temelini oluşturmakla birlikte, sağlamış olduğu ürün ve hizmetlerle turizm açısından önemli bir rol üstlenmiştir. Turizmin gelişmesi, doğa rezervlerinin sürdürülebilirliği ile ekonomik kalkınmanın, yerel halk için istihdam ve gelir sağlamanın bir yolu olabilir (Weaver, 1999). Biyoçeşitliliğin dünya ekonomisindeki gelirlerin %11’ini oluşturduğu belirtilmektedir (Momsen, 2007). Biyolojik çeşitliliğin dünyadaki birçok ülkede doğrudan veya dolaylı olarak turizmle bağlantısı vardır. Örneğin Kenya, dünya ekoturizm uygulamalarında en önemli destinasyon merkezi olarak görülmektedir. Ayrıca, Meksika ve Güneydoğu Asya gibi çok yüksek biyolojik çeşitliliğe sahip ülkeler bunun avantajlarından faydalanarak iyi turizm geliri elde ederler (Vaughan, 2019). Zengin biyolojik çeşitlilik içermesi bakımından avantajlı ülkelere biri olan Türkiye’nin de bu durumu kullanması ve turizmin sürdürülebilirliği konusunda daha etkin bir biçimde faaliyet göstermesi gerekmektedir.

Biyοçeşitlilik, barındırdığı türler ve ekosistemler açısından turizmin önemli varlıklarından biridir ve uzun vadeli sürdürülebilir büyümesinin de temelidir. Biyolojik çeşitlilik ‘Dünya Çevre ve Kalkınma Zirvesi’ kapsamında beş öncelikli alandan biri olarak ifade edilmiştir. Özellikle son yıllarda küresel turizm endüstrisindeki değişen turizm tercihleri ile birlikte kıyı turizminin yanı sıra; botanik turizmi, doğa fotoğrafçılığı, yaban hayatı gözlemlene gibi doğa seyahatlerinde görülen büyüme dikkate alındığında, biyoçeşitlilik zenginliğe sahip coğrafik alanlarda turizmin daha hızlı geliştiği görülmektedir (Christ vd., 2003).

Dağcılık, doğa yürüyüşü, kuş gözlemciliği ve kamp turizmi gibi birçok ekoturizm türü biyolojik çeşitliliğe ve ekosisteme dayanmaktadır. Rekreasyon faaliyetleri açısından önemli bir unsur olan biyoçeşitlilik; macera, spor, öğrenme ve dinlenmeye dayalı aktivitelerin değerlendirilmesi açısından da turizm endüstrisi için önemli bir kaynak oluşturur. Örneğin, öğrenmeye dayalı aktivitelerden olan kelebek gözlemciliği turizminin, destinasyon gelişiminde ve çeşitlendirilmesinde önemli bir potansiyele sahip olduğu belirlenmiştir (Genç ve Seven, 2020). Bununla birlikte, yaban hayatını ve doğal habitatları ele alan filmler, ekolojik saha çalışmaları ve diğer bilimsel faaliyetler bu aktivitelere örnek olarak gösterilebilir (McNeely, 1988). Türkiye’deki ekoturizm ve biyoçeşitlilik turizm kaynaklarının çoğunu tabiat koruma alanları, tabiat anıtı, tabiat parkı, milli parklar ve yaban hayatı geliştirme sahası gibi koruma alanları oluşturur (TÜRSAB, 2015).

Turizm, yasal koruma altındaki alanlarda biyoçeşitliliğin korunması için finansman sağlamaktadır. Aynı zamanda yerel halkın, korunan alanlarda yaban hayatı üzerindeki aşırı kullanımının azaltılmasına yönelik ekonomik alternatifler sunmaktadır (Brandon, 1996). Turizm; kültürel, toplumsal, çevresel varlıkları ve kitlesel turizm faaliyetlerinin gerçekleştiği alanlarda, kapsamlı kontrol ve planlama yönetim eksikliklerinden dolayı biyoçeşitliliği önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle deniz kıyı bölgeleri ve kamp alanları gibi yerlerde, turist kapasitesinin aşılması durumunda, doğal alanlar üzerinde tehdit oluşmaktadır. Bununla birlikte, doğal alanlardaki çevreye uygun olmayan yapılar diğer çevresel sorunlara göre çok daha uzun süreli olumsuz etkilere ve biyoçeşitliliğin kaybına neden olmaktadır (Myers, 1993). Türkiye’de büyük kitle turizmi yatırımlarının artması, kıyı habitatlarının ve verimli tarım alanlarının geri dönüşümsüz tahrip edilmesine neden olmuştur. Turistlere hizmet sunabilmek için yapılan işletmeler, doğal dengeye zarar vermektedir. Sürdürülebilir olmayan avcılık, toplama ve arazi

açma gibi yöntemler ile turizm sektörünün taleplerini karşılamaya yönelik baskıların oluşması, kontrolsüz evsel atıkların denize boşaltılması ve sezonluk değişen nüfus; biyoçeşitlilik ve habitatlar üzerinde sorunlar oluşturmaktadır. Bu sorunların önüne geçmek için biyolojik çeşitliliğin korunması ve turizm faaliyetlerinin bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir (Demirayak, 2002; Biyolojik Çeşitlilik ve Turizm Çalıştayı Sonuç Bildirgesi, 2017). Doğal alanlar ve turizm etkileşiminde turizmin sürdürülebilirliği ancak çevre kalitesinin sağlanmasıyla mümkün olabilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, uzun vadede sürdürülebilir turizm; mevcut doğal, kültürel ve finansal araçların dikkatli kullanımına ve doğal kaynakları korumak için gerekli çabaya bağlıdır (Deniz, 2019).

5. SONUÇ

Ekoturizm, kontrolsüz gelişen kitlesel turizm hareketinin, çevre ve toplum üzerindeki tahribatları karşısında, sürdürülebilir gelişmenin önemli bir aracı olarak görülmektedir. Ekoturizmde çevreye duyarlı davranışlara ve çevrenin korunması ile ilgili faaliyetlere yer verilir. Yaban hayatın, doğal ortamlarının ve ekosistemlerin korunmasında bilincin oluşmasını sağlar (Fennell, 2015). Biyolojik çeşitlilik, ekosistem hiyerarşisi içerisinde kilit bir rol üstlenmiştir (Mace vd., 2012). Ekosistemler ve içerdikleri biyolojik çeşitlilik, ekonominin gelişmesi, büyümesi ve kalkınması için gerekli farklı hizmetler sunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın temel bileşenleri; ekonomik olarak uygulanabilirlik, sosyal eşitlik ve çevresel sürdürülebilirliktir (Uysal, 2003). Biyolojik çeşitlilik bakımından iyi bir konuma sahip Türkiye gibi ülkeler, global ölçekte stratejik bir güç oluşturur ve bu yönleri ile biyoçeşitliliğin korunmasında ve kullanımında, sürdürülebilir gelişme politikalarını benimseyerek bunu ekolojik ve ekonomik faydaya dönüştürebilir. Bununla birlikte, sürdürülebilir kullanımı esas alarak sosyo-ekonomik gelişmeyi hedefleyen bir kalkınma modeliyle, insan faaliyetleri sonucu biyolojik çeşitlilik üzerinde oluşan habitat baskısı ve tahribatının önlenmesine, biyoçeşitliliğin devamlılığına ve korunmasına katkı sağlanabilir (Demir, 2013).

Biyolojik çeşitliliğin korunması, bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımının takibi ve ortaya çıkan faydaların adil paylaşımını teşvik etmek için birçok uluslararası ve ulusal sözleşme, protokol, yasa ve kanun bulunmaktadır (Bkz. Bölüm 2.). Biyolojik çeşitliliğin korunması ve farkındalık yaratma konusunda sözleşmeler ve kamu desteği ile birlikte turizm, önemli rol üstlenmektedir. Turizm sektörü, ekosistemler üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri dikkate alarak sürdürülebilir kalkınmayı destekleyebilir. Canlıların ve doğal çevrelerinin korunması amacı ile ilgili alınan önlemlerin, turizm sektöründe de titizlikle uygulanması gerekir. Bu açıdan turizm ile ilgili planlamalarda ve yeni yapılacak yapılarda, biyoçeşitliliğin korunması ve doğal çevreye uygunluğu dikkate alınmalıdır. Turizmin, biyolojik çeşitlilik üzerindeki negatif etkileri ve bunların nasıl önlenilebileceği konularında, paydaşlara bilgi aktarımı sağlanmalıdır. Yerel halk tarafından biyolojik çeşitlilikle ilgili sürdürülebilir turizm ürünlerinin geliştirilmesi desteklenmeli ve yönlendirilmelidir. Korunan alanların kullanımı, habitat onarımı ve kırsalda yaşayan nüfusun bilinçlendirilmesi gibi çalışmaların artırılması ile canlılar ve doğal alanlar üzerindeki baskılar azaltılabilir. Turizmin sürdürülebilir olması için sadece biyolojik elementlerin değil aynı zamanda bunları saran ve yaşam alanı oluşturan doğal çevrelerin de bir bütün olarak korunması ve kalitesinin sağlanması gerekir. Biyolojik ve biyolojik olmayan elementler birbirleri ile sıkı ilişki halindedir. Ekosistemdeki bozulma, doğal çevrenin yapı ve işleyişini olumsuz etkileyerek biyoçeşitlilik üzerinde de ciddi kayıplara sebebiyet verebilir.

Türkiye, çok çeşitli ekosistem ve habitat tiplerine ve olağanüstü bir biyolojik çeşitliliğe sahiptir. Ayrıca, fauna ve flora tür sayıları bakımından Avrupa ve Orta Doğu'nun en zengin ülkelerinden biridir. Türkiye'de dağılışı gösteren canlı türlerinin sayısı Avrupa kıtasında dağılışı gösteren türlerin sayısına yakındır. Ekoturizm açısından büyük avantaj oluşturan bu biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliği ve korunması için ülke fauna ve florasının tam olarak çözümlenmesi, canlı türlerinin kırmızı listelerinin (tehlike oranı listelerinin) ve özel koruma alanlarının daha ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi gerekir. Böylece, biyolojik çeşitliliğin korunmasına, sürdürülebilirliğine ve turizmin gelişmesine ciddi katkılar sunabilir, ekonominin kalkınmasına önemli faydalar sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Algan, N. ve Dündar, K. A. (2003). Türkiye'nin çevre konusunda verdiği sözler. *Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, 8, 14-17.
- Alonso, A., Dallmeier, F., Granek E., ve Raven, P. (2001). *Biodiversity: Connecting with the Tapestry of Life. Smithsonian Institution/ Monitoring and Assessment of Biodiversity Program and President's Committee of Advisors on Science and Technology*. Washington, D.C.: U.S.A.
- Avcı, M. (2005). Çeşitlilik ve Edemizim Açısından Türkiye'nin Bitki Örtüsü. *Coğrafya Dergisi*, 13, 27-55.
- Baran, İ. (2005). *Türkiye Amfibi ve Sürüngenleri*. TÜBİTAK Yayınları.
- Bilecenoğlu, M., Taşkavak, E., Mater, S. ve Kaya, M. (2002). Checklist of marine fishes of Turkey. *Zootaxa*, 113, 1-194.
- Biyolojik Çeşitlilik ve Turizm Çalıştayı Sonuç Bildirgesi, (2017). *Düzce Üniversitesi, Orman Fakültesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Ziraat ve Doğa Bilimleri Fakülteleri*. 23 Mayıs 2017, Düzce.
- Brandon, K. (1996). *Ecotourism and Conservation: A Review of Key Issues*. Environment Department Paper no. 33. Washington, DC: World Bank.
- Buckley, R. (1994). *A Framework for Ecotourism*. *Annals of Tourism Research*, 21, 661-665.
- CBD, (2020). The Convention on Biological Diversity. <https://www.cbd.int/>, Erişim Tarihi: 23.12.2020
- Christ C., Hillel, O., Matus S. ve Sweeting, J. (2003). *Tourism and Biodiversity*. Washington: Conservation International.
- Çepel, N. (1997). *Biy çeşitlilik önemi ve korunması*. İstanbul: Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı Yayınları No: 15.
- Davis, P. H., Tan, K. ve Mill, R. R. (1988). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands (suppl. 1). Vol. 11*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Demir, A. (2013). Sürdürülebilir gelişmede yükselen değer; biyolojik çeşitlilik açısından Türkiye değerlendirmesi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 12(24), 67-74.
- Demirayak, F. (2002). Biyolojik Çeşitlilik-Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma. TÜBİTAK VIZYON 2023 Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli.
- Demirsoy, A. (1997). *Türkiye Omurgalıları-Memeliler*. Çevre Bakanlığı Çevre Koruma Genel Müdürlüğü, Proje çalışması, METEKSAN Yayınları: Ankara.
- Deniz, T. (2019). Turizm ve Biyoçeşitlilik. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 323-339.
- Dilbirliği, E. (2007). Biyolojik çeşitlilik ve genetik kaynakların sürdürülebilir stratejilerinin değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı A.B.D.: Ankara.
- Duim, R. van der ve Caalders, J. (2002). Biodiversity and Tourism. *Annals of Tourism Research*, 29(3), 743-761.
- Ekim, T. (2005). Bitkiler, *Tohumlu Bitkiler, Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri*. Türkiye Çevre Vakfı Yayını: Ankara.
- Fennell, A. D. (2015). *Ecotourism*. London and Newyork: Routledge.
- Genç, V. ve Seven, E. (2020). Kelebek Gözlemciliği ve Türkiye'nin Kelebek Turizm Potansiyeli. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 3064-3081.
- Gross, T., Johnston, S. ve Barber, C. V. (2006). *The Convention on Biological Diversity: Understanding and Influencing the Process, A Guide to Understanding and Participating Effectively in The*

- Eighth Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity (COP 8), United Nations University Institute of Advanced Studies the Equator Initiative.
- Koçak, A. Ö. ve Kemal, M. (2018). A synonymous and distributional list of the species of the Lepidoptera of Turkey. *Centre entomological Studies, Memoirs*, 8, 1-487.
- Mace, G. M., Norris, K. ve Fitter, A. H. (2012). Biodiversity and ecosystem services: a multilayered relationship. *Trends in Ecology & Evolution*, 27, 19-26.
- McNeely, J. (1988). *Economics and Biological Diversity*. Gland, Switzerland: St. Mary's Press: McGregor and Werner.
- Mısırlıoğlu, M. (2019). Zoolojik Servetimiz-Türkiye Faunası. TÜBİTAK Yayınları, Ankara. *Bilim ve Teknik*, 72-82.
- Momsen, J. H. (2007). Gender and biodiversity: a new approach to linking environment and development. *Geography Compass*, (1-2), 149-162.
- Myers, N. (1993). "Biodiversity and the Precautionary Principle", *Ambio*, 22(2/3), 74-79.
- Nuh'un Gemisi, (2020). Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Veritabanı. www.nuhungemisi.gov.tr Erişim Tarihi: 23.12.2020. <http://www.nuhungemisi.gov.tr/Content/Documents/turkiyenin-biyolojik-ce%C5%9Fitliligi-turkce.pdf>
- Işık, K. (1998). *Biyolojik Çeşitlilik*. Çevre ve İnsan. Kıvanç, M. ve Yücel, E. (Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir. Ders kitapları Serisi, Ünite, 1-2, 13-39.
- Özçelik, R. (2006). Biyolojik Çeşitliliği Korumaya Yönelik Yapılan (Planlama ve Koruma) Çalışmalar ve Türkiye Ormancılığına Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, A(2), 23-36.
- Özhatay, N. ve Kültür, S. (2006). Check-list of additional taxa to the supplement flora of Turkey III. *Turk Journal of Botany*, 30, 281-316.
- Özhatay, N., Kültür, S. ve Aslan, S. (2009). Check-list of additional taxa to the supplement flora of Turkey IV. *Turk Journal of Botany*, 33, 191-226.
- Sindaco, R., Venchi A., Carpaneto G. M. ve Bologna, M. A. 2000. "The reptiles of Anatolia: a checklist and zoogeographical analysis", *Biogeographia*, vol. XX, Biogeographia dell'Anatolia, Parte II, 441-554.
- Tekeli, İ., Güler, Ç., Yerli, V.S., Algan, N., Vaizoğlu, A.S., Kaya, D.A., Öztürk, B., Mutlu, B. ve Demirayak, F. (2006). *Türkiye'nin Çevre Konusunda Verdiği Sözler*. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) yayınları.
- Tezcan, S. (2020). Analysis of the insect fauna of Turkey and suggestions for future studies. *Munis Entomology & Zoology*, 15(2), 690-710.
- Topçu, H. F. (2012). Biyolojik çeşitlilik özleşmesi: Müzakereden uygulamaya. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), 57-97.
- Tuna, M. (2007). *Turizm, Çevre ve Toplum (Marmaris Örneği)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- TÜRSAB, (2015). Türkiye Seyahat Acentaları Birliği. *Doğa ve Macera Turizmi Raporu*. https://www.tursab.org.tr/dosya/12896/tursab-dogamaceraturizmi_12896_5091237.pdf Erişim Tarihi: 22.12.2020
- Uysal, A. (2003). *Sürdürülebilir Kalkınma*. Yönetici Özeti. DPT: Ankara.
- Vaughan, D. (2019). Tourism and Biodiversity: A Convergence of Interests? *International Affairs*, 76(2), 283-297.
- Weaver, D. (1999). Magnitude of Ecotourism in Costa Rica and Kenya. *Annals of Tourism Research*, 26, 792-816.

Coğrafi Özellikler ve Anlatılara Dayanan Alman Şehir Adlandırmaları ¹

German City Names Based On Geographical Features And Narratives

Dr. Derya PERK

Ankara Üniversitesi

der@ankara.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1283-4315

DOI: 10.37154/ijopec.2020.25

Makale Bilgisi	Öz
<p>Geliş: 16.12.2020</p> <p>Onay: 25.12.2020</p> <p>Anahtar sözcükler: Ad Verme, Toponomastik, Mitoloji, Etimoloji, Alman Şehirleri</p>	<p>İnsanlar, dili bir iletişim aracı olarak kullanmaya başladıktan itibaren, nesnelere, hayvanları ve diğer olguları birbirinden ayırt etmek için onları adlandırmıştır. Öyle ki bu adlandırmalar, farklı milletlerin yaşam tarzına, kültürlerine ve alışkanlıklarına göre değişir. Dil özelliklerine ek olarak, bu faktörler coğrafi yerleri adlandırırken de önemlidir. Bu bağlamda, bu çalışmada Almanca yer adları etimolojik, mitolojik ve bu yerlerin konumlarıyla bağlantılı olarak ve dini anlatılar da dikkate alınarak incelenecektir. Adların fonetik özellikleri ve geçirdikleri anlam değişiklikleri araştırılırken, adların zaman içinde göreceli olarak değişmesi dikkat çekicidir. Ayrıca mitolojik ve dini anlatılara dayalı bir analiz, seçilen şehirlerin adlandırılmasında halk edebiyatına büyük önem verildiğini ortaya koymaktadır. Ad verme ya da değiştirmede Hıristiyanlaşmanın da etkili olduğu görülmektedir. Bu süreç her yer için geçerli olmasa da bazı Alman şehir adlarının verilmesinde etkili olmuştur. Alman yer adlarının çoğu orijinal olarak Hint-Avrupa dil ailesinden gelir, bu da adlandırma özelliklerinin açıkça tanınabilir olduğunu gösterir. Ayrıca, geçici yeniden-adlandırma kültürel bir değişimin veya dönüşümün bir işareti olarak da görülebilir.</p>
Article Info	Abstract
<p>Received: 16.12.2020</p> <p>Accepted: 25.12.2020</p> <p>Keywords: Naming, Toponomastics, Mythology, Etymology, German Cities</p>	<p>The naming of people, objects or animals and everything else for the purpose of differentiation has been common ever since humans have used language as a means of communication. Names change according to the way of life, cultures and habits of people of different races. In addition to language properties, these factors are also important when naming locations. German place names are to be examined etymologically, mythologically and in connection with to their location. When researching phonetic and semantical changes, it is noteworthy that the names have changed relatively over time. Additionally, a mythological and legendary analysis reveals that a great deal of importance was attached to folk literature when naming the selected cities. In summary, the research revealed that current sources have identified renaming of German place names through Christianization. This led to a change in the meaning of names of some places. Most German place names originally come from the Indo-European language family, which means that naming specifications can be clearly recognized. Temporal renaming can also be a sign of a cultural change or conversion.</p>

¹ Bu makale, Derya Perk tarafından Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Prof.Dr. Şerife Yıldız danışmanlığında hazırlanan "Die Bezeichnung der ausgewählten Städte im Deutschen und im Türkischen. Eine vergleichende Studie zur Darstellung der etymologischen und mythologischen Hintergründe bei Namensgebung" (2011) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Nesneler ve onlara verilen adlar antik çağ filozoflarının oldukça ilgisini çekmiştir. Bu sebeple örneğin Platon „Kratylos“unda ad ile ilgili derin çalışmalar yapmıştır. Platon'un Kratylos ve Hermogenes ile arasındaki bu felsefi diyalog, dilbilimsel bir öneme sahiptir. *Die Ansicht des Kratylos von der natürlichen Richtigkeit der Benennungen* adlı bölümde Hermogenes kelimelerin doğru adlandırılması üzerinde durmuş ve bir kelimenin ya da göstergenin özelliğini doğal bir ilişkiye dayandırmıştır. Bu bilgiden yola çıkarak, Kratylos'a göre göstergenin tamamen keyfi bir karaktere sahip olması gerektiği anlaşılabilmektedir. Ayrıca bu, nesnelerin yalnızca bir ada sahip olduğu anlamına da gelmektedir; göstergenin yalnızca bir niteliği vardır ve yalnızca bir şeyi gösterir. Yanlış kelimeler ise herhangi bir nesneye karşılık gelmez ve bu teze göre herhangi bir gösterge karakterine de sahip değildir (Platon, 1957: 126). Buna göre de bir olgunun adı keyfi olarak belirlenemez. Bir olgunun adı sosyal bir uzlaşmanın sonucudur. Hermogenes'e göre gösterilen sabit kaldığı sürece, gösteren isteğe göre değiştirilebilir. Örneğin, adı konmuş bir şey, zamanla değişebilir ve yeniden adlandırılabilir, ancak bu durum olgunun varlığını değiştirmez (Platon, 1957). İşte bu noktada ad bilimi, bir diğer adıyla Onomastik devreye girmekte ve adlandırma sanatı ile ilgili incelemeleri üstlenmektedir. Ad bilimi, özel adları artzamanlı ve eşzamanlı yöntemler kullanarak araştırır. Aynı şekilde yer adlarını araştıran Toponomastik de aynı yöntemi kullanarak, yer adlarını inceler ve ad bilimiyle birlikte, bir sözlükbilim alt disiplini olarak bu konuyla ilgili derin çalışmalar yürütür (Lewandowski, 1980: 1010). Görüldüğü üzere ad incelemelerinde bir ayrıma gidilerek tür adlarını inceleyen farklı bilim dalları oluşturulmuştur. Hans Wilhelm Haefs (2004: 11) çalışmasında ad biliminin özel adları ve tür adlarını incelediğinden ve ad unsurunu kişi adları, yer adları ve bitki adları olarak sınıflandırdığından bahsetmektedir. Buna göre:

- 1) Antroponomastik tarafından incelenen ve kişi adları (lakap, ad, vaftiz adı) ve soyadı (ek adlar vb.) olarak ayrılan kişi adları;
- 2) Yer adları, ülke adları, su adları, alan adları vs. şeklinde alt bölümlere ayrılmış coğrafi adlar (su adları=hidronomi, dağ adları=oronomi);
- 3) Bitki ve hayvan adları arasında ayrıma gidilmiştir ki bunlar, çok eski zamanlara dayanır ve bu nedenle özel kanunlara tabidir (Haefs, 2004: 11).

Kelimelerin anlamı üzerinde durulduğunda bunların da tıpkı adlar gibi değişebileceği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında şehir adlarının tamamen değişmiş olmasının ya da zamanla adın yazılışında farklılıklar tespit edilmesinin yanında, anlamlarında bir değişiklik olup olmadığı da büyük öneme sahiptir. Yeni dil konuşucularının ortaya çıkması, sosyokültürel değişim, yakın kavramsal veya olgusal ilişkiler, bir kavramın duygusal işaretleri gibi nedenler, anlamsal bir değişikliğe yol açabilir (Pomino, 2008: 178). Bahsi geçen değişiklikler elbette olumlu veya olumsuz olabilmekte ve bu bağlamda anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam aktarması, anlam bozulması veya anlam iyileşmesi gibi değişiklikler ortaya çıkabilmektedir. Ad değişiklikleri, şehir adlarına ilişkin farklı anlatılardan yola çıkılarak da tespit edilebilmektedir. Özellikle kahramanlık ya da farklı özellikler barındıran mitolojik anlatılar şehir adıyla ilgili çıkarımlar yapma aşamasında oldukça yarar sağlamaktadır. Zira çoğu kez sözlü başlayıp yazıya geçirilen ve halk arasında da yayılan şehir efsaneleri adın kökenine işaret etmekte ve bize şehrin sosyal yapısı hakkında da bilgi sunmaktadır. Öyle ki mitoloji, dini hayatın öğretisi olarak kabul edildiğinden, insanların ahlakını korumaya çalışır. Bu anlamda Lauer'e (1853: 1) göre de inanç (dogmatikler), kült (sembolizm) ve ahlaki yaşamın (etik) üç yönünü içerir.

Bu bağlamda bu çalışma, şehir adlarının anlamı ve transkripsiyonu üzerinde durmaktadır. Bu sebeple anlatılardan yola çıkarak mitolojik ve dini anlatı öğeleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda bir şehir adın çok farklı hikâyelere sahip olması olağan olmakla birlikte dikkate değerdir. Zira bu yerlerde zamanla farklı insanlar yaşamış ve/veya anlatılar uzun yıllar içerisinde kulaktan kulağa değişime uğramıştır. Elbette şehirlerin adlandırılmasına her zaman bu anlatılar sebep olmamış, coğrafi özellikler de tıpkı Türk yer adlarında olduğu gibi adlandırmada etkisini göstermiştir. Kaynağını anlatılardan alan adlara örnekler verildikten sonra coğrafi özelliklerden yola çıkarak adlandırılan Alman şehirleri de ele alınmış, daha sonra da bu adların geçirdiği etimolojik değişimler gösterilmiştir.

2. ANLATILARA DAYANAN ALMAN ŞEHİR ADLANDIRMALARINA ÖRNEKLER

2.1 Greifswald Örneği

Greifswald şehrinin adı, bir inanışa göre efsanevi yaratık *Greif'a* (Orta Aşağı Almanca: *grip*, *gripe*) dayanır. Bu efsanevi yaratık, yani yırtıcı kuş başlı ve kanatlı bir aslan olan *griffin* aşağıda verildiği gibi tanımlanmaktadır:

"Griffin [Semit.-Yun.-Lat.-*gryps* (aynı anlamla)], bir aslanın vücudunda bir kartalın başını veya kartal vücudunun üst kısmını taşıyan kanatlı efsanevi yaratık. Antik yakın doğu motifi, gücün ve - istisnalar dışında - egemenliğin sembolü. Ayrıca mezar ve kapı muhafızı" (Braunbehrens, 1995: 299)

Adın ikinci kısmı, civarda olduğu anlaşılan bir ormandan (Orta Aşağı Almanca: *wold*) gelir (Kastner, 2007: 122). Oysa bir diğer çalışma, Hubertus Temme (1865: 157), *Greifswald* adının nereden gelmiş olabileceğine dair üç olasılıktan bahseder. Ona göre ilk olasılık şehrin adının Gotik dilde *Gripe* veya *Gripe* olan bir korsanın adıyla anılmış olmasıdır. İkinci varsayıma göre de şehir, adını bir kişiden alır ancak bu kişi *Gripes* olarak tanınan ve bölgedeki birçok soygun nedeniyle zamanla varını yığını kaybetmiş bir soyludur. Burada bulunan ormanın, bahsi geçen soylu kişinin ailesine ait olmasından dolayı da şehre önce *Gri'peswald*, daha sonra ise *Greifswald* adı verilir. Halk arasında anlatılan bir diğer olasılık ise rahiplerin bir kasaba kurmak istemesi ve bunun için sıkı bir orman bölgesi olan şu anki *Greifswald* bölgesini seçmiş olmalarıdır. Rahipler, manastırdan uzak olmamasına dikkat ettikleri bu yeri bulmak için *Ryk* nehrini takip eder ve bir kütüğün üzerindeki kuş yuvasında oturan kocaman bir *griffin* gördüklerinde, bu görüntüyü şehri buraya kurmak için bir işaret olarak kabul ederler.

2.2 Heilbronn Örneği

Baden Württemberg eyaletinde bulunan *Heilbronn* şehrinin adı, kutsal bir kaynaktan gelmektedir (Kastner, 2007:133). 5. yüzyılda kurulan şehir (Urmes, 2004:191) 13. yüzyılda *Heylprunn*, 1037 yılında *Heiligbrunen* ve 932 yılında *Heilacbrunnen* adıyla bilinmektedir. 889 yılında ise bu yere *fiscus dominicus Heiligbrunno* adı verilmiştir (Berger, 1999:139). *Heil* kelimesi Almancada şifa ve *Bronn* kelimesi de çeşme anlamına gelmektedir. Şehir adını, kasaba kilisesinin ana sunağından akan ve oradan Yedi Borulu Çeşmeye çıkan lezzetli sudan almıştır (Sturmfels, 1931: 63).

Bunlar dışında *Heilbronn* şehrinin adlandırılmasına ilişkin Hıristiyanlık uygulamalarına dayanan varsayımlar da vardır. Bu varsayım, Hıristiyanların burada vaftiz edilmesi nedeniyle şehrin kutsal sayılmasıyla desteklenir. Öyle ki Aziz Kilian'ın arkadaşlarının Hıristiyanları burada vaftiz ettiği ve böylece *Heiligbronn* adının ortaya çıktığı söylenmektedir (Jaeger, 1828: 18). Özetle su, Alman kültüründe çok önemli bir simgedir ve kutsal su kaynakları çok değerlidir. Dolayısıyla kaynak sularının bulunduğu yerlere *şifa* ve *çeşme* kelimelerini barındıran adların verilmesi olağandır.

2.3 Wildemann Örneği

Urmes (2004: 207), bir halk efsanesine göre Clausthal - Zellerfeld'in kuzeyinde bulunan *Wildemann* şehrinin adını zapt edilemeyen bir orman devinden almış ve bu nedenle ad "yabani" (*Alm.* wild) ve "adam" (*Alm.* Mann) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Hatta Türkçe anlamı "çılgın adamı oynamak" olan "den wilden Mann spielen" deyişi de buradan gelmektedir.

Alman mitolojisinde yer alan bu figür, kaynaklarda korkunç görünen bir dev olarak betimlenmektedir. Dev, o kadar büyük ve kuvvetlidir ki ağaçları koparıp birbirine düğümler ve onu takip edenleri bununla bağlayabilirmiş (Meier, 1852: 192). Şehrin adlandırılmasına kaynak olan bu vahşi adamın hikâyesi ise farklı şekillerde anlatılmaktadır. Bu adam istemeden Thüringen'den Oberharze'ye gelir ve burada vahşi bir kadınla yaşar. Üzerlerine bir şey giymeyen çift, bedenlerini çam dalları ile örter. Bir gün şövalye Klaus, bir elinde köknar ağacı, diğerinde bir ayı taşıyan bu çıplak adamı fark edip onu takip eder. Bir mağaraya ulaştıklarında ise adamın karısını ve otlarla sarılmış çocuklarını da görür. Bu olayın sonunda adam, şövalye sayesinde bir orman işçisi olurken mağara da *Wildemann* şehrine

dönüşür (Pröhle, 1859: 51-52). Başka bir anlatıma göre ise vahşi adamı Schulenberg gezintisinde fark eden İmparator Heinrich'tir (a.g.e. 257).

2.4 Helgoland Örneği

Schleswig - Holstein'da bulunan ve her daim Avrupa ülkeleri arasında bir mücadele sebebi olan *Helgoland* şehri Danimarkalıların, İngilizlerin, Frizyalıların ve Almanların yaşadığı bir ada şehridir (Urmes, 2004:218). 785 civarında, St. Willibrord kasabada paganlığa son vermiş ve kasaba misyonerler tarafından *Heleg Land* olarak adlandırılmıştır (Sturmfels, 1931: 64). Bir diğer varsayıma göre bu şehrin adı burayı yöneten Helgo adlı bir Danimarka kralına dayanır ya da Helgo adlı bir piskoposun gelir ki bu varsayım kanıtlanmamıştır (Decken, 1826: 31-32). Oetker bu varsayımlar ile ilgili şu sözleri sarf ediyor:

"Tüm bu tanımlamalarda kutsallığın anlamı, çeşitli dil biçimlerine göre yer almaktadır. Kuzey'den gelen *Helge* de bu şekilde yorumlanır [...] Bazıları kral Helgo'yu seçti, diğerleri prens Heligo'yu, hatta bazıları Helgoland'lı bir piskopos Hilgo veya Heligo'yu." (Oetker, 1855: 98)

Oetker'e göre adlandırma konusundaki tüm varsayımlar kutsallığa dayanmaktadır. Urmes de (2004: 218) bu görüşü paylaşmakta ve Türkçede "kutsal topraklar" anlamına gelen *Helgoland* adını Eski Yüksek Almanca *heilag* kelimesine dayandırmakta, hatta eski yerlilerin, Fositesland adasını da Cermen tanrısı Fosits'ten yola çıkarak adlandırdıklarını belirtmektedir. Bu kelimeyi ise Vorsitzender (*T.* lider, başkan) kelimesi ve 'tüm davalara bakan' betimlemesiyle açıklamaktadır. Decken ise bu bağlamda aşağıdaki bilgileri aktarıyor:

"Adamus Bremensis'teki bir pasaj, bu son anlamın kökeni hakkında şu açıklamayı içerir [...] "Eilbert, kutsal Willebrord'un yaşamında Fosetes-Land olarak adlandırılan Farria adasını buldu. -Burası tüm denizciler için ama özellikle korsanlar için saygıdeğer bir yer ki bu sebeple Heiligeland adını almıştır." (Decken, 1826: 32)

Şehrin adlandırılmasıyla ilgili bir bilgi de Bechstein (1853: 152) tarafından verilmektedir. Kendisi, *Heligoland* adının yazılışının birkaç asır önce Heiligeland olduğunu iddia etmektedir. Şehir hakkında şu dizeleri kaleme almıştır:

„Grün ist das Land,	Yeşildir diyar,
Noch ist der Rand,	hala kenar,
Weiß ist der Sand,	beyazdır kum,
Das sind die Zeichen von Helgoland.“	bunlardır işareti Helgoland'ın.

(Bechstein. 1853:152)

2.5 München Örneği

Kalbi olan kozmopolit şehir olarak kabul edilen *München* şehri (Urmes, 2004:524), *Municha*, *Munichen* adlı bir köymüş ve adını, elinde kitap tutan bir keşiş olan *Münchener Kindl'den* almıştır (Sturmfels, 1931: 104). Bir anlatıya göre şehir Heinrich der Löwe tarafından kurulduktan sonra, yeni binalar inşa edilirken kanlar içerisinde bir keşiş kafası bulunur. Şehir armasında da bulunan bu keşişin *Münchener Kindl'e* işaret ettiği düşünülmektedir. Bir diğer anlatı ise Schäftlarn'a ait olan ve "dua et ve çalış" anlamına gelen "ora et labora" ilkesi ile hareket eden Benedikt rahipleriyle ilgilidir. Hunlar, Doğu Bavyera'daki bu yere kadar ulaşınca rahipler yardım

arar, ancak yalnızca kutsal gücün onlara yardım edebileceğini düşünerek manastırdan ayrılır, bilinmeyen bir yerde, dua edebilecekleri bir kulübe yaşarlar. Geri döndüklerinde ise manastırın harabe olduğunu görüp onu yeniden inşa ederler. Sonuç olarak, bahsi geçen yer “bei den Mönchen” (T. Keşişlerde) olarak adlandırılır (Fenzl, 2001).

3. YER TANIMLAYICI ALMAN ŞEHİR ADLANDIRMALARINA ÖRNEKLER

3.1. *Bergheim* Örneği

Bergheim (*Bergheimerdorf*) kasabasının adı, 1872'de, 13. yüzyılda inşa edilen *Bergheim* kasabasıyla birleştirilmiştir ve bu adın, 1028'de *Bercheim* ve 1249'da *Castrum Berchem* olduğu bilinmektedir (Berger, 1999: 58).

Berg (Eski Yüksek Almanca *Bërg*, Orta Yüksek Almanca *Bëre*) kelimesi (T. dağ), Almanca yer adlarında sıkça kullanılmaktadır çünkü yerin yüksek rakımda olmasını tasvir etmektedir. Bazen ad basit bir biçimde bazen de *Bergheim* gibi tanımlayıcı bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır (Sturmfels, 1931: 19). Bu bilgiden yola çıkarak şehrin adlandırılmasında coğrafi özelliğinin belirleyici olduğu görülmektedir. Ayrıca yakında bulunan bir tepede yer alan kilisenin de bu adlandırmada büyük etkisi olmuştur. Dağ kelimesi yüksek rakımlı yerler için kullanıldığından bu bir tesadüf olmamalıdır. Aynı şekilde eski Almanca anlamıyla Heim (T. Yer) kelimesine de adlandırmalarda çok sık rastlanmaktadır.

3.2. *Rosenheim* Örneği

Rosenheim adının kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazılarına göre bu ad, güllerden türemiştir (Rose - T. gül). Bu düşünceyi Ludwig Steub'un Bavyera dağlarında yaptığı yürüyüş sırasında söylediği sözler desteklemektedir:

“Rosenheim - güllerin diyarı! bazı insanları düşündüren şiirsel bir ad” (akt. Gassner, 1865:5)

1232 yılında *Rosinheim* olarak adlandırılan şehir Berger'e göre (1999: 242) ise adını bir kaleden almıştır. Sebastian Dachauer'e göre ise şehrin adı Rossen (T. asil at veya kibirli) kelimesinden gelmektedir, ancak bu düşünce şehrin armasında bir gül bulunmasından ötürü geçerliliğini yitirmektedir (akt. Gassner, 1865: 5).

3.3. *Heidelberg* Örneği

Heidelberg şehri, Baden-Württemberg'deki Königstuhl'un eteklerinde, aşağı Neckar'da kurulmuştur. Bu şehir adını kaynaklarda araştırırken iki farklı olasılığa rastlanmıştır. Birincisi, şehrin adını yaban mersininden almış olmasıdır. Ayrıca, bu adın 1196 yılında *Heidelberch* ve 1225 yılında *Heidilberc* olarak yazılması da aynı olasılığa işaret etmektedir (Berger, 1999: 139). Diğer olasılıkta ise şehrin adı Heidanberg'dir ve dolayısıyla Eski Yüksek Almanca *Heida* ve Orta Yüksek Almanca *Heide*'den gelmektedir (Sturmfels, 1931: 63). Wundt (1805: 74) bu varsayım şöyle açıklamaktadır:

"[...] Burada insan boş dağlardan başka bir şey görmez. Kayser, şehrin adının Romalıların altında çevredeki dağları kalıcı kaleler ve şatolarla işgal eden inançsızlardan geldiğini söyleyenlerle aynı fikirde."

Wundt'un bu görüşü, 1813 yılında basılan Allgemeine Literatur Zeitung'da açıklanmaktadır (1. Cilt, s. 748). Yazıda şehrin adı, fundalıklarla donanmış bir dağ olmasından dolayı *Heidanberg* olarak kabul ediliyor. Adın kaynağı olabilecek diğer varsayım olan yaban mersininin ise coğrafi şartlara bağlı olarak mümkün olmadığı söyleniyor. *Heiden* kelimesi Tanrı'ya inanan erkek ve özellikle funda ve ardıçla kaplanmış geniş, çoğunlukla kumlu ve ağaçsız

düzlük gibi geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğundan bu adlandırma için kesin bir kaynak ortaya oymak güçtür.

3.4 Kempten Örneği

Bavyera eyaletinde bulunan *Kempten* şehrinin tarihçesi çok eskilere dayanmaktadır. Kelt yerleşim yeri *Cambodunum* yakınlarında kurulan bir Roma kenti 3. yüzyılda Almanlar tarafından yıkılmış ve daha sonra sol yakada yeniden kurulmuştur (Berger, 1999: 161-162). Berger şehrin adının tarihsel dönüşümünü şöyle özetlemektedir:

"1355'teki *Kempten*, 1263'teki *Kempton*, 1063'teki *Kembeten*, 981'deki *Kembeduno*, 844'teki *Campidona* adı 3. yüzyıldaki Lat. *Cambuduno*, 1. yüzyıldaki Yun. *Kambódounon*'a kadar uzanıyor." (Berger, 1999: 162)

Sturmfels'e (1931: 77) göre ise şehrin adı Kelt dilinden gelmektedir, buna göre *camb*, *comb* ve/veya *cumb* vadi veya geçit ve *dun*, *dunum* tepe anlamına gelir.

3.5 Bielefeld Örneği

1214 yılında Ravensburg Kontları tarafından kurulan ve 1520'de Neustadt ile birleştirilen *Bielefeld* şehri, Kuzey Ren-Vestfalya'daki Teutoburg Ormanı'nda yer almaktadır. Şehir adı Orta Yüksek Almanca *Bihel*, *bil*, Eski Yüksek Almanca *Bihal*, yani "balta" kelimesinden gelmektedir (Berger, 1999: 61). Grässe'ye (1868: 704) göre de bu yer geçmişte bir ormandır ve kentin kuruluşu sırasında ağaçlar baltalarla (*Alm.* Beil) kesilir. Berger (1999: 61) ise bu adın arkaik bir kelime olan ve sarp bir kaya anlamına gelen *bil* kelimesinden türemiş olabileceğini öne sürmektedir.

Kaynak taramalarında, etimolojik çalışmaların yanı sıra *Bielefeld'in* adlandırılmasıyla ilgili bir efsaneye de rastlanmıştır:

"[...] şehir kapısını inşa ederken, bir işçinin elinde balta; aşağıda bulunan herkesin zarar görmemesi için bağıırır: "Dat Biel dat fällt." (Balta düşüyor.), böylelikle bu ad türer. Ama asıl sebep muhtemelen şehrin şu anda bulunduğu tarlada Bielen çiftlikleri diye adlandırılan üç orman çiftliğinin konumlanmasıdır [...]" (Grässe, 1868: 704).

4. ETİMOLOJİK DEĞİŞİMLERE ÖRNEK ALMAN ŞEHİR ADLANDIRMALARI

Aşağıdaki tabloda, 2. ve 3. bölüm için örnek teşkil eden Almanca yer adları kelimelerin kökenlerine göre listelenmiştir:

Alman Şehir Adı	Almanca Yer Adlarının Etimolojisi		
	Aktarım	Ses Değişimi	Anlam Değişimi
1. Greifswald	Semit. –Yun. – Lat.	1248 Gripheswald, 1250 In Grifeswolde, 1255 Gripeswalt, 1264 Grypswold	Bulunmamaktadır.

		Greifswald	
2. Heilbronn	Lat.	889 Fiscus Dominicus Heiligbrunno, 932 Heilacbrunnen, 1037 Heiligbrunen, 13. Jh. Heylprunn. Heilbronn	889 civarında, zamanla önemini yitiren kraliyet mahalinden hala bahsedilmekteydi. ²
3. Wildemann	Cermence - Alm.	Bulunmamaktadır.	Bulunmamaktadır.
4. Helgoland	Alm.	785 Heleg Land, 11. Jh. Heiliges Land, 1306 De (von) Heylegeland, 1483 Up Hyllege Lande, 1498 To Hilghelande. Helgoland	Bulunmamaktadır.
5. München	Lat. „apud“ ³	1158 Apud Munichen, 1310 Mvnchen. München	Ad, 1158 civarında "Rahiplerle birlikte" anlamına gelmekteyken daha sonra „rahipler“ olarak değiştirilmiştir.
6. Bergheim	Alm.	1028 Bercheim (Das Dorf), 1249 Castrum Berchem (Im Tal), Bergheim	"Das Dorf – köy adının anlamı zamanla "Im Tal - vadide" ve son olarak "Bergheim" olarak değişmiştir.
7. Rosenheim	Lat. „rosa“ ⁴ ve Alm. „heim“ .	1232 Rosinheim, 1267 Rosenheim	Bulunmamaktadır.
8. Heidelberg	Alm.	1196 Heidelberch, 1225 Heidelberc Heidelberg	Bulunmamaktadır.
9. Kempten	Yun. - Lat.	1.Jh. Kambodounon 3. Jh. Camboduno , 844 Cambidona, 981 De Kembeduno,	Bulunmamaktadır.

² Berger, 1999: 140

³ <http://www.albertmartin.de/latein/?q=apud&con=0> (son erişim: 14.12.2020)

⁴ Kluge, 1975: 607

		1063 Kembeten, 1263 Kempton , 1355 Kempten	
10. Bielefeld	Alm.	1015 Bilivelde, 1050 Bylivelte Bielefeld	Bulunmamaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, ilk önce beş Alman şehir örneği üzerinden (Greifswald, Heilbronn, Wildemann, Helgoland ve Münih) yer adları çalışması yapılmış ve şehirlerin adlandırılmasında mitolojik ve dini anlatıyla ilgili izler araştırılmıştır. Bunun sonucunda dönem kişileri ile bağlantılı olarak ad vermeye *Greifswald* şehri örnek gösterilmiştir. Zira şehir, kaynaklara göre *Grife / Gripe* ya da *Gripes* olarak tanınan kişiler sebebiyle böyle adlandırılmıştır. Dini inanışlarla bağlantılı bir ad verme örneği ise *Heilbronn* şehridir. Bu şehir üzerinden suyun kutsallığı, paganizm ve hristiyanlık ile bağlantılı olarak örneklendirilmiştir. Günümüze kadar bir değişikliğe uğramayan *Wildemann* şehri ise adını Alman mitolojilerinde yer alan korkunç bir orman devinden ya da İmparator Heinrich'in kahramanlıklarından almıştır. Bu kahramanların ve mitolojik figürlerin varlığıyla ilgili varsayımlar, bize aynı zamanda coğrafi bilgiler de vermektedir. "Kutsal Topraklar" anlamına gelen *Helgoland*, günümüze kadar değişmeden kalmıştır. Adın, Cermen mitolojisindeki adalet tanrısı Foseti'den geldiği literatürden anlaşılabilir. Bu örnekte de tıpkı *Heilbronn*'da olduğu gibi bir tarihi bilgi bulunmaktadır. Heilbronn'da tarihin akışı içerisinde paganizm yıkılmıştır ki bu da şehir adıyla ilgili detayların, bir yandan olumlu tasvir edilen bir kahramanlık eylemine, diğer yandan da toplumsal yapıya, tarihsel bilgilere ve toplumun yeniden yapılanmasına işaret ettiğini göstermektedir. Yine *München* örneği keşişler ile ilgili olan anlatıda, kahramanlığa işaret etmektedir.

Çalışmanın diğer aşamasında ise şehirlerin coğrafi özellikleri ile adlandırılan Almanca yer adları üzerinde durulmuş ve konumu detaylı ve açıkça belirten adlara örnek olarak *Bergheim* şehri verilmiştir. Yüksek bir alanda bulunduğu bilgisini adında barındıran şehir, aynı zamanda tamamen Almanca olması ile de dikkat çekmektedir. Almanca yer adları için tipik bir diğer özellik ise bitki örtüsü ile ilgilidir. Türkçeye güller diyarı olarak çevrilebilecek olan ya da adının atlardan geldiği var sayılan *Rosenheim* örneğinde de belli olduğu gibi, ad konumun net bir açıklamasını sağlar. Yine bitki örtüsünü tasvir eden ve yaban mersini, funda tarlasına veya çorak bir bölgeyi işaret eden adı ile *Heidelberg* şehri de bu duruma bir örnek niteliğindedir. Yine kökeni Almanca olmayan ancak dilsel olarak küçük değişikliklere uğrayan *Kempten* şehri de coğrafi özelliğe işaret etmiş, Almanca dilsel normlara uygun hale getirilmiş ancak tamamen değiştirilmemiştir. *Bielefeld* örneğinden de anlaşılacağı üzere bazı örnekler birebir kelime içerisinde coğrafi özelliklere yer vermemiş ancak anlatılardan yola çıkarak olayların gerçekleştiği konumla ilgili bilgilere erişilmiştir.

KAYNAKÇA

Allgemeine Literatur Zeitung 1813: Januar bis April. Erster Band.
[https://books.google.com.tr/books?id=eS48WbzkT4C&printsec=frontcover&dq=ALLGEMEINE+LITERATUR-ZEITUNG+\(erschienen+im+Jahre+1813,+erster+Band\)&hl=de&sa=X&ved=2ahUKEwjFzbu_7srtAhVS1xoKHWlxCF8Q6AEwAHoECAQQA#v=snippet&q=%22Der%20Name%20Heidelberg.%22&f=false](https://books.google.com.tr/books?id=eS48WbzkT4C&printsec=frontcover&dq=ALLGEMEINE+LITERATUR-ZEITUNG+(erschienen+im+Jahre+1813,+erster+Band)&hl=de&sa=X&ved=2ahUKEwjFzbu_7srtAhVS1xoKHWlxCF8Q6AEwAHoECAQQA#v=snippet&q=%22Der%20Name%20Heidelberg.%22&f=false)

Bechstein, L. (1854) *Mythe, Sage, Märe und Fabel im Leben und Bewusstsein des deutschen Volkes*. Leipzig: E.D.Weigel.

- Berger, D. (1999) *Geographische Namen in Deutschland*. Mannheim: Dudenverlag, 2. Auflage.
- Braunbehrens A. (1995). *Meyers Großes Taschenlexikon*. Mannheim: B.I.-Taschenbuchverlag, Band 8.
- Decken von der, J. F. (1826) *Philosophisch-historisch-geographische Untersuchungen über die Insel Helgoland oder Heiligeland und ihre Bewohner*. Hannover: Im Verlage der Hahnschen Hof-Buchhandlung.
- Fenzl, F. (2001). *Der Teufelstrirr: Magische Geschichten und Rundgänge zu Sagenorten in München*. München: Stiebner Verlag GmbH.
<https://books.google.com.tr/books?id=p2mxAUyw9TcC&printsec=frontcover&dq=Magische+Geschichten+und+Rundg%C3%A4nge+zu+Sagenorten+in+M%C3%BCnchen+fenzl&hl=de&sa=X&ved=2ahUKEwjKoNym5srtAhVKUhoKHTpdDtkQ6AEwAHoECAAAQAg#v=onepage&q=m%C3%BCnchen&f=false> (son erişim: 13.12.2020)
- Gassner, L. (1865). *Rosenheim und dessen Umgebend: für Fremde und Einheimische*. Rosenheim: E. Huber Buchhandlung.
- Grässe, J. G. T. (1868). *Sagenbuch des preussischen Staats*. Verlag von Carl Flemming.
- Haefs, H. (2004). *Ortsnamen und Ortsgeschichten aus Schleswig – Holstein zunebst, Fehmarn, Lauenburg, Helgoland und Nordfriesland*. Nordersted: Books on Demand Verlag.
- Jaeger, C. (1828). *Geschichte der Stadt Heilbronn und ihres ehemaligen Gebietes*. Heilbronn: In der F.D. Glasischen Buchhandlung.
- Kastner, H. (2007). *Von Aachen bis Zypern*. Baden- Baden: Humboldt Verlag.
- Kluge, F. (1975). *Etymologisches Wörterbuch*. Berlin: Walter De Gruyter Verlag, 21. unveränderte Auflage.
- Lauer, J. F. (1853). *System der griechischen Mythologie*. Berlin: Georg Reimer Verlag.
- Lewandowski, T. (1980). *Linguistisches Wörterbuch III*. Heidelberg: Quelle&Meyer Verlag.
- Meier, E. H. (1852). *Deutsche Sagen, Sitten und Gebräuche aus Schwaben*. Stuttgart: Metzler Verlag.
- Oetker, F. (1855). *Helgoland: Schilderungen und Erörterungen*. Berlin: Verlag von Franz Dunder.
- Platon. (1957). *Sämtliche Werke II*. Leck/Schleswig: Rowohlt Verlag.
- Pröhle, H. (1859). *Harzsagen*. Leipzig: Hermann Wendelssohn Verlag.
- Pomino, Natascha; Zepp, S. (2008). *Hispanistik*. 2. Auflage. Paderborn: Wilhelm Fink Verlag.
- Sturmfels, W. (1931). *Etymologisch Lexikon deutscher und fremdländischer Ortsnamen*. Berlin und Bonn: Ferd. Dümmlers Verlag.
- Temme, J. D. H. (1865). *Die Volkssagen Ostpreussens, Litthauens und Westpreussens*. Berlin: Nicolaische Verlagsbuchhandlung.
- Urmes, D. (2004). *Handbuch der geographischen Namen*. Wiesbaden: Matrixverlag GmbH.
- Wundt, F. P. (1805). *Geschichte und Beschreibung der Stadt Heidelberg*. Heidelberg.

İnternet Kaynakları

<http://www.albertmartin.de/latein/?q=apud&con=0> (son erişim: 14.12.2020)

Dilin Kökenine Yönelik Kuramların Değerlendirilmesi

Theories of the Origin of Language

Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİRAL
Batman Üniversitesi
demiralsirkan@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8343-0636

Dr. Öğr. Gör. Muzaffer KAYA
Kırıkkale Üniversitesi
muzafferkaya23@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0145-690X

DOI: 10.37154/cudes.2020.26

Article Info

Received: 11.11.2020

Accepted: 08.12.2020

Keywords: Origin of Language, theories language history

Abstract

The purpose of this study, in which the theories about the origin of language, which is a common value of all people, are discussed; it is the comparative examination and evaluation of various sources using documentary review method. Apart from these theories put forward by philosophers and researchers in the light of scientific methods, legendary and religious approaches are also included. The onomatopoeia-bow-wow theory, the pooh-pooh theory, the yo-he-ho theory, the ta-ta theory, the lala theory, the warning theory, the social control theory, the nativity theory and the sun-language theory were discussed in the study, which evaluated the relations between theories and made inferences

Makale Bilgisi

Geliş: 11.11.2020

Onay: 08.12.2020

Anahtar sözcükler: Dilin kökeni, kuramlar, dil tarihi

Öz

Bu çalışmanın amacı; bütün insanların ortak değeri olan dilin, kökeniyle ilgili ortaya atılan kuramların belgesel tarama yöntemiyle karşılaştırılarak incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Konuyla ilgili düşünür ve araştırmacıların bilimsel yöntemler ışığında ileri sürdükleri bu kuramların dışında efsanevi ve dinsel yaklaşımlara da yer verilmiştir. Yansıma-Taklit Kuramı, Ünlem Kuramı, İş Kuramı, Beden Dili Kuramı, Müzik Kuramı, Emir Kuramı, Toplumsal Denetim Kuramı, Doğuşanlık Kuramı ve Güneş-Dil Kuramı'nın ele alındığı çalışmada kuramlar arası ilişkiler değerlendirilmiş ve çıkarımlarda bulunulmuştur.

1. GİRİŞ

Dilin nasıl ortaya çıktığı sorusu insanlık tarihi boyunca birçok düşünürün zihnini meşgul etmiştir. İlk dil nasıl oluştu? İlk konuşma nasıl gerçekleşti? Dillerin kökeni tek bir dil midir? Bu dil hangi dildir? Bu ve benzeri soruların yanıtları günümüzde de aranmaktadır. Bu kapsamda; felsefeciler, dil bilimciler, biyologlar, doğa bilimciler, psikologlar ve birçok farklı disiplinden araştırmacılar konuyla ilgili yaklaşımlarda bulunarak kuramlar geliştirmişlerdir. Söz konusu kuramları dilbilimsel bir bakış açısıyla değerlendireceğimiz bu çalışmada öncelikle dilin tanımı yapılacak ve dilsel politikalar incelenecektir. Dilin kökenine yönelik ortaya atılan kuramlar açıklanarak örneklendirilecek ve bu kuramların dayandığı yaklaşımlara yer verilecektir. Ayrıca, bu kuramların dışında dilin kökenine yönelik efsanevi ve dinsel yaklaşımlara da yer verilecektir. Söz konusu kuramlar ve yaklaşımlar karşılaştırılarak tartışılacak ardından dilin kökeniyle ilgili genel bir değerlendirmeye çıkarımlar yapılacaktır.

2. DİLİN TANIMI ve DİLSEL POLİTİKALAR

Dil; insanlar arasında iletişimi sağlayan işaretler sistemidir. Sesler aracılığıyla oluşan bu sistem sayesinde insanlar isteklerini birbirlerine aktarırlar. Bu aktarım eylemi sadece insana özgü bir dilsel davranış olan konuşmanın ortaya çıkmasını sağlar. Hayvanlar ve bitkiler de kendi aralarında bir iletişim içindedir; ancak her iletişim konuşma değildir. Doğal olarak sesler aracılığıyla konuşan tek canlı türü

insandır. Bazı hayvanlar çıkardıkları seslerle (uluma, havlama, miyavlama, kişneme, kükreme, meleme vb.), bıraktıkları kokuyla (idrara) diğer türdeşleriyle ya da başka hayvanlarla iletişime geçerken; bitkiler ise ses çıkarmadan akustik titreşimler ya da saldıkları kokuyla iletişim kurabilirler. Aslında hem insanlar hem hayvanlar hem de bitkiler iletişim kurmak için farklı işaretler sistemini kullanır; ancak insandan başka hiçbir canlı insan kadar dilsel üretim kabiliyeti ve çeşitliliğine sahip değildir. Bu açıdan bakıldığında hayvanlar ve bitkilerdeki iletişimin üreme, beslenme, yuva kurma gibi temel ihtiyaçlar ekseninde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Oysa insan, dili çok çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanmak için edinir, öğrenir, öğretir.

Bazı yaklaşımlara göre; dil doğuştan gelen bir yetenek olsa da insan iletişim kuracağı dili sonradan edinir. Hiç kimse bir kültüre, bir dine sahip olarak dünyaya gelmediği gibi konuşacağı dili de kendisi seçmez. Doğduğu aile, ait olduğu çevre bireyin kültürünü, dinini belirlediği gibi konuşacağı dili de ailesi ve çevresi belirleyecektir. Doğal olarak dil, her ulusun kendi kültürel değerleriyle harmanlanarak gelişir.

Her dilin kendine özgü yapısının olmasının yanında başka dillerden sözcükler alabilir başka dillere sözcükler verebilir. Ancak, bir dilde ne kadar çok başka dillerden alınmış sözcükler varsa dil o ölçüde fakirleşir; kendi özgün yapısını kaybeder. Bu durum fakirleşen dilin ait olduğu toplumun da kültürel değerlerinde gerilemesine yol açar. Söz gelişi Cumhuriyet Devrimi öncesi özellikle Fransızcadan, Farsçadan ve Arapçadan birçok ödünç sözcük alan Türkçede bu durum uzun yıllar varlığını sürdürdü. 1923 Türk Devrimi sonrası Türkçenin sadeleştirilmesi politikasını hayata geçiren Atatürk, dilde önemli ölçüde ilerlemeler kaydetti. Türkçeye yabancı dillerden geçmiş halkın anlamakta zorluk çektiği binlerce sözcüğün Türkçe karşılıkları bulunarak bu sözcükler okullardaki ders kitaplarında kullanılmaya başlandı. Öte yandan dili sadeleştirme politikalarının bazen milliyetçi bakış açısından dolayı amacının dışına çıktığının altını çizmek gerekir. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin 1932'de düzenlenen I. Kurultayında “*bütün dillerin kaynağının Türkçe olduğu*” ve “*tüm uygarlıkların dünyaya Türk diliyle yayıldığı*” iddia edilerek Türkçe politik amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır (Beşikçi, 1991: 147). Bu tip dilsel politik yaklaşımlar Türkçeye yarar sağlamaktansa zarar vermiştir. Türkçenin dışında benzer durumlar başka dillerde de olmuştur. 1933-1945 yılları arasında Almanya'da iktidarda olan Naziler Almancanın dünyanın en güçlü dili olduğu savıyla hareket ederek diğer dünya dillerini küçümsemiş hatta yok saymışlardır. Özellikle antisemitik politikalar izleyen Naziler Alman fonetik alfabesine eklemeler yaparak Almanca fonetik alfabesinde bulunan bazı Yahudi isimlerinin değişmesine neden olmuşlardır. Dilin politik malzeme olarak kullanılmasıyla ilgili bir diğer örnek ise SSCB döneminde ortaya çıkmıştır. Marksizm'i dilsel politik bir araç olarak kullanan dilbilimci Nikolay Yakovleviç Marr (bkz. Yafet Dil Teorisi, 1908), kendi geliştirdiği kurama göre; dünyadaki bütün dillerin ortak tek bir eski dilden ortaya çıktığını iddia etmiştir. Marr, 1924'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ni de kendi görüşleri doğrultusunda ikna etmeyi başararak Sovyet toplumunun dilinin nihai olarak Rusça olacağı ve bu dilin “sosyalizm dili” olarak kullanılması gerektiği yönündeki tezi Stalin tarafından ağır bir şekilde eleştirilerek reddedilmiştir (bkz. Stalin, Son Yazılar 1950-1953).

Dünyadaki bütün diller kendi özgün koşullarında göstergeler kazanırlar. Toplumların en büyük değerlerinden biri olan dil, politik bir malzeme olarak kullanılmamalı; halklar arasında bir üstünlük ölçütü olarak görülmemelidir.

3. KURAMLAR

Rönesans'la başlayan, Fransız Aydınlanma Çağı, Sanayi Devrimi ve Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist devrimle devam eden toplumsal, siyasal, ekonomik değişimler beraberinde bilimsel çalışmaların da hızla gelişip yayılmasını sağladı. Artık bilgiye ulaşmanın çok kolay olduğu dijital çağ da bu gelişmelerin bir sonucu olarak doğmuştur. İnsanların merak ettiği konularla ilgili bilgi almak için temel düzeyde bilişim bilgisine sahip olması kısmi de olsa bilgiye erişmelerini ve bu bilgiyle ilgili bir takım yaklaşımlarda bulunmalarını sağlamıştır.

En çok merak edilen ve her insanı doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren konulardan biri olan dillerin kökeniyle ilgili sorulara verilen yanıtlar düşündürücülüğünü ve gizemini korumaya devam etmektedir. Bu kapsamda birçok farklı bilimsel alandan dilin kökenine yönelik kuramlar ortaya atılmıştır.

3.1. Yansıma-Taklit Kuramı

Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ve Johann Gottfried Herder (1744-1803)'in yaklaşımlarına dayanan Yansıma-Taklit Kuramı'na göre; insan, nesnelerin, hayvanların vb. canlı ya da cansız varlıkların seslerini taklit ederek dil sisteminin ortaya çıkmasını sağladı (Collins, 2006: 55). Örneğin, aslanın kükremesi, kedinin miyavlaması, köpeğin havlaması, yıldırım düşmesi sonucu bir ağacın parçalanırken çatırdaması, arıların vızıldaması, şelalenin şırıltısı vb. sesler yansıma sonucu insan tarafından taklit edilerek ilk sözcükler ortaya çıkmaya başladı.

3.2. Ünlem Kuramı

Max Müller (1823-1900) ve Charles Darwin (1809-1882)'in yaklaşımları sonucu ortaya çıkan bu kurama göre; insanlar dış etkenlere karşı duydukları tepkileri ifade ederken *of, ah, oh* vb. bir takım sesler çıkarıyorlardı (Stone, 2002: 49). Ünlem olarak adlandırılan bu sesler zamanla insan dilinin ortaya çıkmasını sağlayan ilk sözcükler olarak kabul edilir.

3.3. İş Kuramı

İş Kuramı'na göre; insanlar da bazı hayvanlar gibi sürü halinde yaşamaktaydı. Birlikte yaşayan insanlar doğal olarak birlikte çalıştıkları için iş esnasında bazı sesler çıkarıyorlardı. Örneğin, ağır bir taşı taşırken *hop, o, hay* vb. sesler çıkarıyorlardı. Çalışırken sosyal etkileşim sonucu ortaya çıkan bu sesler sözcüklerin kökeni olarak kabul edilmiştir (Mandavilli, 2006: 18).

3.4. Beden Dili Kuramı

Richard Paget (1869-1955)'in yaklaşımıyla kuramsallaşan Beden Dili Kuramı erken dönem konuşma dili model alınarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, el sallamak yerine İngilizcede kullanılan tek heceli *bye, hi* gibi selamlaşma sözcüklerinin kökeni bu kurama dayandırılır. Öte yandan Charles Darwin (1809-1882)' e göre ilk insanlar doğadaki olaylar karşısında fiziksel ve ruhsal tepkiler veriyorlardı. Korku, heyecan, sevinç vb. tepkiler insanların bedensel hareketler yapmalarına neden olmuştur. Bu hareketler tekrar edildikçe ağzın da hareket etmesi sağlanarak böylece ilk sözcükler ortaya çıkmıştır. Örneğin, yanmakta olan bir ateşi söndürmek için çıkarılan *üf* sesi üfleme eylemine dönüşmüştür (Morgan, 1997: 84).

3.5. Müzik Kuramı

Danimarkalı dilbilimci Otto Jespersen (1860-1943)'in geliştirdiği bu kurama göre; dil şarkılar aracılığıyla sözcükleri oluşturarak ortaya çıkmıştır (Mandavilli, 2006:14). Örneğin, insanlar toplu halde buldukları yerlerde birlikte ritmik sesler çıkarıyorlardı. Daha sonra bu sesler anlamlı sözcüklere dönüşerek dil ortaya çıktı.

3.6. Emir Kuramı

Bu kurama göre; dil, insan grubunun diğer üyelerine uyarıları temsil eden rastgele sembollerin kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır (Mandavilli, 2015: 13). Örneğin, sesli bir şekilde ağlamak; bir bölgede aslanların ya da bir yılanın görüldüğünü haber veren tehlike işaretiydi. Bu tür grup davranışıyla zamanla *kaç, koş* gibi emir kiplerinin oluştuğu ileri sürülür.

3.7. Toplumsal Denetim Kuramı

Toplumsal Denetim Kuramı, ilkel insanın coşkusal, duygusal ve deneysel yaşamı ile ilgili rastgele eyleminden ortaya çıkmıştır. Bu eylem simgesel bir biçimde diğer bireylerin davranışlarında denetim sağlamak ve kendi kişisel beklenti ve gereksinimlerini doyumak amacıyla yönelik olarak gelişmiştir. Bu kurama göre; dil, ilkel insanda da çocukta da çevresini denetim altına alma güdüsü ile rastgele görsel ve işitsel davranışlarla oluşur (Taşer, 2004).

3.8. Doğuşanlık Kuramı

Bu kurama göre; dil, doğuşan kazanılan bir yetenektir. İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan dört temel dil davranışının (konuşma, yazma, anlama, okuma) beyinsel bir işlev sonucunda gerçekleştiğini savunan Chomsky'e göre (akt. Müldür, 2009: 27) her insan bu dilsel yeteneklerle doğar.

3.9. Güneş-Dil Kuramı

Dünyanın ilk dillerinden birinin Türkçe olduğu yaklaşımla ortaya çıkan bu kuram Türk Tarih Tezi'ne dayandırılmaktadır. Bu teze göre; dünyadaki bütün kadim uygarlıklar Türkler tarafından kurulmuştur. Bu nedenle dünyadaki bütün dillerin kökeni de Türkçedir. Türkçeye ilgili araştırmalar yapmak amacıyla 12 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin üçüncü kurultayında ileri sürülen bu kuram Atatürk tarafından da bir süre desteklenmiştir (Beşikçi, 1991: 135-160; Demir, 2010: 388). Dönemin Türkolog ve Edebiyat tarihçisi İbrahim Necmi Dilmen (1887-1945) Güneş-Dil Kuramı'nı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde çalıştığı yıllarda en çok savunanlardan biri oldu (Yetiş, 1989; Işık, 2004).

3.10. Efsanevi ve Dinsel Yaklaşımlar

Dilin kökenine yönelik ilk yaklaşım Çinlilere aittir. Bu yaklaşıma göre; ilk yazıyı öğrenen Çin imparatorudur ve imparator yazmayı bir kaplumbağadan öğrenmiştir.

Tevrat'a göre; önceleri herkesin birbirini anladığı tek bir dil vardı. Babilliler Tanrı'ya ulaşmak için bir kule inşa ederken Tanrı bu girişimi kendisine karşı bir başkaldırı olarak gördü ve onları cezalandırmak için farklı diller konuşan toplumlara ayırdı. Böylece birbirinden farklı diller ortaya çıktı. Tevrat'ta bu efsanevi olay şöyle anlatılır: *"Ve Yehova 'Bunların hepsi tek kavim' dedi. Konuştukları dil aynı, girdikleri işi yarıda bırakacağına benzemiyorlar. Gelin de toprağa inelim, dillerini ayıralım şunların. Birbirlerini anlayamaz olsunlar.' dedi."* (Bariş, 2008: 227).

Hint efsanesine göre tabiat Tanrılarında biri olan Vâc (ses) dünyayı ve insanoğlunu yarattı. Vâc aslında yıldırımın sesidir. Bu ses bir Tanrı'dır ve dilleri de o yaratmıştır (Özdem, 2007: 9).

Hristiyan inancına göre; *"Hiçbir şey var olmadan önce, Söz vardı. Söz, Tanrı'yla yakın bir ilişki içerisindeydi ve Tanrı neyse, Söz de O'ydu."* (İncil, Yuhanna 1:1). F. F. Bruce (akt. Mc Dowell ve Larson, 2013: 37)'a göre; Söz İsa peygamberdir. İsa peygamber dünyada vücut bulmadan önce Tanrı'yla özdeşti. İsa Tanrı'nın insanlara gönderdiği bir elçi olduğuna göre Tanrı'nın buyruklarını ona öğretilen dille insanlara bildirmiştir.

İslam dinine göre ise; ilk insanoğlu ve ilk peygamber olduğuna inanılan Âdem peygambere dilin Allah tarafından öğretildiği bildirilmiştir: *"Allah, Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin' dedi."* (bkz. Kur'an, Bakara Süresi 31. Ayet). İslam inancında insanlığın ilk atası Âdem peygamber olduğuna göre dilin kökeninin de Âdem peygamber olduğu söylenebilir. Musevilik, Hristiyanlık ve İslam dinine göre dilin kökeni ilahidir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Ünlü Fransız filozof Jean-Jacques Rousseau'nun ve Alman Filozof Johann Gottfried Herder'in yaklaşımları sonucu ortaya çıkan Yansıma-Taklit Kuramı insanın evrende var oluş serüveni göz önüne alınarak ortaya çıkmıştır. Doğa, var ettiği insana zamanla nasıl avlanacağını, korunacağını, besleneceğini, üreyeceğini öğrettiyse kendi içinde sakladığı dili de nesnel aracılığıyla öğretti. Doğayla birlikte varlığını sürdüren insan canlı ve cansız nesnelere çıkardığı sesleri dinleyerek etrafında olup bitenleri anlamlandırmaya çalıştı. Kurdun uluması, köpeğin havlaması, kedinin miyavlaması, aslanın kükremesi, koyunun melemesi, arının vızıldaması, ağacın çatırdaması, şelalenin şırıltısı vb. sesler insanın doğada yansıma sonucu duyduğu seslerdir. Bebeklerin konuşmaya başlamadan önce çevrelerinde gördükleri hayvanların çıkardığı seslerle gördükleri hayvanı örneğin köpek yerine *hav*, kedi yerine *pisi*, kuş yerine *cik*, kuzu yerine *me*, inek yerine *mö* vb. çağrışımsal seslerle anlatmaya çalışmaları gibi. Canlı varlıkların çıkardığı seslerin insan tarafından taklit edilerek zamanla adların ve eylemlerin oluştuğu düşüncesi kabul edilebilir olsa da cansız varlıkların çıkardığı seslerin (bulutlar, kayalar vb.) nasıl adlandırıldığı sorusunun yanıtı net olarak verilememiştir. Bu durum bizce insanın evrimsel aşamalarında geçirdiği beyinsel gelişimle açıklanabilir. Beyinsel gelişim dilsel gelişimi de beraberinde getirdiği için ses çıkarmayan nesnelere bilinçsiz bir şekilde adlandırılmış olabilir. Ayrıca, ilk insanlar birçok cansız nesneye ad bulamamış olsalar da eylemlerin bütün dünyada ilk kullanılan sözcükler olduğu ve sözcüklerin çoğunun kökenini eylemlerin oluşturduğu gerçeği göz önüne alındığında aslında insan eylemi kullanarak zamanla eylemin göstergesini adlandırdığı düşünülebilir. Yansıma-Taklit Kuramı bu bağlamda dilin ortaya çıkışına yönelik önemli ipuçları vermesi açısından dikkate değer bir kuramdır.

Max Müller ve Charles Darwin'in yaklaşımlarına dayanan Ünlem Kuramı, Yansıma-Taklit Kuramı'nda olduğu gibi dilin dış etkenlere bağlı refleksler aracılığıyla ortaya çıktığını savunur. Ünlemler; Türkçede: *ah, oh, ay, uf* vb., Fransızca: *ah, ha, oh, ho, ô, eh, hé* vb., İngilizce: *ah, aha, aw, bah, boo, eh, ha, oh, yeah*, vb., Almancada: *ach, au, pfui, uff, muh, ih, haha, puh*, vb. dillerin birçoğunda neredeyse hepsi tek hecelidir ve günümüzde de hala kullanılmaktadır. Bu durum bize Ünlem Kuramı'nın dilin oluşumuna yönelik geçerli kanıtları sunmuş gibi görünse de her toplumun üzüntü, mutluluk, acı, heyecan vb. duygular karşısında gösterdiği tepkinin aynı olmaması bu kuramın geçerliliği konusunda kuşku uyandırmaktadır.

Doğada sürü halinde yaşayan insanlar, birlikte avlanır, birlikte barınır, birlikte çalışırlardı. Bu yaklaşıma dayanılarak ortaya atılan bir diğer kuram da İş Kuramı'dır. Bu kurama göre; insanlar birlikte çalışırken bilinçsizce *hop, o, hay* vb. bazı sesler çıkarıyorlardı. Bu sesler zamanla anlamlı sözcüklere evrildi ve dil ortaya çıktı. Bu savın temelinde birlikte çalışma koşulu olduğu için çalışmaya katılmayan insan gruplarının olabileceği düşüncesi kuramla ilgili soru işaretlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Erken dönem konuşma dili model alınarak ortaya çıkan ve Richard Paget'in yaklaşımıyla kuramsallaşan Beden Dili Kuramı'nda fiziksel ve ruhsal durumlar karşısında insanın verdiği tepkilerin dile yansması temel alınmıştır. Ancak, her toplumun kendine özgü beden dilinin olması bu hareketlerin aynı anlama gelmediğini göstermektedir. Bu bağlamda dillerin kökeninin Beden Dili Kuramı'yla açıklanabilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Müzik Kuramı'nı geliştiren dilbilimci Otto Jespersen ritmik seslerin zamanla anlamlı sözcüklere dönüştüğünü böylece dilin ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu kuramın dillerin kökenine yönelik kuramlar içinde önemli bir yeri olduğunu düşünmekteyiz. Dil öğretiminde de kullanılan ritmik sesler sözcüklerin tekrar edilmesini ve kalıcılığını sağlamaktadır. Yansıma-Taklit Kuramı'nda olduğu gibi insanların ilk sözcükleri öğrenirken yansıma seslerle nasıl hayvanları taklit ediyorlarsa Müzik Kuramı'nda da ritmik seslerin insanların ilk sözcükleri öğrenmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Seslere dayalı uyarılar aracılığıyla dilin ortaya çıktığını ileri süren Emir Kuramı sadece insanların değil hayvanların da tehlike anında birbirlerini uyarırken bu tür bir davranış gösterdikleri bilinmektedir. Ünlem Kuramı'nda olduğu gibi Emir Kuramı'nda da dış etkenlere verilen reflekslerle sesin biçimlenerek dilin ortaya çıkmış olabileceği dikkate alınabilir.

Dilin rastlantısal olarak oluştuğunu ileri süren Toplumsal Denetim Kuramı, görüşlerini insanın görsel ve işitsel davranışlarına dayandırır. Doğada görme ve duyma eylemi sonucunda dillerin ortaya çıkmaya başladığını ileri süren bu kuram hayvanların da görüp duymasına rağmen neden bir dil (sözcükleri kullanma) geliştiremedikleri sorusuna yanıt verememiştir.

Dilbilimci ve sosyolog Chomsky'nin dillerin kökenine yönelik diğer evrimsel, kültürel ve davranışsal yaklaşımların tersine dilin doğuştan kazanılan bir yeti olduğunu ileri sürerek Doğuştanlık Kuramı'nın gelişmesine öncülük etmiştir. Birçok dilbilimcinin de savunduğu bu kurama göre; dil beyinsel bir işlevin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dilbilimsel incelemelerin somut olgulardan hareket edilerek yapılması gerektiği dilbiliminin en temel yargılarından biridir; ancak kuramlar da nesnel bilgiye ulaşmanın önemli yapı taşları arasındadır.

Dillerin kökeni sorununun bazen milliyetçi politikaların da malzemesi haline geldiğini görmekteyiz. Bu politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan Güneş-Dil Kuramı dillerin kökeninin Türkçe olduğunu ileri sürer. Bu kuramın modern dilbilimine göre kanıtlanması ve savunulması mümkün değildir.

Dilin kökenine yönelik efsaneler ve dini inançların da dillerin kökeni üzerine görüşler bildirdikleri; ancak bu görüşlerin inanç sistemlerinin dışına çıkamadığı görülmüştür. Bu görüşlerin bilimsel yöntemlerle tartışılıp eleştirilmesinin olanak dışı olmasından dolayı tamamen insanların inancına bırakılması gerektiği kanısındayız.

KAYNAKÇA

Barış, F. (2008). *Maskeli Balon: Medyatik Bir İnfazın Anatomisi*. Gaziantep: Karakutu.

Beşikçi, İ. (1991). *Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*. Ankara: Yurt.

- Chomsky, N. (2011). *Dil ve Zihin*. Çev. Ahmet Kocaman. Ankara: Bilgesu.
- Chomsky, N. (2009). *Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri*. Çev. Veysel Kılıç, İstanbul: Bgst.
- Collins, F. S. (2006). *Language of God: A Scientist Presents Evidence for Belief*. New York: Free.
- Demir, G. Y. (2010). Türk Tarih Tezi İle Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 11, Sayı: 19, 2010/2*
- Işık, İ. (2004). *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*. Ankara: Elvan.
- İnal, K. (2012). *Dil ve Politika: Dilin Kökeni, Etnik Boyutu ve Kimlikle İlişkisi*. Ankara: Ütopya.
- Lewis, J., Knight, Chris., Dor, Daniel. (2014). *Social Origins of Language*. London: Oxford University.
- Mandavilli, S. R. (2015). On the origin and spread of languages: Propositioning Twenty-first century axioms on the evolution and spread of languages with concomitant views on language dynamics. *ELK Asia Pacific Journal of Social Science Volume 3, Number 1*
- McDowell, J., Larson, B. (2013). *Mesih İsa'nın Tanrılığı*. Bursa: Zirve.
- Morgan, E. (1997). *The Aquatic Ape Hypothesis - The Most Credible Theory of Human Evolution*. London: Souvenir..
- Müldür, F. (2016). Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı. *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Philosophy Sayı 27 / Issue 27 | Güz 2016 / Fall 2016 ISSN: 1303-4251*.
- Özdem, R. (2007). *Dil türeyişi teorilerine toplu bir bakış*. Ankara: TDK.
- Pinker, S. (1994). *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. New York: Morrow.
- Stalin, J. (1977). *Son Yazılar*. Ankara: Sol.
- Stone, J. R. (2002). *The Essential Max Müller On Language, Mythology, and Religion*. New York: Palgrave MacMillan.
- Taşer, S. (2004). *Örneklerle Konuşma Eğitimi*. İstanbul: Papirüs.
- Yetiş, K. (1989). *İbrahim Necmi Dilmen*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.